

R U S S Y A

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

SAYI (Issue): 11 • YIL (Year) 2024 • e-ISSN: 2757-7899

R U S A D

e-ISSN: 2757-7899

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ❖ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Sayı [*Issue/Выпуск*]:
11

Yıl [*Year/Год*]:
2024

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez Türkiye’de yayınlanan, internet üzerinden açık erişimli ve ilmi esaslara dayalı, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. RUSAD, Rusya hakkında tarih, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomi, strateji, jeopolitik gibi beşerî bilimlerin uhdesindeki alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde Türkçe, Rusça ve İngilizce kaleme alınmış akademik makaleleri ve kitap incelemelerini okuyucuya ulaştırmayı düştür edinmiştir. RUSAD bu minval üzere daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla açık erişim yayınları desteklemekte ve buna binaen yazarlardan makale yayınlamak için ya da okuyuculardan yayınlara ulaşmak için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergiye gönderilen makalelerin daha önceden yayınlanmamış özgün metinler olması ve aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmaması gerekmektedir. Dergide yayınlanmak üzere kabul edilen çalışmalar bilimsel etik kurallarına uygun olarak “çift kör hakem” tarafından okunur ve bu sayede değerlendirme sürecinde hem yazarın hem de hakemlerin kimlikleri birbirlerinden gizlenir. Gönderilen makaleler ilk olarak editör incelemesine tabi tutulur. Bu safhada çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Dergi kurallarına uygun olmayan makaleler yazarlarına iade edilir. Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* intihal programı ile denetlenmektedir. Yayınlanan yazılardaki fikirler yalnızca yazar(lar)ına ait olup yazılanlardan dolayı dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu tutulamaz.

Journal of Russian Studies (JORUS), is an academic journal published twice a year in Turkey every June and December with open access via the internet, based on scientific principles and international peer-reviewed. JORUS has aimed to convey the academic articles and book reviews written at the national and international level in Turkish, Russian, and English in the field of social sciences such as history, international relations, political science, economics, strategy, geopolitics about Russia. For that reason, JORUS supports open access publications in order to reach a wider audience and does not charge any fee for publishing articles from the authors or accessing publications from the readers. Manuscripts submitted to the journal must be original texts that have not been previously published and works are not included in the evaluation process of another journal at the same time. The manuscripts accepted for publication in the journal, in accordance with scientific ethics rules, will be read and evaluated by double-blind referees and in this manner, both the referee and author identities are concealed from the referees, and vice versa, throughout the review process. The opinions in the published articles belong only to the author(s). It does not bind the journal owner, the publisher, or the editors. Articles submitted are subjected to editorial review first. In this phase, firstly, the compliance of the study with the journal rules is examined. The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate*. Manuscripts that do not comply with the journal rules are returned to their authors.

Yazıřma Adresi / Mailing Address

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Talas/Kayseri, Türkiye

E-mail: rusad.tr@gmail.com

Web adresi / Web Address: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

RUSAD, Creative Commons Atınlı-Gayri Ticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

Sahibi / Owner

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Doç. Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Eray AKÇAY [St. Petersburg State University]

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN [Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL [Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]

Doç. Dr. Hatice KERİMOĞLU [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

Asst. Prof. Dr. Grigory AFANASIEV [The Higher School of Economics]

Dr. Andrey BOGOMOLOV* [Russian State Historical Archive]

* Derginin Rusya resmi temsilcisi | The official representative of the journal in Russia |
Официальный представитель журнала в России

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Türkan OLCAY [İstanbul Üniversitesi]

Doç. Dr. Anatoly STEPANOV [Ural Federal University]

Doç. Dr. Erdal BİLGİÇ [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Ali Ekber KELEŐ [Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü]

Rusça Dil Editörleri / Russian Language Editors

Doç. Dr. Nadejda MALİKOVNA AÇAN [Ural Federal University]

Öğr. Gör. Dr. Esra ŞÖLENTAŐ [Ankara Üniversitesi]

Öğr. Gör. Sagom DİNGİLİŐİ [Ural Federal University]

Editöryal Sekreteryası / Editorial Assistance

Mehmet Kaan VATANBEKÇİŐİ

Yavuz Selim BARHAN

Nesrin HURMA

Ozan BÖKE

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design

Emine KARABULUT [Erk Ajans]

Dergi Tarihiçesi:

Derginin Önceki Adı	e-ISSN	Yıl
Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi	2687-3583	2019-2021

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN [Ege Üniversitesi]	
Prof. Dr. Abdulvahap KARA [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Aleksandr NESTEROV [Ural Federal University]	
Prof. Dr. Ali ASKER [Karabük Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR [Milli Savunma Üniversitesi]	
Prof. Dr. Barış METİN [Uşak Üniversitesi]	
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI [Bilkent Üniversitesi]	
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM [İstanbul Üniversitesi]	
Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU [Emekli Öğretim Üyesi]	
Prof. Dr. Nikolay DYAKOV [St. Petersburg State University]	
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Osman YORULMAZ [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Peter GOLDEN [Rutgers University]	
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL [Erciyes Üniversitesi]	
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV [Azerbaijan National Academy of Science]	
Prof. Dr. Uğur DEMİR [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA [Patriarchate of Georgia St. King Tamar University]	
Doç. Dr. Aleksandr SOTNICHENKO [Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs (Rosstrudnichestvo) / Turkey]	
Doç. Dr. Aleksandr VASHLYEV [Oriental Studies of RAS]	
Doç. Dr. Amiran URUSHADZE [European University at St. Petersburg]	
Doç. Dr. Ayna Askeroğlu ARSLAN [İstanbul Üniversitesi]	
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA [Azerbaijan National Academy of Science]	
Doç. Dr. Nurlana MUSTAFAYEVA [Baku State University]	
Doç. Dr. Ramin SADIGOV [Bayburt Üniversitesi]	
Doç. Dr. Serkan ACAR [Ege Üniversitesi]	
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI [Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]	
Doç. Dr. Roman HAUTALA [University of Oulu]	
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM [Erciyes Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Cahit HAMURKOPARAN [Anadolu Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Erdem ERİNÇ [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Irina SVISTUNOVA [Russian Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DÜZGÜN [Akdeniz Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN [Marmara Üniversitesi]	
Dr. Milyausha R. GAYNANOVA [Tatarstan Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPÇU (PAPŞU) [Okan Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK [Akdeniz Üniversitesi]	

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı/ Sorted by academic title and name

**Rusya
Araştırmaları
Dergisi
uluslararası
hakemli bir
dergidir**
*Journal of Russian
Studies is a refereed
international journal*

Yayın Türü:
Uluslararası
Sürelili Yayın
Publication Type:
*International
Periodical*

**Dergi yılda iki kez
yayımlanır
(Yaz ve Kış)**
*The Journal
is published
biannually
(Summer and
Winter)*

Sayı [Issue] | 11
Yıl [Year] | 2024

İNDEKSLER / INDEXES

EBSCO

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2021
(Academic Search Ultimate)
(Central & Eastern European Academic Source)

ERIH PLUS

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11.2023

Index Copernicus

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020
(ICI Journals Master List)

* RUSAD, ikili anlaşma çerçevesinde Rusya'nın en büyük uluslararası akademik online-kütüphanesi **CYBERLENINKA** ile **E-LIBRARY**'de taranmaktadır.

In addition, RUSAD is scanned in Cyberleninka and E-Library which is Russia's largest international academic online-library, within the frame of a bilateral agreement.

I-III | Editör Kurulu Takdim Yazısı

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1-15 | **Rusya'da Karışıklıklar (Smuta) Döneminde Zemskiy Sobor'un Çar Seçiminde Oynadığı Rol**
The Role Played by The Zemskiy Sobor in The Election of The Tsar During the Smuta Period in Russia
Роль Земского Собора в Выборах Царя в Период Смуты в России
Osman YURDAKAL & Andrey Vladimiroviç PUTİNTSEV
- 17-33 | **Anglo-Russian Rapprochement (1728-1731)**
İngiliz-Rus Yakınlaşması (1728-1731)
Англо-Русское Сближение (1728-1731)
Ahmet BÜYÜKAKSOY
- 35-49 | **Eski İnançlıların Sibirya, Kuban ve Türkistan'a Göçleri ve Kimlik Mücadeleleri**
Migrations Of Old Believers to Siberia, Kuban and Turkestan and Their Struggle for Identity
Миграции Староверов в Сибирь, Кубань и Туркестан и Их Борьба за Идентичность
Jeren MATIYEVA
- 51-71 | **Sovyet Kaynaklarında Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması**
Lausanne Peace Conference and The Lausanne Peace Treaty in Soviet Sources
Конференция в Лозанне и Лозаннский Мирный Договор в Советских Источниках
Celal PEKŞEN
- 73-85 | **Nazi Almanya'sı Karşısı Sovyet Propagandasında Çocukların Kullanımı**
The Use of Children in Soviet Propaganda Against Nazi Germany
Использование Образа Детей в Советской Наглядной Агитации Против Нацистской Германии
Abdülhakim Bahadır DARI
- 87-103 | **Göç ve Göçmen Meselesinin Avrupa Birliği-Rusya İlişkilerine Etkisi**
The Impact of Migration and Migrant Issue on European Union-Russia Relations
Анализ Отношений Европейский Союз – Россия и Сотрудничество в Вопросе о Миграционном Кризисе
Halil GÜNAY
- 105-121 | **Geopoetika Azerbaydjanской и Русской Прозы Рубежа XX-XXI Веков (Образы Дома, Города и Пути)**
XX-XXI Yüzyılların Başında Azerbaycan ve Rus Nesrinin Jeopoetiğine Bir Bakış: Ev, Şehir ve Yol Görünümleri
Geopoetics of Azerbaijani and Russian Prose Poetry of the Turn of the XX-XXI Centuries: Images of Home, City and Way
Tamilla ALİEVA
- 123-132 | **Semantическая История Слова «Дом» в Русском Языке (Лексикографический и Культурно-Исторический Аспекты)**
Rus Dilinde “Ev” Kelimesinin Anlamsal Tarihi (Leksikografik ve Kültürel-Tarihsel Aspekt)
Semantic History of The Word “House” in the Russian Language (Lexicographic and Cultural-Historical Aspects)
Derya ARICAN

Kitap İncelemesi – Book Review

- 133-137 | **Türk Siyasi ve Düşünce Hayatında Rusya Türkleri**
Merve BAĞCI ŞENGÜL

Takdim

Kıymetli okurlarımız!

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD)'nin 11. sayısını takdirlerinize sunuyor; dergimizin bünyesindeki kıymetli çalışmalar ve de yeni kapağıyla huzurlarınızda olmaktan büyük mutluluk duyduğumuzu belirtmek istiyoruz.

RUSAD'ın 11. sayısında 8 araştırma makalesi ve 1 kitap incelemesi yer almaktadır. Araştırma makalelerinden ilki **Osman YURDAKAL** ve **Andrey Vladimiroviç PUTİNTSEV** tarafından kaleme alınan "**Rusya'da Karışıklıklar (Smuta) Döneminde Zemskiy Sobor'un Çar Seçiminde Oynadığı Rol**" başlıklı makaledir. Yazarlar bu çalışmada Korkunç İvan'ın (1530-1584) oğlu Çar Fedor İvanoviç'in 1598 yılında ölümünden sonra Moskova tahtında yaklaşık 15 yıl süren iktidar boşluğu sırasında bir meclis niteliği taşıyan "*zemskiy sobor*"ların çar seçiminde oynadığı rolü değerlendirmektedirler.

Sayının ikinci makalesi **Ahmet BÜYÜKAKSOY** tarafından kaleme alınan "**İngiliz-Rus Yakınlaşması (1728-1731)**" adlı çalışmadır. Bu makalede yazar I. Petro sonrası dönemde Rusya ile İngiltere'nin ilişkilerindeki yakınlaşmayı incelemektedir. Yazar, iki devletin daha önce yaşadıkları sorunların sebeplerini ve ardından İngiliz hükümetinin Rusya ile ilişkileri iyileştirmek istemesinin sebeplerini izah etmektedir.

Üçüncü makale **Jeren MATIYEVA** tarafından kaleme alınan "**Eski İnançlıların Sibirya, Kuban ve Türkistan'a Göçleri ve Kimlik Mücadeleleri**" başlıklı çalışmadır. "Eski inançlılar" terimi (Rusça staroverı veya staroobryadtsı) 1650-1660 yılları arasında Çar Aleksey Mihayloviç döneminde Patrik Nikon (1652-1666) liderliğinde başlatılan Kilise Reformu'nu kabul etmeyen bir dinî topluluğu tanımlamaktadır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kilise yetkililerinin kilise reformunun yeniliklerini kabul etmeyenlere yönelik zulmü, onların göç etmelerine yol açmıştır.

Dolayısıyla yazar bu çalışmasında, buldukları topraklardan uzak ve ıssız yerlere göç eden eski inançlılar hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Sayının dördüncü makalesi **Celal PEKŞEN**'in “**Sovyet Kaynaklarında Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması**” adlı makalesidir. Yazar bu çalışmasında Lozan Konferansı ve ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili Sovyet kaynaklarına göre ve Sovyetlerin bakış açısına göre değerlendirilmelerde bulunmaktadır.

Sayının beşinci makalesi **Abdülhakim Bahadır DARI** tarafından kaleme alınan “**Nazi Almanya’sı Karşısı Sovyet Propagandasında Çocukların Kullanımı**” başlıklı makaledir. Darı, makalesinde Sovyetler Birliği'nin, halkını Alman işgaline karşı motive etmek için izlediği propaganda stratejisini incelemektedir. Bu çerçevede propaganda faaliyetlerinde hüznün, mizah, korku ve öfke unsurlarının kullanıldığı, çocukların ise bu görsellerde ön plana çıkarıldığı değerlendirilmiştir.

Sayının altıncı makalesi **Halil GÜNAY**'ın “**Göç ve Göçmen Meselesinin Avrupa Birliği-Rusya İlişkilerine Etkisi**” başlıklı makalesidir. Çalışmada AB ve Rusya'nın göç ve göçmenlere ilişkin politika ve mevzuatları incelenmektedir. Yazar, iki aktörün politika ve mevzuatlarının ortak ve ayırt edici özelliklerini tespit etmek amacıyla karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla çalışma, göç ve göçmenler konusunda AB ve Rusya arasındaki ilişkileri ve iş birliği sürecini ele almaktadır.

Sayının yedinci makalesi **Tamilla ALİEVA** tarafından kaleme alınan “**XX-XXI Yüzyılların Başında Azerbaycan ve Rus Nesrinin Jeopoetiğine Bir Bakış: Ev, Şehir ve Yol Görünümleri**” başlıklı makalesidir. Yazar çalışmasında altmışlı yıllarda kaleme alınmış olan nesir tarzındaki Azerbaycan ve Rus edebiyat ürünlerinin tipolojik özellikleri ve jeopoetik unsurlarını incelemektedir.

Sayının sekizinci ve son makalesi **Derya ARICAN**'ın "**Rus Dilinde "Ev" Kelimesinin Anlamsal Tarihi (Leksikografik ve Kültürel-Tarihsel Bakış Açısıyla)**" başlıklı makalesidir. Bu çalışmada, "ev" kelimesinin anlamının tarih içindeki evrimi detaylıca ele alınmıştır. Kelimenin algısında yaşanan değişiklikler böylece ortaya çıkmıştır. Aslında "ev" kelimesinin analizi, dilbilimin yanı sıra linguistik antropoloji ve kültürel çalışmalar açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu sayının kitap incelemesi ise **Sibel DEMİRCİ**'nin *Türk Siyasi ve Düşünce Hayatında Rusya Türkleri* adlı kitabının **Merve BAĞCI ŞENGÜL** tarafından yapılan ele alındı. Bu yazıda Rusya Türkleri olgusunun Türk düşünce hayatına katkılar sağladığı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın "Rusya Türkleri", "Rusya Müslümanları", "Hariçteki Türkler", "Dış Türkler" gibi kavramların kullanımı konusunda okuyucular için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

RUSAD'ın her sayısında olduğu gibi bu sayısında da hiçbir karşılık beklemeden desteklerini esirgemeyen yayın ve bilim kurulumuza, sayı hakemlerimize, alan editörlerimize, bilhassa dergi sekreteryamızda yoğun emek sarfeden Mehmet Kaan Vatanbekçisi, Nesrin Hurma, Yavuz Selim Barhan ve Ozan Böke'ye ve ayrıca RUSAD'ın yeni kapağını tasarlayan Emine Karabulut'a şükranlarımızı arz ediyoruz. RUSAD'ın 2024/Kış 12. sayısında buluşmak temennisiyle...

RUSAD EDİTÖR KURULU

– Tekin Aycan TAŞCI

– Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU

– Eray AKÇAY

RUSYA'DA KARIŞIKLIKLAR (SMUTA) DÖNEMİNDE ZEMSKIY SOBOR'UN ÇAR SEÇİMİNDE OYNADIĞI ROL

 Osman YURDAKAL^a

 Andrey Vladimiroviç PUTİNTSEV^b

Öz

Rusya Devleti'nde *Smuta Dönemi* olarak tarihe geçen karışıklıklar zamanında Rus çarları kendilerini meşrulaştırmak için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Korkunç İvan olarak da bilinen İvan Vasilyeviç'in (1530-1584) oğlu Çar Fedor İvanoviç'in 1598 yılında ölümüyle birlikte Moskova tahtında yaklaşık 15 yıl devam edecek olan bir iktidar boşluğu meydana geldi. Bu süreçte ortaya çıkan yeni çar adayları kendilerini meşrulaştırmak için bir takım girişimlerde bulundular. Bu girişimlerin içinde en önemlisi *Zemskiy Sobor* adında tüm ülkeyi temsil eden bir meclisin toplanmasıydı. IV. İvan'ın 1584'te ölümüyle birlikte Romanov hanedanının tahta gelişine kadar Rusya Devleti'nde toplam beş kez *Zemskiy Sobor* toplandı. Bu süreçte Moskova tahtı birçok iç ve dış müdahaleye maruz kaldı. Ayrıca devletin içinde yaşanan bu kargaşa dönemi toplum nezdinde huzursuzluğa neden oldu ve bir takım düzmece çarların ortaya çıkmasına ortam hazırladı. Bu düzmece çarlar dış güçler (Polonya) tarafından da desteklenmiştir. Ayrıca bu karışıklık Rus ve Ortodoks olmayan adayların da taht mücadelesi içine girmesine sebep olmuştur. Tüm bu kargaşa durumunda *Zemskiy Sobor* önemli rol oynadı. Bu meclis Rusya ve Slav tarihinde köklü bir geçmişe sahipti. İlk Rus kanunlarından beri bilinmekte olup köy, şehir, devlet meseleleri hakkında toplanmaktaydı. Tüm ciddi kararlar burada alınmaktaydı. Ancak *Zemskiy Sobor* hiçbir zaman kalıcı olarak geçerli herhangi bir yasal kurucu belgeye dayanmamıştır. *Smuta Dönemi* ve hemen öncesinde Fedor İvanoviç, Boris Godunov, Vasiliy Şuyskiy, Vladislav Vaza ve Mihail Romanov için *Zemskiy Sobor*'lar toplanmıştır. Toplanan bu *Zemskiy Sobor*'ların meşruluk durumları tartışma konusudur. Bu bağlamda *Smuta Dönemi*'nin hükümdarlarının kendilerinin meşrulaştırmak için topladıkları *Zemskiy Sobor*'lar çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya Devleti, Çar, Smuta Dönemi, Zemskiy Sobor, Meşruiyet.

^a Doktora Öğrencisi, Kazan Federal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Rusya Tarihi Anabilim Dalı, Kazan/Rusya, osmaanyurdakal@gmail.com

^b Kıdemli Öğretim Görevlisi, Kazan Federal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Devlet ve Hukuk Teorisi ve Tarihi Anabilim Dalı, Kazan/Rusya, chiefdom@yandex.ru

THE ROLE PLAYED BY THE ZEMSKIY SOBOR IN THE ELECTION OF THE TSAR DURING THE SMUTA PERIOD IN RUSSIA

Abstract

During the Time of Troubles, the Russian state tsars made some attempts to legitimize themselves. With the death in 1598 of Tsar Fyodor Ivanovich, son of Ivan Vasilyevich (1530-1584), also known as Ivan IV or Ivan the Terrible, a power vacuum arose on the Moscow throne, which lasted about 15 years. New candidates for the king who emerged during this process made a number of attempts to legitimize themselves. The most important of these initiatives was the convening of an assembly representing the entire country, called the *Zemskiy Sobor*. From the death of Ivan IV until the accession to the throne of the Romanov dynasty, the *Zemskiy Sobor* met a total of 5 times in the Russian state. During this process, the Moscow throne was subject to many internal and external interventions. In addition, this period of unrest within the state caused unrest in society and paved the way for the emergence of certain liars. These liars were supported by foreign powers (Poland). In addition, this confusion led to non-Russian Orthodox candidates entering the race for the throne. In all this turmoil, the *Zemskiy Sobor* Assembly played an important role. This collection dates back to very early times in Russian and Slavic history. It has been known since the time of the first Russian laws and met on rural, urban and state issues. All major decisions were made here. However, the *Zemskiy Sobor* was never based on any permanent legal founding document. During the Time of Troubles and on the eve, *Zemskiy Sobors* were convened for Fyodor Ivanovich, Boris Godunov, Vasily Shuisky, Vladislav Vaza and Mikhail Romanov. The legitimacy of these *Zemskiy Sobors* is a matter of debate. In this context, the main subject of the study is the *Zemskiy Sobors*, which the rulers of the Time of Troubles gathered to legitimize themselves.

Keywords: Russian State, Tsar, Time of Troubles, Zemsky Council, Legitimacy.

РОЛЬ ЗЕМСКОГО СОБОРА В ВЫБОРАХ ЦАРЯ В ПЕРИОД СМУТЫ В РОССИИ

Аннотация

В период Смуты Московского государства цари предпринимали некоторые попытки легитимизировать себя. Со смертью в 1598 году царя Федора Ивановича, сына Ивана Васильевича (1530-1584), также известного как Иван IV или Иван Грозный, на Московском престоле возник вакуум власти, который продлился около 15 лет. Появившиеся в ходе этого процесса новые кандидаты на трон, предприняли ряд попыток легитимизировать себя. Важнейшей из этих инициатив был созыв собрания, представляющего всю страну, под названием Земский собор. Со дня смерти Ивана IV и до восшествия на престол династии Романовых в Московском государстве Земский собор собирался в общей сложности 5 раз. В ходе этого процесса московский престол подвергался множеству внутренних и внешних вмешательств. Кроме того, этот период смуты внутри государства вызвал волнения в обществе и подготовил почву для появления неких лжецарей. Этих лжецарей поддерживали иностранные державы (Польша). Кроме того, эта путаница привела к тому, что в борьбу за престол вступили не русско-православные кандидаты. Во всей этой суматохе важную роль сыграло Земское соборное собрание. Это собрание восходит к очень ранним временам русской и славянской истории. Он известен со времен первых русских законов и собирался по сельским, городским и государственным вопросам. Все серьезные решения

принимались здесь. Однако, Земский собор никогда не основывался на каком-либо постоянно действующем правовом учредительном документе. В период Смуты и непосредственно перед ним были созваны земские соборы для Федора Ивановича, Бориса Годунова, Василия Шуйского, Владислава Вазы и Михаила Романова. Легитимность этих земских соборов является предметом споров. В этом контексте основным предметом исследования являются Земские соборы, которые собирались правителями периода Смуты для легитимизации себя.

Ключевые слова: Российское Государство, Царь, Смутное Время, Земский Собор, Легитимность.

Giriş

Siyasal iktidarın meşrulaştırılması problemi toplum felsefesinin ve siyaset biliminin temel sorunlarından biri olup, yöntemlerinin çeşitliliğinin dikkate alınması tarih biliminin en önemli konularından biridir. Siyasi meşruiyetin hukuksal gerekçesi, modern devlet (anayasa) hukukunun inceleme konusunun gerekli bir parçasıdır. Üstelik tarihsel olarak devlet hukuku alanındaki hukukî uygulamalar da bu süreçle başlamıştır. Sözde kurucu iktidarı kavramsallaştırma görevi, aydınlanma döneminden beri düşünürlerin zihnini işgal etmiştir. Kurucu iktidarın kararı olmadan, toplumdaki anayasaların ve iktidarın meşru olduğunu kabul etmek pek mümkün değildir.¹

Modern kamu hukuku ve uluslararası ilişkiler teorisinin en önemli kavramlarından biri olan egemenlik, Fransız hukukçular tarafından Fransız monarşisinin mutlakiyetçi iddialarını doğrulamak amacıyla geliştirilmiştir. Daha sonraki süreçte ise bu kavram devrim ideologları tarafından kullanılmış ve hükümdardan halka devredilmiştir.² "Egemenlik" kavramının doğuş süreci, kamu hukukunun ana kavramsal temellerinin gelişimini yansıtmaktadır. Kamu hukukunun ortaya çıkmasının, kamu yönetim verimliliğinin artırılmasından daha az olmamak üzere, belirli bir hükümdar çerçevesinde veya bireylerden oluşan bir grubun ülkede hâkim bir konuma ilişkin iddialarının meşruluğunun kanıtlanmasıyla ilişkili olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Dolayısıyla hukuki gerekçeler, kamusal siyasi söylem çerçevesinde belli bir anlatının oluşmasını sağlayan en önemli stratejilerden biridir.

Rusya Devleti'nin *Smuta Dönemi*'ndeki³ taht adayları ülkede kendi meşruiyetlerini sağlamak adına bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden en önemlisi ise *Zemskiy Sobor*'dur. *Zemskiy Sobor*, Rus ve Slav toplumlarında çok eskiden beri önemli kararların görüşülüp bir sonuca bağlandığı kurumdur. Tahta geçmek isteyen tüm adaylar *Zemskiy Sobor*'lar tertipleyerek bir nevi meşruiyetlerini garanti altına almak istemişlerdir. *Smuta Dönemi* ve arifesinde Rusya Devleti'nde toplam beş kez *Zemskiy Sobor* toplanmıştır. *Smuta Dönemi*'nde toplanan *Zemskiy Sobor*'ların meşruluk durumları tartışmalıdır.

¹ Devlet, hukuki değerlerin işlevi için yasallaşmalıdır. Aksi takdirde, devletin mevzuatı gayri meşru ve yasa dışı kabul edilir ve devletin kendisi hukuki niteliğini kaybeder. A. İ. Klimenko, "Marksistskie osnovaniya sovremennoy filosofii prava," *Trudi İnstituta Gosudarstva i Prava RAN* 15/6 (2020): 70.

² M. Fuko, *Nujno Zaşıyat Obşestvo* (Sankt-Peterburg: 2005), 53.

³ Rusya tarihinde 1598'de Rurik hanedanının sona ermesinden 1613 yılında Romanov hanedanının iktidara gelmesine kadar yaşanan iç karışıklıklar dönemi. Aynı zamanda sorunlar zamanı, karışıklıklar dönemi olarak da bilinmektedir.

1) Smuta Dönemi

Rusya’da 1598-1613 yıllarında meydana gelen karışıklık dönemi “*smuta*” ismi ile adlandırılmaktadır. Geniş bir kronolojiye sahip bu dönem Rus Devleti’nin kurulmasının ardından Moskova’yı yöneten Rurik hanedanının sona ermesi ile başlayan krizi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kriz, “Korkunç İvan” olarak da bilinen İvan Vasilyeviç’in (1530-1584) tek varisi Çar Fedor İvanoviç’in ölümünden sonra başlamıştır.

Korkunç İvan’ın küçük oğlu Dmitriy İvanoviç 1591’de erken yaşta gizemli bir şekilde ölmüştü. Bu gizemli ölüm daha sonrasında onun hayatta kaldığına dair birçok söylentiye yol açtı. IV. İvan’ın bir diğer oğlu ve hayatta kalan tek varisi Fedor İvanoviç ise 1598’e kadar hüküm sürdü. Onun da ölümüyle iktidardaki Rurik hanedanı sona erdi. 1598’de Fedor İvanoviç’in ölümünün ardından yerine karısının erkek kardeşi Boris Godunov tahta çıktı, ancak art arda geçen üç sıkıntılı yıl (1601-1603) kıtlığa ve siyasi istikrarsızlığa neden oldu. Boris Godunov döneminin halkta yaratmış olduğu ekonomik sıkıntı 1591 yılında gizemli bir şekilde ölen IV. İvan’ın oğlu Dmitriy’in ölümünden kurtulduğuna dair asılsız söylentilerin ortaya çıkmasına neden oldu. IV. İvan’ın oğlu olarak ortaya çıkan Dmitriy⁴, Polonya Kralı III. Sigismund (1566-1632) tarafından görkemli bir şekilde kabul edildi ve ona Rus tahtındaki haklarını geri almak için askerî yardımda bulunuldu. Polonya soylusu Mnişek ise, gelecekteki toprak kazanımları karşılığında kızı Marina’yı Düzmece I. Dmitriy ile evlendirme sözü verdi. Ayrıca Mnişek, 1604’te Rusya Devleti’ni işgal eden ve Boris Godunov’un birliklerine karşı saldırılarda bulunan Düzmece I. Dmitriy’in ordusunda aktif rol oynadı. Nisan 1605’te Boris Godunov’un ölümünün ardından Rusya Devleti’nde yeni bir kriz ortaya çıktı. Bu fırsatı değerlendiren Düzmece I. Dmitriy, 1605 yılının Haziran ayının sonunda Moskova’ya girdi. Ardından boyarlar⁵ tarafından Moskova’nın yasal varisi olarak tanındı. 30 Temmuz 1605’te ise Düzmece I. Dmitriy’in taç giyme töreni gerçekleşti, aynı zamanda dinî kurumlardan da meşruiyet elde etti.⁶

Ancak Boris Godunov zamanında askerî birlikleri yöneten ve Rurik hanedanının Suzdal bölgesinin temsilcisi olan Knez Vasiliy Şuyskiy, yeni çarın düzmece olduğuna dair söylentiler yaymaya başladı. Şuyskiy, Kırım’a karşı sefere hazırlayan Moskova yakınlarında konuşlanmış Novgorod-Pskov müfrezesinden destek alarak yeni Çar Düzmece I. Dmitriy’e karşı bir darbe düzenledi. Başta Vasiliy Şuyskiy olmak üzere boyar muhalefeti, 16-17 Mayıs 1606 gecesi Moskova’ya Düzmece I. Dmitriy’in düğünü için gelen Polonyalılara karşı öfkelenen yerli halkı kıskırtarak ayaklandırma başlattı ve bu ayaklanma sonucunda Düzmece I. Dmitriy öldürüldü. Yerine ise ayaklanmada aktif rol oynayan Vasiliy Şuyskiy geçti. Bu sırada Düzmece I. Dmitriy’in ordusunun eski komutanı İvan Bolotnikov (1606-1607) tarafından güneyde bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanmanın ana sebebi, Düzmece I. Dmitriy’in hayatta kaldığına dair söylentilerdi.

⁴ Düzmece I. Dmitriy olarak da bilinir.

⁵ Rusya Devleti’nin yönetiminde rol oynayan geniş toprak sahibi soylu sınıfı.

⁶ Bu süreçler hakkında daha fazla bilgi için bk. N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, T. 11-12 (Peterburg, 1824); S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, T. 7-8. (Petersburg, 1896); M. N. Pokrovskiy, *Russkaya İstoriya*, T. 1 (Petersburg, 2002); S. F. Platonov, *Oçerki po İstorii Smuti v Moskovskom Gosudarstv XVI-XVII vv.* (Peterburg, 1910).

Bolotnikov tarafından gerçekleştirilen ayaklanmanın bastırılmasına rağmen iç istikrar sağlanamadı ve bu da 1607'de Düzmece II. Dmitriy'in ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu isyan hareketi geniş bölgelere (Pereslavl-Zalesski, Yaroslavl, Vladimir, Ugliç, Kostroma, Galiç, Vologda) yayıldı. Buna paralel olarak, Rusya Devleti topraklarına Nogay Ordası'nın ve Polonyalı birliklerinin eş saldırıları yaşandı. Gerçekleşen bu saldırılar zamanla tam teşekküllü bir Rus-Polonya savaşına dönüştü. Bu koşullar altında Şuyskiy, Jacob Pontusson Delagardie liderliğindeki İsveç kuvvetleriyle ittifak girişimlerinde bulundu. Rus-Polonya savaşı sırasında Şuyskiy'nin birlikleri mağlubiyete uğradı. Polonyalı birlikler ise başkente doğru ilerledi ve aynı zamanda Düzmece II. Dmitriy de onlarla güneyden başkente doğru yöneldi. 1610'da, bir komplo sonucunda Şuyskiy iktidardan uzaklaştırıldı ve yedi boyardan oluşan konsey Polonya Prensi Vladislav Vaza'yı Rus çarı olarak tanıdı. Ancak bu durum halkın tepkisine yol açtı. Halk, Katolik olan yeni Rus çarına biat etmeyi reddetti ve yerine Düzmece II. Dmitriy'e bağlılık yemini etti. Düzmece II. Dmitriy'in bu gerçek tehdidini püskürtmek için yedi boyar, 20-21 Eylül gecesi Polonya-Litvanya birliklerinin başkente girmesine izin verdi. Böylece Düzmece II. Dmitriy başkentten geri çekilmek zorunda kaldı, ancak tahtta hak iddiasına devam etti. Fakat onun Katolik işgalcilere karşı koyma mücadelesi, Aralık 1610'da kendi muhafızları tarafından öldürülmesiyle başarısızlıkla sonuçlandı. Moskova boyarlarının Katolik Polonyalılarla ittifakı Rusya'da huzursuzluk yarattı ve buna karşı olarak 1611'de boyar Lyapunov liderliğindeki birinci milis birlikleri toplanıp, Moskova'ya doğru yöneldi. Bir takım askerî başarıların ardından Lyapunov, Trubetskoy ve Zarutsky gibi aristokratların başkanlığında *Tüm Ülke Konseyi* toplandı. Ancak askerî konseydeki çatışmalar sonucunda asi Kazaklar, Lyapunov'u öldürdü. Trubetskoy ve Zarutsky liderliğindeki geri kalan birlikler ise Kuzma Minin ve Dmitriy Pojarskiy liderliğindeki ikinci milis birliklerinin gelişine kadar Kremlin kuşatmasını sürdürdü. Bu ordunun aynı zamanda demokratik olarak seçilmiş bir konseyi de bulunmaktaydı. İkinci milis kuvveti Yaroslavl'da toplandı ve Polonyalılar tarafından işgal edilen Moskova'ya doğru harekete geçti. 1612'de askerî bir zafer kazanan ve yedi boyarın yerine bir tür geçici hükümet kuran bu milisler, daha sonra Mihail Romanov'u tahta seçen *Zemskiy Sobor*'u topladı.⁷

2) Siyasi ve Hukuki Temellerde Zemskiy Sobor

Zemskiy Sobor, Rus tarih yazımında yüzyıllar boyunca, neredeyse yıkılmanın eşiğine gelmiş Rus Devleti'nin bir kriz durumunda halk iradesi tarafından yeniden canlandırılması ve *Smuta Dönemi*'nin sonuçlarından biri olarak algılandı. Bu sonuç, demokratik kurumlar ya da en azından merkezîyetçi kurumlar olmadan düşünülemezdi. Monarşi döneminde mülk temsilciliği *Zemskiy Sobor*'a dönüşmüştü. Bir anlamda *Zemskiy Sobor*, eski Rus toplumuna özgü birçok siyasi ve idari geleneğin devamıydı. *Zemskiy Sobor* Rus tarihinde önemli roller oynamıştı. Bunlar;

- 1- Ortodoks Kilisesi din adamlarının toplandığı Kutsal dini konseylerdi.
- 2- Erken feodal monarşi zamanlarından kalma eski knez birliğinin mirası olan boyar dumasıydı. Bu organ bir nevi danışma niteliğindedi. Kadrosu, en önde gelen boyar

⁷ Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, T. 12; Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshih Vremen*, T. 8; Pokrovskiy, *Russkaya İstoriya*, T. 1; Platonov, *Oçerki po İstorii Smuti v Moskovskom Gosudarstv XVI-XVII vv.*

ailelerinin temsilcilerinden oluşuyordu. Olağan kamu hukuku normları açısından toplanması zorunluymdu.⁸ Boyar dumasının bir örneği, Korkunç İvan tarafından merkezileşmeyi amaçlayan reformları desteklemek için oluşturulan *Seçilmiş Rada* (İzbrannaya Rada)⁹ idi.¹⁰ Ancak faaliyetleri gereği aynı zamanda bir danışma organıydı.

3- Belirli bir şehirde doğrudan demokrasinin bir organı olarak *veçeler*¹¹ *Zemskiy Sobor*'ların örneklerindendi. Rusya tarihinde en bilinen örnek, Novgorod'un bağımsızlığını kaybetmesiyle birlikte III. İvan (1440-1505) tarafından yıkılan Novgorod Veçe'siydi.

4- *Mir*¹², *Verv*¹³ gibi kolektif sorumluluğa sahip köylü topluluğu kavramı da *Zemskiy Sobor*'ların bir diğer önemli örneklerinden biridir. Bu tür topluluklar, *Russkaya Pravda*'nın¹⁴ (XI. yüzyıl) ilk dönemlerinden beri bilinmektedir. Çelişkili de olsa IV. İvan'ın reformlarıyla 1549'da *Zemskiy Sobor* karakterine sahip ilk konsey toplandı. Fakat konsey kısa bir süre sonra *Sudebnik Hukuk Kanununun* kabul edilmesi ve yerel yönetim reformu ile kaldırıldı.

Ancak *Zemskiy Sobor*, uygulamada hiçbir zaman kalıcı olarak geçerli bir yasal belgeye dayanmamaktaydı ve her seferinde münferit şekilde yayınlanan bir kararnameyle yeniden toplanmaktaydı. Bu organ, bir kurum olarak işleyişinin dinamiklerini takip etmeyi mümkün kılan istikrarlı bir belge akışına her zaman sahip değildi. *Zemskiy Sobor*'lar hakkında bilgi iki tür kaynaktan elde edilmektedir: 1) Konseyin toplanmasına ilişkin mektuplar, tutanaklar, konseyin güncel ve nihai belgeleri; 2) İlgili gözlemcilerin konsey hakkındaki notları.¹⁵

Smuta Dönemi'nde ve hemen öncesinde *Zemskiy Sobor*'lar çar seçimi için aktif olarak beş kere toplanmıştır. Bunlar şu şekildedir;

a) Fedor İvanoviç'in Seçiminde Zemskiy Sobor

1584'teki *Zemskiy Sobor* (muhtemelen ilkbaharda toplanıldığı düşünülmektedir) Korkunç İvan'ın oğlu Fedor'u çar olarak seçti. Ayrıca *Zemskiy Sobor*, IV. İvan tarafından tam olarak netleştirilmeyen Fedor İvanoviç'in tahttaki haklarının meşruluğu konusunu da belirlemiştir. Tahtın veraseti konusunda herhangi bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. 1584 yılında gerçekleşen bu *Zemskiy Sobor* hakkında çok az bilgi günümüze ulaşabilmiştir.¹⁶

⁸ Bu enstitünün oluşum sürecine ilişkin detaylı bilgi için bk. G. V. Saharov, "Stanovlenie i rol Boyarskoy Dumı v drevney Rusi", *Kontseptsiya V. O. Klyuçevskogo. Aktualnie problemi gosudarstva i prava v slavyanskoy mire: Materiali Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii, Vitebsk, 26-27 aprely 2007 goda.* (Vitebsk, 2007), 218-220.

⁹ Çar IV. İvan tarafından kurulan ve çarın yetkilerini kısıtlayan kurum.

¹⁰ Bu süreçler hakkında daha fazla bilgi için bk. İ. A. İvannikov, "Opriçnina: priçini, soderjanie, posledstviya," *İstoriçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya misl* 9/3-1 (2017): 56-61; V. A. Saharov, "Tsar İvan Vasileviç Grozniy i İzbrannaya rada: diskussiya o sudbah russkoy gosudarstvennosti," *Vestnik Moskovskogo universiteta Upravlenie (gosudarstvo i obşestvo)* 21/4 (2014): 129-152.

¹¹ Önemli devlet konularının şehir çapında konuşulup karara bağlandığı toplantılar.

¹² Eski ve Orta Çağ Rusya'sında Slav kökenli tüm halklar arasında sosyal, politik ve kültürel yaşamla ilgili kararların alındığı, ortak meseleleri tartışıldığı ve doğrudan acil sorunları ele alındığı bir meclistir.

¹³ Rusya'da eski bir toplumsal örgüttür.

¹⁴ 11. ve 12. yüzyıllarda Kiev Rusya'sının temel yasalarını ve yargı normlarını açıklayan ilk yazılı yasa koleksiyonudur.

¹⁵ L. V. Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.* (Moskova: Nauka, 1978): 47 ve devamı.

¹⁶ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 126.

Yeni *letopise*¹⁷ göre toplanan *Zemskiy Sobor* hakkında şu kayıtlar yer almaktadır: "... Çar İvan Vasilyeviç'in ölümünden sonra, Rus Devleti'nin tüm şehirlerinden Moskova'ya geldiler ve gözyaşlarıyla Çareviç Fedor İvanoviç'e tereddüt etmemesini belirttiler, Rusya Devleti'nin tahtına gönül rahatlığıyla oturması için dua ettiler."¹⁸ Aynı şekilde toplanan *Zemskiy Sobor* hakkında İngiliz Jerome Horsey¹⁹ 24 Nisan 1584'te "büyükşehirlerden, başpiskoposlardan, piskoposlardan, manastır başrahiplerinden, kıdemli din adamlarından ve tüm soylu sınıftan ayırım gözetmeksizin bir parlamento toplandığı" şeklinde notlar kaleme alınmıştır.²⁰ Benzer şekilde İsveçli Petrei²¹ de yukarıdaki bilgileri destekler şekilde bilgiler vermiştir. Horsey, İngiliz kurumlarını Rusya'nın siyasi ve hukuki gerçekliğine göre değerlendirmeye çalışmıştır. Soylu sınıftan "ayırım gözetmeksizin" bahsetmesi dikkat çekicidir ki bu, sınıflı bir toplumun temsili bir organı için tamamen tipik bir durum değildir. Horsey, tahta çıkış prosedürleri için seremonide bulunan ancak *Zemskiy Sobor* için çok da önemli olmayan din adamlarını ayrıntılı olarak betimlemektedir. Moskova'da bulunan kilise hiyerarşileri tahta yeni bir hükümdarın seçilmesinde rol oynayan bir konsey mi, yoksa sadece siyasi anlamdan yoksun ritüel eylemleri pasif bir şekilde gözlemleyen veya gerçekleştiren bir izleyici kitlesi mi olduğunu söylemek zordur.²²

1584 tarihli *Zemskiy Sobor*, bahsedilen demokratik gelenekler nedeniyle meşruydu ve ortaya çıkışı açısından yasaldı. *Zemskiy Sobor*'un tartışmasız, meşru son hükümdarın seçimine katılmış olması, sonraki dönemde gerçekleşecek olan yeni hükümdar seçimlerine de zemin hazırlamıştır. Son olarak, *Zemskiy Sobor* tarafından Fedor İvanoviç'e taht hakları üzerinde herhangi bir kısıtlama yapıp yapılmadığına rastlanılmamıştır.

b) Boris Godunov'un Seçiminde Zemskiy Sobor

Fedor İvanoviç'in ölümünden sonra bir tür iktidar boşluğu ortaya çıktı. 7 Ocak 1598'de iktidar geçici olarak eşi İrina Godunova'ya geçti, ancak Çariçe dokuz gün sonra bir manastıra çekildi. Görünüşe göre bu süre zarfında Patrik İov (1525-1607)²³ ve bazı boyar ailelerinin temsilcilerinin yer aldığı perde arkası görüşmeler gerçekleşmiştir. 1598'de *Zemskiy Sobor*'un toplanması hakkında çok az bilgi günümüze ulaşmış olup, sadece konsey sonrası tutanaklardaki verilere göre, Patrik İov'un daveti üzerine sınıf temsilcileri toplanmıştır. Patrik, Rusya Devleti'nin tüm topraklarından Moskova'ya herkesin gelmesi için çağrıda bulunmuştur.²⁴

Ünlü Sovyet Tarihçisi L. V. Çerepnin, belirlenen tutanıklara dayanarak taç giyme sürecinin aşamalarını incelemiştir. Yazar, Boris Godunov'un 17 Şubat'ta seçildiğini, bu toplantının Patrik İov tarafından açıldığını ve Boris Godunov'un katılımı olmadan gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca konseyin ertesi günü 18 Şubat'ta Uspenskiy

¹⁷ 1584'ten 1630'a kadar olan olayları kapsayan, 17. yüzyıla ait bir Rus kroniğidir. Smuta Dönemi tarihi hakkında önemli bir kaynaktır.

¹⁸ K. Bussov, A. Ellassonskiy & E. Gerkman, *Hroniki Smutnogo vremeni (Noviy Letopisets)*(Moskova: 1998): 267.

¹⁹ 1550-1626 yılları arasında yaşayan İngiliz diplomat. 1573-1590 yılları arasında birçok kez Rusya'yı ziyaret etmiştir.

²⁰ Ser Djerom Gorsey, *Zapiski o Moskovii XVI Veka.* (Petersburg: 1909), 52-53.

²¹ 1570-1622 yılları arasında yaşayan İsveçli diplomat. Büyük Moskova dukalığı tarihi kitabın yazarı.

²² Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 127-129.

²³ Moskova'nın ilk patriği (1589-1605).

²⁴ Boris Fedoroviç Godunov'un Çar seçilmesine ilişkin bk. *Akti, sobranie v bibliotekah i arhivah Rossiyskoy imperii arheograficeskoyu ekspeditsiyu İmperatorskoy akademii nauk. 1598-1615* (Petersburg: 1836), 23.

Katedrali'nde dua töreni düzenlenmiştir. 20 ve 21 Şubat'ta ise Boris Godunov ve İrina'nın onayını almak için Novodeviçiy Manastırı'na doğru yürüyüş yapılmıştır. 26 Şubat'ta Novodeviçiy Manastırı'ndan Boris Gudonov için geçiş töreni gerçekleştirilmiş ve sonrasında ise yeni çar Boris Godunov bir konuşma yapmıştır. 9 Mart'ta ise biat edilmiştir.²⁵

Boris Godunov'un tahttaki hakları onaylanmış ve bu haklar birkaç gerekçede birleştirilmiştir. Bu gerekçeler ise; Boris Godunov'un ilahi hükümdarlık göstergeleri, IV. İvan'ın Boris Godunov'a sözde emanet ettiği iradesi ve Fedor İvanoviç'in iradesi şeklindeydi. Çerepnin, bunun daha sonra Ağustos 1598'de hazırlanan *onaylanmış kararnamenin* temelini oluşturan ve Boris Godunov'un taht haklarını daha kapsamlı bir şekilde tasdikleyen bir metin olduğunu tahmin etmektedir.²⁶ Daha sonra, konseydeki konuların üç kategoride toplanmasından bahsedilmiştir. Kutsanmış konsey, kraliyet *senkliti*²⁷, ardından adayın liyakatinin bir açıklaması verilmiştir. Ayrıca ona yemin metni ve çeşitli hanedanların tarihi hakkında belge de teslim edilmiştir.

M. N. Tihomirov, V. O. Klyuçevskiy, L. V. Çerepnin gibi önde gelen Rus tarihçileri bu seçimin meşruiyetini eleştirmiştir. M. N. Tihomirov, Boris Godunov'un tahta seçilmesinin önceden hazırlandığını ve hiçbir şekilde halkın onayının alınmadığını belirtmiştir.²⁸ V. O. Klyuçevskiy ise seçimin yapısına değil, konunun gidişatı üzerinde eleştirilerde bulunmuştur.²⁹ L. V. Çerepnin, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan söylentilere dayanarak konseyin tartışmalı olduğuna değinmiştir.³⁰

Gerçekleşen bu *Zemskiy Sobor*, Boris Godunov'un, aynı prosedürden geçen Fedor İvanoviç ile aynı seviyede olduğu şeklinde bir düşüncenin oluşmasına olanak sağladı. Buna ek olarak, seçim prosedürü kavramının bulunmamasından ötürü, belirsiz görünen seçime paralel olarak propagandalar ve siyasi entrikalar oluşmuştur. Bu nedenle *Zemskiy Sobor*, yeni hükümdarın meşrulaştırılmasının usule ilişkin bir unsur gibi hareket etmiştir. Aynı zamanda Boris Godunov'un Tanrı tarafından seçilmişlik ve önceki hükümdarların iradesi gibi iki önemli unsur da unutmamak gerekir.

c) Vasiliy Şuyskiy ve Vladislav Vaza Seçiminde Zemskiy Sobor

Vasiliy Şuyskiy ve Vladislav Vaza'nın hadiseleri genellikle seçimlere yansımamıştır. Boris Godunov ve Düzmece I. Dmitriy'in ölümünden sonra Rusya tahtında bir iktidar boşluğu ortaya çıktı. Vasiliy Şuyskiy destekçilerini arkasına alarak tahta oturdu. Rus tahtında gerçekleşen bu olay bir seçim konseyine benziyordu fakat gerçekte öyle değildi. Dönemin kaynakları da gerçekleşen seçimi bu şekilde değerlendirmiyordu. Anlaşılan o ki, Vasiliy Şuyskiy, soylulardan ve tüccarlardan oluşan temsilcilerle, yani başka şehirlerden gönderilenler olmadan yalnızca Moskovalıların katılımıyla boyar dumasının uzun bir toplantısından sonra çar olarak seçilmişti. Çerepnin, meydana gelen bu olaylara bir açıklama olarak, komplocuların halk ayaklanmasını kendi amaçları için kullandıklarına

²⁵ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 143.

²⁶ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 137.

²⁷ Kraliyet Konseyi.

²⁸ M. N. Tihomirov, *Rossiyskoe gosudarstvo XV-XVII vekov* (Moskova:1973), 65-68.

²⁹ V. O. Klyuçevskiy, *Sostav predstavitelstva na soborah Drevney Rusi. Soçineniya* (Moskova: 1959), 68.

³⁰ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 141.

değirmiştir.³¹

Vasilij Şuyskiy her ne kadar hükümetin başına geçmiş olsa da iktidardaki zayıflığının farkındaydı ve bundan dolayı konumunu güçlendirmek için haçı öpmüş³² ve yasalar önünde herkesin adaletli bir şekilde yargılanacağı teminatı vermiş, bu şekilde mutlakiyetini kısmen sınırlamıştı. Bu esnada boyarların Şuyskiy'in böylesine alışılmadık bir teminat vermesine canları sıkılmış ve onu bu fikirden döndürmeye de çalışmışlardı. Bazı araştırmacılar, Vasilij Şuyskiy'in bu davranışını Habeas'in *corpus*³³ yasasına benzetmiştir.³⁴

Vasilij Şuyskiy'in bu davranışı belki de daha sonra meşruiyet kazanmak için bir plandı. O, konsey tarafından seçim prosedürü kapsamında geleneksel meşrulaştırma yöntemiyle değil, yeniliklerden başlayarak meşruiyet hakkı elde etme gibi yeni bir yöntem ile iktidara gelmeye çalışmıştı.

Vasilij Şuyskiy'i seçen meclis bir konsey gibi görünmeye çalışmıştı, ancak temsiliyet kriterini karşılamıyordu. Bu yüzden Vasilij Şuyskiy haçı öperek bu eksik kriter durumunu kısmen de olsa gidermeye çalışmıştır. Ayrıca haç öpme seremonisi hem boyar ortamının baskısı altında sınırlandırılmaya zorlanan Vasilij Şuyskiy'in zayıflığı hem de gücü olarak görülebilir. Çünkü haçı öpmek onun halk arasında daha fazla popülerlik kazanmasına ve seçildiği sırada açıkça bağlı olduğu boyarlara direnmesine olanak tanıyacaktı.³⁵

Polonya Prensi Vladislav Vaza'nın yedi boyar tarafından çar olarak seçilmesi vakası ise daha da fazla sorunun kafalarda oluşmasına sebep olmuştur. Askerî olayların yapısı göz önüne alındığında yedi boyarın gerçekleştirmiş olduğu seçimin meşruiyeti geçerli olmaktan uzaktı. Toplanan bu *Zemskiy Sobor*, başkentte bulunan kişilerden oluşmaktaydı ve geleneksel bir toplantı yapılamamıştı. Bununla birlikte, Ortodoks olmayan bir adayla yapılan müzakereler doğal olarak teminatlar gerektiriyordu ve bu teminatlar da anlaşma-yasa şeklini alıyordu. Ayrıca, muhtemelen Polonyalılar adaylarının geniş haklar elde ettiğinden emin olmak istiyorlardı.³⁶ Talep edilen bu teminatlar Polonyalı yeni çar aday tarafından kabul edildi. Daha sonrasında Vaza'nın haçını öptüler.³⁷ Toplanan konseyin belgelerinin hükümleri, Rus tarihindeki ilk anayasal projelerden biri olarak adlandırılan

³¹ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 152-154.

³² Haçı öpmek yemin etmek anlamındadır. Belirli bir şekilde hareket etme konusunda Tanrı'ya bağlılıktır. Vasilij Şuyskiy haçı öptüğünde dini anlamda belirli bir tarzda hüküm sürmeye yemin ettiği için güçlerini sınırladı. Bu alışılmadık bir durumdu. Çünkü krallar güçlerini bir bütün olarak Tanrı'dan hiçbir kısıtlama olmaksızın alıyordu. Haçı öpmesinin tek makul nedeni zayıf bir konumda olma hissi, sembolik bir eylem gerçekleştirerek destek kazanma arzusudur.

³³ Habeas Corpus Act, yönetici zümredeki kişi veya kişilerin özgür insanları keyfine göre tutuklamalardan koruyan bir kurumdur. Detaylı bilgi için bk. Metin Feyzioğlu, "Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 44 (1995): 665-688.

³⁴ V. A. Rogov & V. V. Rogov, *Drevnerusskaya pravovaya terminologiya v otnoshenii k teorii prava (öçerki IX- seredini XVII v.)* (Moskova: 2006), 169-171; Ayrıca bk: D. V. Liseytshev, "Tsentralnaya vlast v Rossii epohi Smutu naçala XVII v.: suşestvovala li alternativa ukrepleniyu samoderjaviya?," *Vestnik Moskovskogo universiteta Politicheskie nauki* 12/5 (2012): 3-4.

³⁵ Çerepnin, *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.*, 151-160.

³⁶ Bu arada Vladislav Vaza'nın, çeşitli nedenler öne sürerek Smuta Dönemi'nde Rusya'ya asla ulaşamamış olması dikkat çekicidir.

³⁷ Yeni çarın haçını öpmek ona olan bağlılığı ifade etmektedir.

anlaşmaların temelini oluşturdu.³⁸

1611'deki *Tüm Ülke Konseyi*'nin verdiği karara göre ikinci milis konseyi, siyasi olmaktan ziyade geçici (olağanüstü) idari bir organ olarak konumlandırılmıştı. Amacına ulaştıktan sonra olağan kurallara göre meşru kurucu bir organın toplaması gerekiyordu.³⁹

d) Mihail Romanov'un Seçiminde Zemskiy Sobor

Mihail Romanov'un seçimi en çok efsaneleştirilen ve üzerinde en çok çalışılan konudur. Çünkü bu son seçimde yeni bir hanedan devletin başına geçmiştir. D. V. Liseycev'in görüşüne göre, 1613 başlarındaki olaylara ilişkin mitolojik görüşlerin ortaya çıkmasındaki sebeplerden biri, Mihail Romanov'un saltanatının ilk yıllarındaki kaynaklara dayanmaktaydı. 1613'teki *Zemskiy Sobor*'un gidişatı Tanrı tarafından önceden belirlendiği için Mihail Fedoroviç'i çar ilan etmekten başka bir karar verme seçeneği yoktu. Kısacası 1613 konseyinde başka aday yoktu (yani "seçeneksiz bir seçimdi").⁴⁰

Sovyet tarih yazımında, *Smuta Dönemi*'nin ardından çarı seçen *Zemskiy Sobor*, koşulların tam olarak olgunlaşmaması nedeniyle alt sınıfların mücadelesinin yenilgisi olarak algılanıyordu. Sovyet sonrası tarih yazımı açısından bakıldığında, bu olay, ülkedeki liberal reformlar için kaçırılmış bir fırsata ya da kralların patrimoniyal görüşünden bu yana devletin varlığının ve Rus Devleti'nin muhafazakâr-demokratik temellerinin doğrulanması gibi görünüyordu. Moskova Devleti'nin topraklarındaki hâkimiyeti yerini ulusal odaklı bir yaklaşıma bırakmış ve hanedanın misyonu olan yönetim kavramı Ortodoks halka hizmet etme kavramına dönüştürülmüştür.⁴¹

Örgütsel açıdan bakıldığında, Moskova'nın milisler tarafından işgal edilmesinin hemen ardından *Zemskiy Sobor*'un toplanması için girişimlerde bulunuldu. Konseye katılmak üzere seçilmiş temsilcilere gönderilmesine ilişkin mektup (11 Kasım 1612'de Solviçegodsk'ta), konsey adına değil, D. Trubetskoy ve D. Pojarskiy prensleri ve yoldaşları adına yazılmıştı.⁴² D. Pojarskiy, taht için olası adaylar ve onların temsilcileriyle yazışmalarda bir konsey toplama ve bir hükümdar seçme arzusunun defalarca bahsetti.⁴³

³⁸ M. D. Çupova, "K postanovke voprosa o formirovanii konstitutsionnih idey v Rossii v XVI-XVII vv.," *Vestnik Universiteta im. O. E. Kutafina (MGYUA)* 8/48 (2018): 44-46.

³⁹ Çupova, "K postanovke voprosa o formirovanii konstitutsionnih idey v Rossii v XVI-XVII vv.," 47-48; A. P. Pavlov, "Tsar Mihail Romanov: vhojdenie vo vlast," *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4, İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnoşeniya.* 24/2 (2019): 148.

⁴⁰ D. V. Liseysev, "Zemskiy Sobor 1613 g.: vıborı bez vıborı ili vıbor bez vıborov?," *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4: İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnoşeniya.* 24/2 (2019): 139.

⁴¹ Detaylı bilgi için bk. T. V. Şatkovskaya, "Osmislenie pravovih posledstviy «Smutnogo vremeni» v trudah rossiyskih istorikov prava vtoroy polovini XIX-naçala XX veka," *Severo-kavkazskiy yuridicheskiy vestnik* 4 (2021): 13; A. S. Popov, "İstoriko-sotsiologičeskoe issledovanie V. O. Klyuçevskim Smutnogo vremeni," *İzvestiya PGPU im. V. G. Belinskogo* 27 (2012): 924-987. Ayrıca toplanan bu konseyde yalnızca hanedanın kurucusunun ortak seçime bağlı olduğu, onun soyundan gelenlerin bağlı olmadığı fikri ortaya çıktı. Meşruyet anlatısının değiştirmenin nesnel temeli mutlakiyetçiliğe geçti - nispeten boyar desteğine ihtiyaç duyan hanedan, bir noktada siyasi hak talep etmeyi bırakan soylulara güvenmeye çalıştı. Böylece, Zemskiy Sobor kurumunun gereksiz olduğu ortaya çıktı ve ardından hükümdarı onaylama konseylerinin düzenlenmesi tamamen durduruldu Bk. D. E. Letnyakov, "Smutnoe vremya v Rossii: ot revolyutsii k restavratsii," *Vestnik Rossiyskogo universiteta drujbi narodov. Seriya: Politologiya,* 1 (2019): 19.

⁴² P. G. Lyubomirov, *Oçerk istorii nijgorodskogo opolçeniya 1611-1612 gg. Podvig nijgorodskogo opolçeniya* (N. Novgorod: Knigi, 2011).

⁴³ N. V. Ribalko, "Problema vıborı gosudarya v Rossii i zemskoe samoupravlenie v period Mejdutsarstviya: po materialam aktovogo deloproizvodstva," *Nauçnie vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: İstoriya. Politologiya* 15/158 (2013): 94-96.

Toplanma sürecinin, geçici laikler tarafından gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Ancak süreç çok hızlı ilerlememiştir. 1613 kışının sonunda Moskova'da yeterince temsilci toplanamamıştı. Konsey tüm ülkeyi temsil edemiyordu. Yalnızca Yaroslavl, Rostov, Ryazan, Kalyazin, Torjok ve Kolomna şehirlerinden katılımcılar gelmişti. D. V. Liseytssev bu dönemde Tula, Vladimir, Kadom, Novosil ve Çerni'den temsilcilerin de Moskova'da bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Buna paralel olarak birçok görüşme ve entrika yaşandı. Önceki boyar hükümeti yeni ortaya çıkan siyasi sistemde yerini bulmaya çalışıyordu. Çok sayıda siyasi şahsiyet, Polonyalılarla veya düzmece çarlarla yaptıkları işbirlikleri nedeniyle şu veya bu ölçüde itibarsızlaşmıştı. Çar seçme prosedürü çetin bir şekilde geçmişti. Aday üzerinden aktif olarak tartışmalar yaşanmıştır. Polonyalı temsilciler kendi adayları olan Marina Mnişek ve Düzmece Dmitriy'in oğlunu destekliyorlardı.⁴⁵ Bazı kaynaklar Knez Trubetskoy'un taht için aktif bir mücadele yürüttüğünü belirtmiştir.⁴⁶ Başlangıçta yurt dışındaki tüm adayları da kapsayan ve daha sonra konuya kurayla karar verecek olan soyluların iki aşamalı bir seçim tartışması fikri ortaya atıldı. Ancak Mihail Romanov'un destekçileri buna izin vermedi.⁴⁷ Şubat ayının başında, meşru bir hükümdarın yokluğu bahanesiyle maaşları ertelenen Kazaklar, seçim sürecinin hızlandırılması talebinde bulundu ve hükümet onlara iki haftalık süre için ricada bulundu. 21 Şubat'ta Kazaklar, Mihail Romanov'un çar ilan edilmesini talep etti ve Moskova'daki yetkilileri bunu kabul etmeye zorladı.⁴⁸ Mihail Romanov'un adaylığı, Knez Trubetskoy hariç, konseydeki tüm siyasi katılımlar için uygun bir adaydı. 25 Şubat'ta Kazan'a gönderilen Kazaklar, yeni hükümdarın seçiminde konseyi ihmal nedeniyle azarladılar. İlginçtir ki Kazaklar, Mihail Romanov'un hükümdarlığı onaylanmadan önce sadakatle onun haçını öpmüşlerdi.⁴⁹

Konseyin sonucunda onaylanmış bir belge hazırlandı. Bu belgenin derleyicileri Moskova'da yaşanan felaketlerin önceki iki çarın yasadışı seçilmesinin bir sonucu olduğunu belirttiler. Mihail Romanov'un Fedor İvanoviç ile akrabalığının bulunmasından ötürü doğru aday olduğunu savundular.⁵⁰

Toplananların sayısı ile temsiliyet gerekliliği arasındaki bariz farklılığa rağmen, bu argüman hiçbir zaman Romanovlara karşı ileri sürülmedi; daha ziyade çağdaşları tarafından basitçe dile getirildi. Açıkçası, belirli temsil normları fikri yalnızca soyut nitelikteydi ve o kadar da önemli değildi. Bir kez daha, yeni çarın meşruiyetine ilişkin söylemde dindarlığın ve son meşru hükümdarla bağın anlam açısından açıkça hâkim olduğu birçok anlatının koordinasyonunu aynı anda görebiliyoruz. Konseyin hukuki yönü, temelini oluşturan siyasi anlaşmalar kadar önemli değildi. Sonucu nüfuzu elinde

⁴⁴ Liseytssev, "Zemskiy Sobor 1613 g.: vıborı bez vıbora ili vıbor bez vıborov?," 140.

⁴⁵ Ribalko, "Problema vıbora gosudarya v Rossii i zemskoe samoupravlenie v period Mejdutsarstviya: po materialam aktovogo deloproizvodstva," 94-96.

⁴⁶ A. P. Pavlov, "Pravyašie krugi Rossii na zaverşayuşem etape Smutnogo vremeni," *Vestnik SPbGU. İstoriya* 63/3 (2018): 733.

⁴⁷ Pavlov, "Pravyašie krugi Rossii na zaverşayuşem etape Smutnogo vremeni," 734-735.

⁴⁸ Liseytssev, "Zemskiy Sobor 1613 g.: vıborı bez vıbora ili vıbor bez vıborov?," 141.

⁴⁹ Liseytssev, "Zemskiy Sobor 1613 g.: vıborı bez vıbora ili vıbor bez vıborov?," 141-142.

⁵⁰ P. B. Uvarov & S. G. Dmitrina, "Sovremennaya oteçestvennaya istoriografiya ob istorçeskom znaçenii izbraniya na Tsarstvo Mihaila Fedoroviça Romanova," *Vestnik YUUrGU. Seriya Sotsialno-gumanitarnye nauki* 18/2 (2018): 37; A. P. Pavlov, "K istorii utverjdennoy gramoti 1613 g.," *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. İstoriya* 3 (2015): 15.

bulunduran tüm katılımcıları memnun etti ve yeni bir siyasi insanın başlangıç noktası oldu.

Genel olarak, yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, yasal haliyle *Zemskiy Sobor*, geleneğin (geleneğe güvenme, aşinalık, beklentiler) ve emsalin (belirli bir kurala güvenme) özelliklerini birleştiren bir tür idari geleneğe benziyordu. Aynı zamanda, hukuki niteliği ve içeriği itibarıyla seçim konseyinin kurulması, katı bir siyasi ve hukuki prosedürden ziyade sistemdeki en önemli kurum değil, daha çok bir ilke niteliğindedir. En genel haliyle *Zemskiy Sobor*'lar, siyasi ve hukuki kültür bileşimleri olan ruhani hiyerarşiler, boyarlar, şehirlerin ve soyluların temsilcilerinin bulunduğu ve çarın isteği üzerine bu temsilcilerin ayrı ayrı oturarak çara tavsiyelerde bulunduğu toplantıydı.

Zemskiy Sobor ifadesinin, kendisi kaynaklar tarafından nispeten nadiren kullanıldığı için tarihçiler genellikle şu veya bu şekilde bir konsey olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışmışlardır. Fedor İvanoviç'i seçmek için *Zemskiy Sobor*'u kullanma örneği ve bunu pekiştiren Boris Godunov'u seçme deneyimi, yeterince meşru olmayan bir hükümdar için konsül seçiminin zorunlu olduğu fikrini yarattı. Pratik seçim uygulaması; anlaşmazlıkların varlığı, konseyi toplamayı başlatanın rolü, adayın durumu gibi her zaman farklı ve siyasi faktörlere bağlı oldu. *Zemskiy Sobor*'un zorunlu unsurları ise taç giyme ve krala yemin etme törenleri şeklindeydi. *Zemskiy Sobor*'larda halk tarafından seçim prosedürün gerçekleşmesinin yanı sıra bir de adayın taht hakları ve Tanrı tarafından seçimin söylemleri de eşlik etmiştir.

Ancak bunlar olağan sosyo-politik söylemin dışında oluşmuşlardı ve bu nedenle en azından Vasiliy Şuyskiy veya Vladislav Vaza gibi hükümdarları meşrulaştırma işlevlerini tam olarak yerine getiremediler. Görünüşe göre *Zemskiy Sobor* hiçbir zaman monarşiyi sınırlayan bir organ olmadı ve katılımcıları, kendilerini savaşçı ve siyasi hakların tebaası olarak görmüyorlardı. Bu nedenle konseylerin sonuçlarından memnun olmayanlar, hukuki olarak sonuçlara itiraz etmeye çalışmadılar, siyasi olarak rakiplerini yok etmeye ve taht haklarına ilişkin kendi söylemlerini inşa etmeye çalıştılar. *Zemskiy Sobor*'un tahta bir hükümdar seçmedeki en önemli işlevi, daha sonraki meşrulaştırma söylemleri ve anlatıları için olgusal bir temel oluşturmaktır.

Sonuç

Zemskiy Sobor kurumu Rus toplumunda önemli bir yer tutmaktadır. Eski Rus ve Slav toplumlarında köy ve şehirlerle ilgili önemli kararlar burada alınmaktaydı. Alınan bu önemli kararlar ise tek bir kişi nezdinde değil, toplumsal bir şekilde gerçekleşmekteydi. Bundan dolayı *Zemskiy Sobor*'lar erken Rus toplumunda kolektif bir bilincin doğması ve gelişmesinde önemli bir rol oynuyordu. Bu eski Rus geleneği zamanla Rus Devleti'nin güçlenmesiyle en üst makamlara kadar etkisini gösterecek ve yeni çar adaylarının seçimlerinde bu meclis aktif bir yer tutacaktır. Özellikle *Smuta Dönemi* dediğimiz karışıklılar döneminde yeni çar adayları kendi meşruiyetlerini sağlamlaştırmak adına *Zemskiy Sobor*'lar tertip edeceklerdi. Tertip edilen bu *Zemskiy Sobor*'ların vermiş olduğu kararlara göre yeni çarın meşruiyeti onaylanmış oluyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere çar adaylarının devletin başına geçebilmesi için *Zemskiy Sobor*'un desteğine ihtiyacı vardı. Ayrıca toplanan *Zemskiy Sobor*'ların bünyesinde ülkenin birçok yerinden temsilcilerin

gelmesi gerekiyordu. Sadece Moskova'da bulunan kişilerden ya da çar adaylarının çevresindeki kişilerden oluşan *Zemskiy Sobor*'lar meşruiyet sağlamış olmuyordu. Bundan dolayı yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle Vasiliy Şuyskiy ve Vladislav Vaza adına toplanan *Zemskiy Sobor*'lar tartışmalı bir hal almıştı. Çünkü toplanan *Zemskiy Sobor*'ların tüm ülkeyi temsil etmesi gerekiyordu. Vasiliy Şuyskiy ve Vladislav Vaza ise kendi çevreleri tarafından oluşturulan kişilerden *Zemskiy Sobor*'u toplamışlardı. Ayrıca *Zemskiy Sobor*'lar kısmen Vasiliy Şuyskiy örneğinde görüldüğü gibi çarın mutlakiyetini örtülü bir şekilde olsa da kısıtlamaktaydı. Bu durum daha sonra Romanov hanedanı döneminde ortadan kalkacaktır.

Zemskiy Sobor seçimlerinde önemli bir diğer husus ise yeni çar adayları için sabit bir hanedan devamlılığı şartının bulunmamasıdır. *Smuta Dönemi*'nde gerçekleşen *Zemskiy Sobor*'larda farklı hanedanlardan kişiler Rus tahtına oturmuşlardır. *Zemskiy Sobor*'ların oluşturmuş olduğu bu seçimler devletin tek bir hanedanın tekelinde olmasını engellemiştir. Bu husus toplumsal açıdan önemli bir adım olmuştur. Seçimlerde öngörülen en önemli şartlardan biri boyar ailesine mensup olmak ve tüm ülkenin desteğini elde etmiş olmaktır. *Smuta Dönemi*'nde toplanmış olan beş *Zemskiy Sobor* seçimlerinden dördü farklı hanedanları temsil etmekteydi.

Rusya tarihinde köklü bir geçmişe ve geleneğe sahip olan *Zemskiy Sobor* kurumu çar seçimlerinde 17. yüzyılı başlarına kadar aktif olarak toplanmasına rağmen bu yüzyılda artık yavaş yavaş çar seçimleri konusunda önemini kaybetmeye başlayacaktır. Öyle ki Romanov hanedanı ile birlikte Rus Devleti'nde monarşi ve mutlakiyet güç kazanmıştır. Yani Romanov hanedanının ilk çarı olan Mihail Romanov'un seçimi için son kez toplanan *Zemskiy Sobor* bu görevini yerine getirdikten sonra bir daha çar seçimi için toplanmayacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere bundan sonra çarlar meşruiyet elde etmek için *Zemskiy Sobor*'lara ihtiyaç duymayacaktır. İlk Rus topluluklarından beri kolektif bir bilinç oluşturan *Zemskiy Sobor*'lar 17. yüzyılda önemini kaybetmeye başlamasıyla yerini monarşi ve mutlakiyete bırakmış ve bu durum Rus toplumunda olumsuz bir etki yaratmıştır. 1917 ihtilalinin gerçekleşmesinin altında yatan sebeplerden birini de burada aramak gerekir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- 3. Competing interests:** The authors declare no competing interests.

KAYNAKÇA

- Akti, Sobranie v Bibliotekah i Arhivah Rossiyskoy İmperii Arheografiçeskoyu Ekspeditsieyu İmperatorskoy akademii nauk. 1598-1615.* Sankt-Peterburg: 1836.
- Bussov, K., A. Elassonskiy & E. Gerkman. *Hroniki Smutnogo vremeni (Noviy Letopisets).* Moskova: 1998.
- Çerepnin, L. V. *Zemskie Sobori Russkogo gosudarstva v XVI-XVII vv.* Moskova: Nauka, 1978.
- Çupova, M. D. "K postanovke voprosa o formirovanii konstitutsionnih idey v Rossii v XVI-XVII vv." *Vestnik Universiteta im. O. E. Kutafina (MGYUA)* 8/48 (2018): 34-50.
- Feyzioglu, Metin. "Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 44 (1995): 665-688.
- Fuko, M. *Nujno zaşışat obşestvo.* Sankt-Peterburg: 2005.
- İvannikov, İ. A. "Opriçnina: priçini, soderjanie, posledstviya." *İstoriiçeskaya i sotsialno-obrazovatel'naya misl* 9/3-1 (2017): 56-61.
- Karamzin, N. M. *İstoriya Gosudarstva Rossiyskovo.* T. 11-12. Petersburg: 1824.
- Klimenko, A. İ. "Marksistskie osnovaniya sovremennoy filosofii prava." *Trudi İnstituta gosudarstva i prava RAN* 15/6 (2020): 58-76.
- Klyuçevskiy, V. O. *Sostav predstavitelstva na soborah Drevney Rusi. Soçineniya.* Moskova: 1959.
- Letnyakov, D. E. "Smutnoe vremya v Rossii: ot revolyutsii k restavratsii." *Vestnik Rossiyskogo universiteta drujbi narodov. Seriya: Politologiya.* 1 (2019): 13-23.
- Liseytshev, D. V. "Tsentralnaya vlast v Rossii epohi Smuti naçala XVII v.: suşestvovala li alternativa ukrepleniya samoderjaviya?" *Vestnik Moskovskogo universiteta Politicheskoye nauki* 12/5 (2012): 3-14.
- _____. "Zemskiy Sobor 1613 g.: vibori bez vibora ili vibor bez viborov?" *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4: İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnoşeniya* 24/2 (2019): 137-146.
- Lyubomirov, P. G. *Oçerk istorii nijegorodskogo opolçeniya 1611-1612 gg. Podvig nijegorodskogo opolçeniya.* N. Novgorod: Knigi, 2011.
- Pavlov, A. P. "K istorii utverjdennoy gramoty 1613 g." *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. İstoriya* 3 (2015): 11-20.
- _____. "Pravyaşıe krugi Rossii na zaverşayıšem etape Smutnogo vremeni." *Vestnik SPbGU. İstoriya* 63/3 (2018): 729-747.
- _____. "Tsar Mihail Romanov: vhojdenie vo vlast." *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4: İstoriya. Regionovedeniye. Mejdunarodnie otnoşeniya.* 24/2 (2019): 147-157.
- Platonov, S. F. *Oçerki po İstoriy Smuti v Moskovskom Gosudarstv XVI-XVII vv.* Petersburg: 1910.
- Pokrovskiy, M. N. *Russkaya İstoriya,* T. 1. Petersburg: 2002.
- Popov, A. S. "İstoriko-sotsiologiiçeskoe issledovanie V.O. Klyuçevskim Smutnogo vremeni." *İzvestiya PGPU im. V. G. Belinskogo* 27 (2012): 924-987.
- Ribalko, N. V. "Problema vibora gosudarya v Rossii i zemskoe samoupravlenie v period Mejdutsarstviya: po materialam aktovogo deloproizvodstva." *Nauçnie vedomosti*
-

- Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: İstoriya. Politologiya* 15/158 (2013): 91-99.
- Rogov, V. A. & Rogov, V. V. *Drevnerusskaya pravovaya terminologiya v otnoşenii k teorii prava (oçerki IX- seredini XVII v.)*. Moskova: 2006.
- Saharov, G. V. "Stanovleniye i rol Boyarskoy Dumı v drevney Rusi." *Kontseptsiya V. O. Klyuçevskogo. Aktualnie problemi gosudarstva i prava v slavyanskom mire: Materiali Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii. Vitebsk, 26–27 aprely 2007 goda*. Vitebsk: 2007.
- Saharov, V. A. "Tsar İvan Vasileviç Grozniy i İzbrannaya rada: diskussiya o sudbah russkoy gosudarstvennosti." *Vestnik Moskovskogo universiteta Upravlenie (gosudarstvo i obşestvo)* 21/4 (2014): 129-152.
- Ser Djerom Gorsej, *Zapiski o Moskoviy XVI Veka*. Petersburg: 1909.
- Solovyev, S. M. *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*. T. 7-8. Petersburg: 1896.
- Şatkovskaya, T. V. "Osmislenie pravovih posledstviy «Smutnogo vremeni» v trudah rossiyskih istorikov prava vtoroy polovini XIX-naçala XX veka." *Severo-kavkazskiy yuridiçeskiy vestnik* 4 (2021): 9-14.
- Tihomirov, M. N. *Rossiyskoye gosudarstvo XV-XVII vekov*. Moskova: 1973.
- Uvarov, P. B. & S. G. Dmitrina. "Sovremennaya oteçestvennaya istoriografiya ob istorçeskom znaçenii izbraniya na Tsarstvo Mihaila Fedoroviça Romanova." *Vestnik YUUrGU. Seriya Sotsialno-gumanitarniye nauki* 18/2 (2018): 36-40.

ANGLO-RUSSIAN RAPPROCHEMENT (1728-1731)

 Ahmet BÜYÜKAKSOY^a

Abstract

Russia was a growing power in 18th century thanks to efforts of Peter the Great. In his time Russia, started to play important role in European politics and started to involve in European affairs. However rise of the Russia, was detrimental to Britain who construct her foreign policy upon five main pillars. In early 1720's Russia was threatening every pillar of the British foreign policy. Thereby two powers came to brink of war. Conclusions of the Treaties of Vienna and Hannover, served only to increase the polarisation. Yet after the death of George I's- first Hanoverian king of Great Britain, conjecture started to change. Europe entered a "détente" period and Russia's enmity towards to Great Britain started to vanish. Tensions were easing and Russia started to abandon her expansionist policies. British government was aware of potential of Russia and therefore sent two representatives to Russia: Claudius Rondeau and Thomas Ward. Main aim of these representatives was to protect the rights of the British merchant and observe the moves of the Russian government. Their arrival represents a new epoch in Anglo-Russian relations: A period of rapprochement. British pair, who found themselves in a hostile environment, without an official character, worked three years under difficult conditions, and finally they managed to restore the old friendship between two powers. Their works would pave way for future close cooperation, which would endure until the end of 18th century. This paper will first explain the reasons of the estrangement between Great Britain and Russia. Then, activities of Claudius Rondeau and Thomas Ward, which would be ended with the completion of rapprochement, will be examined. Finally reasons that why did the British government decided to restore her relations with Russia will be investigated.

Keywords: Russia, Great Britain, Treaty of Seville, Treaty of Vienna, Claudius Rondeau, Thomas Ward.

İNGİLİZ-RUS YAKINLAŞMASI (1728-1731)

Öz

Büyük Petro'nun çabaları sayesinde Rusya, XVIII. yüzyılda büyük bir güç olmuştur. Onun zamanında Rusya Avrupa meselelerinde hem önemli bir rol oynuyor hem de onlara müdahil oluyordu. Ancak Rusya'nın büyümesi, dış politikasını beş ana temel üzerine inşa eden İngiltere için zararlı olmuştur. Zira Rusya bu beş temelin beşini de tehdit eder hâle gelmişti. Bu şekilde iki ülke savaşın eşiğine geldi. Viyana ve Hannover Antlaşmaları'nın imzalanması Avrupa'daki kutuplaşmaları daha da artırdı. Ancak İngiltere'nin ilk Hannoverli kralı olan I. George'un

^a Asstant Professor in National Defence University, İstanbul/Türkiye ahmetbuyukaksoy@hotmail.com

vefatından sonar konjonktür değişti. Gerginlik azaldı ve Rusya yayılmacı politikalarını terk etti. İngiliz hükümeti de Rusya'nın potansiyelinin farkındaydı ve bu yüzden de Rusya'ya Claudius Rondeau ve Thomas Ward isimli iki mümessil gönderdi. Bu mümessillerin görevi İngiliz tüccarlarının haklarını korumak ve Rus hükümetinin hamlelerini incelemektir. Onların gelişleri İngiliz-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi simgeliyordu: Yakınlaşma dönemi. Resmî bir paye olmaksızın kendilerini yabancı bir ortamda bulan İngiliz çift, üç yıl zor şartlar altında çalıştılar ve en nihayetinde iki devlet arasındaki eski dostluğu restore edebildiler. Onların çalışmaları XVIII. yüzyıl sonuna kadar sürecek bir yakın işbirliği sürecinin yolunu açtı. Bu makalede ilk önce İngiltere ve Rusya'nın birbirlerine düşman olmasına yol açan sebepler izah edilecektir. Sonra da faaliyetleri iki devletin yakınlaşmasıyla sona erecek olan Cladius ve Rondeau'nun faaliyetleri incelenecektir. Sonra da neden İngiliz hükümetinin Rusya ile ilişkileri iyileştirmek istediğinin sebepleri araştırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Rusya, İngiltere, Sevilla Antlaşması, Viyana Antlaşması, Claudius Rondeau, Thomas Ward.

АНГЛО-РУССКОЕ СБЛИЖЕНИЕ (1728-1731)

Аннотация

В XVIII веке, благодаря усилиям Петра Великого, Россия стала бурно развивающейся державой. В период его правления она начала играть важную роль в европейской политике, участвовать в европейских делах. Однако подъем России в начале 1720-х годов наносил ущерб Британии и ее внешней политике. Таким образом, две державы оказались на грани войны. Заключение Венского и Ганноверского договоров лишь усилили поляризацию. Однако после смерти Георга I, первого ганноверского короля Великобритании, конъюнктура поменялась. Европа вступила в период «разрядки», и враждебность между Россией и Великобританией начала исчезать. Напряженность ослабела, а Россия начала отказываться от экспансионистской политики. Британское правительство осознавало потенциал Российского государства и поэтому направило в нее двух представителей: Клавдия Рондо и Томаса Уорда. Основными задачами этих представителей были защита прав британского купечества и наблюдение за действиями российского правительства. Их приезд представлял собой новую эпоху в англо-российских отношениях — период сближения. Британская двоица, оказавшаяся во враждебном окружении, не имела официального статуса и три года работала в тяжелых условиях. Им удалось, наконец, восстановить старую дружбу между двумя державами. Их работы проложат путь для будущего тесного сотрудничества, которое продлится до конца XVIII века. В статье сначала объясняются причины отчуждения между Великобританией и Россией. Затем рассматривается деятельность Клавдия Рондо и Томаса Уорда, которая завершилась сближением. Наконец, расследуются причины, по которым британское правительство решило восстановить отношения с Россией.

Ключевые слова: Россия, Великобритания, Севильский договор, Венский договор, Клавдий Рондо, Томас Уорд.

Introduction

The relations between the crowns of Great Britain and Imperial Russia were turbulent. Two crowns first opposed the French Revolution, then to Napoléon, faced each other in Afghanistan¹ and fought in the Crimean War.² On the other hand, they were allies in World War I, and the British had intervened in the Russian Civil War in favour of pro-imperial forces. Yet when we look at the 18th century relations between the two powers remained more stable. Even in the Seven Years War (1756-1763) when Great Britain was fighting against Russia's ally, France, Britain despite protests from her ally Prussia³, relations between the two powers, despite some intervals,⁴ remained as friendly as possible.

However, there was no time in the 18th century as in the years between 1716 and 1727 when the degree of relations had turned into a semi-open hostility. Russia gained a significant amount of influence both in Germany and the Baltic, after the triumphs of Peter the Great (1682-1725) and thus he changed the power balance in Northern Europe. The rise of Russian power in the North was alarming for Great Britain for several reasons. First of all the dominance in the Baltic Sea, was passed to Russians which was menacing the commercial interests of Great Britain.⁵ Also dynastic policies were also a concern for the British. Russia was increasing her sphere of influence in the Holy Roman Empire through military presence or dynastic marriages and this was a great threat to the Electorate of Hanover, the electorship of King George I (1714-1727) of Great Britain who was deeply fond of his German dominions.⁶ Finally, Tsar Peter I started to employ Jacobites-dissidents to Hanover succession and political enemies of the king- in Russia and, in the final years of his reign Peter promised a material aid for the Jacobite cause.⁷

The hostility between the two powers ensued up until the death of George I in 1727. In 1719 Great Britain recalled her representative from Russia. During this time even

¹ For Anglo-Russian rivalry in Afghanistan see, Oğuzhan Konuk, "‘Büyük Oyun’ Bağlamında Afganistan’a Tarihi Bir Bakış", *ATASAREN Bülten* 5 (2023): 55-60.

² For British policy in Crimean War, see, Ayşen Müderrisoğlu, "Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası" (Unpublished PhD Thesis, Istanbul University, 2017).

³ For Prussia's complaints, see, NA, SP 90/75 Andrew Mitchell's letter to Earl of Holderness dated 25/04/1760; Ahmet Büyükkaksoy, "James Porter'in İstanbul Büyükelçiliği" (Unpublished PhD Thesis, Marmara University, 2016), 117, note 773.

⁴ 1741 Revolution was a great blow to the British interests in Russia. See, Ahmet Büyükkaksoy, "1741 İhtilali ve İngiltere'nin Rusya Politikasının İflassı", *Rusya Araştırmaları Dergisi* 8 (2022): 1-15

⁵ Jeremy Black, *The Continental Commitment Britain, Hanover and Interventionism 1714-1793* (New York: Routledge, 2005), 33.

⁶ First of all, Peter the Great demanded to return of Sleswig, which was captured by Denmark and, Verden and Bremen, which was captured by Hanover during the Great Northern War, to his son-in-law, Charles Frederick Duke of Holstein-Gottorp. One might easily guess that as the Elector of Hanover, George I was keen to keep his electoral possessions and keep Denmark as an ally to check the growth of Russian influence. Russian military presence in Mecklenburg was also signifying the growing power of Russia in Germany. German concerns were a determining factor in Anglo-Russian relations, especially in the first quarter of the 18th century. Derek McKay & H. M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, trns. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Dergâh, 2019), 112-113; Hans Bagger, "Role of Baltic in Russian Foreign Policy", *Imperial Russian Foreign Policy*, ed. Hugh Ragsdale (Cambridge: Cambridge University Press 1994), 46; Fatih Karabulut, "Avrupa Veraset Savaşları Sırasında Osmanlı-Avrupa Devletleri İlişkileri (1699-1756) 'Savaşların Gölgesindeki Diplomasi'" (Unpublished PhD Thesis, Kırıkkale University, 2021), 123-125; Ahmet Büyükkaksoy, "XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri", *Vakanüvis International Journal of Historical Researches* 8/8 (2023): 1138-1139.

⁷ For Jacobites and their dealings with Peter the Great, see Maruice Bruce, "Jacobite Relations with Peter the Great", *The Slavonic and East European Review* 14/41 (1936): 343-362.

though neither side committed open hostilities a struggle that reminisces the cold war was realized. In this respect, both sides aimed to use “proxies” to weaken each other. George I aimed to use the Turks.⁸ As it mentioned above, Peter I, contemplated using the Jacobite card to overthrow the hostile Hanoverian regime in Great Britain. Britain blockaded port of Reval.⁹

In 1726 Europe divided into two hostile but strange camps. On one side there were Great Britain, France, Prussia and Sweden, who were united under the banner of the Alliance of Hanover.¹⁰ On the other hand, Spain and Austria concluded the Treaty of Vienna in 1725.¹¹ The enmity between the two sides resembles division prior to World War I. In 1726 Russian government concluded an offensive-defensive alliance with Austria which put Russia into the Austro-Spanish bloc.

In my earlier studies, when I was examining Anglo-Ottoman relations in the first quarter of the 18th century, I argued that in the era of the first Gregorian kings (1714-1760), British foreign policy was framed upon five concerns. These concerns were namely, protection of the balance of power, protection of the commercial interests, protection of the Hanoverian succession, protection of electoral dominions and protection of the Protestant interests.¹² The same concerns might be applied to Anglo-Russian relations. In this article, I will try to examine the rapprochement between Great Britain and Russia which would be concluded by a commercial treaty in 1733. Also in the same article, I argued that Britain changed her policy towards Russia when George II (1727-1760) came to power.¹³ To understand this change one must look at the British activities in Russia prior to the Treaty of Seville (1729).

1) Détente Years (1727-1731)

The year of 1727 was a difficult one. The Spanish Army besieged Gibraltar in early 1727.¹⁴ The British navy was at the Baltic. It was contemplated that George I should take the control of the ally army in Netherlands against the Austria.¹⁵ The war seemed imminent. However, one man changed the course of action.

As the wheels of foreign policy were at the hands of overzealous Townshend in Great Britain, in her ally France, it was the milder Cardinal Fleury who conducted the foreign policy. The dexterous cardinal through managed to conduct the negotiations and

⁸ Büyükaksoy, “XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri”, 1138-1147.

⁹ McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, 159.

¹⁰ James Frederick Chance wrote a monumental book about the Alliance of Hannover. See, James Frederick Chance, *The Alliance of Hannover* (London: William Clowes and Sons, 1923).

¹¹ There was hostility between Great Britain and Austrian Habsburgs in this time. The main reason of this hostility was the establishment of the Ostend Company by the Emperor Charles VI (1711-1740) in Austrian Netherlands. For a contemporary treatise about the British complains about the Ostend Company see, Benjamin Hoadly, *An Enquiry into the Reasons of the Conduct of Great Britain with the Relation to Present State of Affairs in Europe* (Dublin: A. Rhames, 1727), 68.

¹² Büyükaksoy, “XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri”, 1147.

¹³ Büyükaksoy, “XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri”, 1147.

¹⁴ In 1726 British unsuccessfully tried to prevent the journey of Spanish treasure fleet to Americas. This provoked the Royal Couple of Spain, Philip V (1700-1745) and Elisabeth Farnese, and they ordered an attack against British Gibraltar. McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, 159.

¹⁵ Chance, *The Alliance of Hannover*, 716.

preliminaries of peace between the hostile powers was signed at Paris in 31 May 1727.¹⁶ Final settlement would be decided in Soissons.

Prior to signature of preliminaries Catherine I (1725-27) proclaimed that despite the British hostility no British merchants should be harassed by Russians. However, it was the signature of preliminaries which paved way to détente. Prince Kurakin, Russian ambassador to France, repudiated the support that had allegedly given to Jacobites. Shortly after Catherine I, died and, Horatio Walpole, the British representative in Paris advised his government that a man “not of any great distinction or with any character, but of dexterity and abilities enough to gain P. Menzicoff.” This idea was at first rejected by British government¹⁷, but after the death of George I, British decided to ease the tension with Russia.

In Russia, there were numerous British merchants, whose trade was crucial for Great Britain. Also in the reign of Catherine I, as mentioned above was eager to repair the relations between the two powers. George II was not as hostile as his predecessor.¹⁸ Also, repeated trials to create a rupture between the Russians and the Turks, failed due to the latter’s policy. Tensions were easing and, it was plausible for George II to establish diplomatic ties with Russia. This was important for several reasons. First, a diplomatic representative would protect the rights of the British merchants. According to Bitter the main aim of British diplomatic overture’s main aim was to improve commerce.¹⁹ Also, a representative was useful to get valuable information about the potential enemy’s power.²⁰ Finally, when a great change in the course of events might happen -this was common in 18th century politics- a diplomatic representative might be crucial to manipulate the events. Therefore, Whitehall decided to send two representatives to Russia. However, it should be stressed that their main duty was trade. In this respect, Whitehall seemed to listen to the advice of Horatio Walpole which at first she refused. Great Britain sent two undistinguished but capable diplomats to Russia: Thomas Ward and Claudius Rondeau.²¹

It was clear that the pair would find themselves in a hostile environment. Russia was allied with Austria and maintained friendly relations with Spain. Both were the enemies of the Alliance of Hanover. So it was obvious that Hapsburg and Spanish representatives would do anything to thwart British in Russia. Furthermore, Duke of Liria, the Spanish representative, was special concern. He was the illegitimate son of King James (1685-1688) the exiled King of England who entered Spanish service.

¹⁶ Arthur McCandless Wilson, *French Foreign Policy During the Administration of Cardinal Fleury 1726-1743* (Cambridge: Harvard University Press, 1936), 151-167.

¹⁷ Chance, *The Alliance of Hannover*, 741.

¹⁸ McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, 162.

¹⁹ Michael Jay Bitter, “A British Embassy to St. Petersburg: George, Lord Forbes, and the Anglo-Russian Commercial Treaty” (Unpublished PhD thesis, Univeristy of Minnesota, Minnesota, 1999), 71.

²⁰ During his residence in Russia, Rondeau repeatedly sent reports about the military and naval strength of Russia. For example, short time after his arrival he sent a report about the Russian navy. See *Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*, Vol. LXVI (St. Petersburg, 1867), 621-625.

²¹ For this pair, see, Anthony Glenn Cross, *By the Banks of Neva: Chapters from The Lives and Careers From the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia* (Glasgow: Cambridge University Press: 1997), 53-55.

The pair arrived in Russia in the summer of 1728. At first, they reached Kronstadt²² where they were received by their exiled countryman Admiral Thomas Gordon.²³ In St. Petersburg they were received by the governor of the city, Bukhard Cristoph von Münnich.²⁴ Both Ward and Rondeau were satisfied with the entertainment. They both claimed that their entertainment exceeded their expectations.²⁵

When they reached St. Petersburg they prepared a picture of figures of powers and court intrigues in Russia. Claudius Rondeau claimed that Tsar Peter II (1727-1730) lacked the enthusiasm for the navy, of his grandfather Peter the Great, and all naval preparations were set aside. Young Tsar was fond of hunting and debauched parties. His court favourite was Prince Dolguraki, who never left the Tsar alone and accompanied his profligation. Rondeau also claimed that the Tsar was indisposed due his debauched lifestyle. According to Rondeau, Count Andrey Ivanovich Osterman was another important figure. As an expertise of foreign affairs, he regained his status in the reign of the young Tsar, by using famous fraudulency.²⁶ In the same month Rondeau wrote a letter about the naval power of Russia.²⁷

From September to October, the pair was mostly busy gathering information about the foreign policy of Russia. They claimed that Russians were afraid of losing Livonia which was conquered during the Great Northern War.²⁸ Also they reported that Russia was divided into factions, and they had no power to disturb her neighbours.²⁹ Meanwhile, Thomas Ward delivered the letter of George II to the Tsar.³⁰ At this point we do not have the full access to the contents of this letter, but most probably it contains a notification about the appointment of Thomas Ward as a consul and wishes of friendship.

Rondeau was persuaded that the Russian government would be willing to repair the relations with Great Britain as the British trade was crucial for the Russians which stemmed from a natural affection to the British people. According to him British government should also answer a Russian step of accommodation as it would be beneficial for the British who suffered due to the friction between the two courts.³¹

In the next month, Rondeau's expectations were partly realized. Count Osterman sent a constructive letter to Thomas Ward. Count Golowkin, also demanded that a copy of this letter be sent to the British ambassador in Soissons where a congress was gathered in order the settle the differences in Europe. However, Rondeau saw that, for the accommodations Russians were expecting the first step from the British government. In this respect Rondeau, beseched this point from the Whitehall for the sake of British

²² Kronstadt was the main base of the Russian navy.

²³ Admiral Gordon was a Scottish privateer under the service of the British. He was forced to leave the service and join Russia as he was a fervent Jacobite supporter. Constance Oliver Skelton & John Malcolm Bulloch, *The House of Gordon III* (Aberdeen: Aberdeen University Press, 1917), XLIV-XLV.

²⁴ He would be later, field marshal, war hero, prime Minister and a political convict.

²⁵ Sbornik, Vol. LXVI, 2.

²⁶ Sbornik, Vol. LXVI, 5.

²⁷ Sbornik, Vol. LXVI, 9-12.

²⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 20.

²⁹ Sbornik, Vol. LXVI, 24.

³⁰ Sbornik, Vol. LXVI, 23.

³¹ Sbornik, Vol. LXVI, 24.

merchants in Russia.³² During the remainder of the year the pair, was busy with observing the activities of Spanish and Austrian ambassadors and precedence issues.³³

In the spring of 1729, the pair arrived at Moscow where they were received by Count Osterman. In the meeting, the German-born Russian minister tried to show the willingness of his government for the reparation of the relations. However, Thomas Ward replied that he was not authorized to speak about past events and he was only there to oversee the British trade in Russia. Count, on the other hand, said that he was not an expert on commercial affairs but he would do everything in his power to increase the British trade. According to him the development of British trade would be mutually beneficial for both powers.³⁴ Even though Ward was not empowered to talk about political affairs he faithfully transmitted Count Osterman's inclination towards Great Britain.

Osterman's inclinations were echoed in the halls of Whitehall. George II was satisfied with the good inclination of Russia towards Great Britain. However, what made him ecstatic was the readiness of the Russian government to improve the British trade. To answer Russian gestures, he ordered his plenipotentiaries to Soissons, to recognize the full powers of the Russian representative, Count Golowkin. By taking this step, the king was hoping that the ancient friendship between the two courts would be restored soon.³⁵ British treatment to Count Golowkin at Soissons was well received by the Russian government.³⁶

While both sides declared their good inclinations to each other, the two sides were fully aware that it would be the Congress of Soissons that would determine the future of the relations of the two crowns. Rondeau claimed that if Congress broke down, Russia, together with her ally, Austria might attack the Ottoman Empire.³⁷ Russians also feared that Britain and France were provoking Ottomans to attack Russia.³⁸ This was not true though. In the reign of George II, the British ambassador to the Ottoman Empire, Abraham Stanyan, hardly made a move to provoke the Turks.³⁹ Yet it was clear that the conclusion of the congress would be crucial for the future of Europe.

Against all expectations, the Congress of Soissons failed to produce any material thing. Instead thanks to the efforts of Cardinal Fleury, a new treaty was made between, Great Britain, France and Spain. This treaty fetched Spanish from the Austrian and Russian camp and brought her into the British camp. This left Austria in an isolated position and Russia remained her only ally.⁴⁰

³² Sbornik, Vol. LXVI, 27-28.

³³ Sbornik, Vol. LXVI, 29-32.

³⁴ Sbornik, Vol. LXVI, 40-41.

³⁵ Sbornik, Vol. LXVI, 44-45.

³⁶ Sbornik, Vol. LXVI, 51.

³⁷ Sbornik, Vol. LXVI, 85.

³⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 88.

³⁹ Alfred C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762," *The English Historical Review* 40/160 (1925): 552.

⁴⁰ For the full examination of this treaty, see Richard Lodge, "The Treaty of Seville(1729)," *Transactions of the Royal Historical Society* 16 (1933): 1-43.

Yet Russia did desire to repair the ties with Great Britain. Prior to the Treaty of Seville Grand Chancellor Count Gavrila Ivanovich Golowkin declared that Peter II was desirous to restore the amity between the two powers. Also, Russian statesmen condescended about the British demands on precedence. Thomas Ward also warned his government that Great Britain was making the most valuable trade in Russia, and Britain should take a step to enhance the trade.⁴¹ The isolation of Austria did not change the attitude of Russians. Even though Vice-Chancellor Count Osterman was an Austrian supporter, almighty Prince Dolguraki would not allow Russia to pick side a with the Austrians. Best of all Duke of Liria joined to British side.⁴² He claimed that Spain and Great Britain must work together to nullify the Austro-Russian Alliance of 1726. To achieve this Great Britain must make a commercial treaty with Russia and pledge to be a mediator between the Turks and Russians.⁴³ However one thing was necessary to begin this project. "In this juncture [Rondeau must had] a character that could enable" him "to talk to this ministry." Liria deemed that the promotion of Rondeau was crucial for the separation of Russia from Hapsburgs.⁴⁴

As the Treaty of Seville created a rapprochement between Spain and Great Britain a remarkable event happened. Tsar Peter II died and Peter I's niece the Duchess of Courland Anna came to power. Russian nobles invited the duchess to Moscow but in return, they curtailed her power as an autocrat and created an oligarchy.⁴⁵ This development was welcomed by the British public. British thought that Russia was turning into a constitutional monarchy and this would make Anglo-Russian rapprochement more possible.⁴⁶ Combined with the Spanish support Anglo-Russian friendship became more and more plausible.

Expectations of a constitutional government were short-lived as the Tsarina quickly regained absolute power. Authors of this project were punished⁴⁷ and British-inclined ministers were removed from office.⁴⁸ Rondeau observed that Count Osterman, an imperial supporter would gain much more power and he would be the man who would determine the foreign policy. The only advantage of Great Britain in Russia was the isolation of Austria after the Treaty of Seville. He expected that if a war were to occur between Austria and the allies of Seville, allies might support Sweden to re-conquer the territories which that were lost to Russia, after the Treaty of Nystat.⁴⁹ In any case Osterman would be the man that British had to negotiate to complete the isolation of Austria.

Through Danish representative Hans-Georg Westphal Count Osterman wanted to

⁴¹ Sbornik, Vol. LXVI, 104.

⁴² Sbornik, Vol. LXVI, 118.

⁴³ Sbornik, Vol. LXVI, 125.

⁴⁴ Sbornik, Vol. LXVI, 127

⁴⁵ For this process see Sergei M. Soloviev, *History of Russia*, Vol. 34, trns, Walter J. Gleason, Jr (USA: Academic International Press, 1984), 3-5.

⁴⁶ Jeremy Black, "Russia and The British Press 1720-1740," *Journal for Eighteenth-Century Studies* 5/1 (1982): 88.

⁴⁷ Sergei M. Soloviev, *History of Russia*, Vol. 34, 21-25.

⁴⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 163.

⁴⁹ Sbornik, Vol. LXVI, 163.

see Rondeau.⁵⁰ This demand perplexed Rondeau as he had neither official character nor an instruction to speak with the vice-chancellor.⁵¹ However he knew the influence of Osterman and he demanded immediate instructions.⁵² Yet less than a week he met with the vice chancellor.

In the meeting both Osterman and Rondeau tried to ensure each other with the good inclinations of their respective monarchs. According to Rondeau, the Russian government was ready for rapprochement but Rondeau had no authority to propose anything. It was Osterman who would propose an accommodation to London. Also in the meeting Rondeau claimed that trade with Great Britain was crucially advantageous to Russia and means were to be found to improve and encourage it. The vice-chancellor agreed and promised to consider this.⁵³ The attitude of Count Osterman was appreciated by Rondeau who hoped that he would manage to win the vice chancellor for the British side. Yet, he once again stressed that in order to make a good start he would need instructions.⁵⁴

Rondeau's reports show that Osterman was sincerely keen for rapprochement. After their first meeting, Osterman and Rondeau made another meeting. This time they deeply discussed the affairs of Europe. The vice-chancellor talked about the coldness between the two courts, and he guaranteed that the Russian government did desire nothing more than rapprochement. He also guaranteed that the Russian treaty with Austria was defensive in nature and they were hoping that the British would ensure the peace of Europe. He also showed his desire to meet Rondeau more frequently.⁵⁵ Thomas Ward was also persuaded by Osterman that treaty with Austria was only conjectural and Russians had positive feelings towards to the Court of London.⁵⁶

Even though Whitehall was tardy to send instructions to Rondeau, his meetings with the vice-chancellor made the Court of Vienna uneasy. Austrian resident got anxious about the actions of the Russian government and he tried to win the Danish representative to thwart the Anglo-Russian rapprochement by claiming that the Court of Great Britain would help to Duke of Holstein to recover Sleswig. However Danish representative did not heed the Austrian warning and he informed Rondeau. Rondeau made two conclusions from this information: Russia indeed desired to restore the relations, and the British government should lose no time to take a step.⁵⁷ He also advised the Duke of Newcastle that if George II wrote a letter of condolence for Peter II's death and congratulation for Anna's ascension to the Russian throne, it would both well received by the Russian ministry and frighten the Hapsburgs were deeply disturbed by Count Osterman's growing positive demeanor to Rondeau.⁵⁸ At the same day Ward also claimed that "If His Majesty

⁵⁰ Sbornik, Vol. LXVI, 173; Bitter, *A British Embassy*, 80.

⁵¹ Sbornik, Vol. LXVI, 173

⁵² Sbornik, Vol. LXVI, 174.

⁵³ Sbornik, Vol. LXVI, 176.

⁵⁴ Sbornik, Vol. LXVI, 178.

⁵⁵ Sbornik, Vol. LXVI, 183.

⁵⁶ Sbornik, Vol. LXVI, 189.

⁵⁷ Sbornik, Vol. LXVI, 196.

⁵⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 205.

would be pleased to condescend to this request... [He would] doubt not but his affairs in these parts would be managed to entire satisfaction both in relation to politics as also in relation to the settling an advantageous commerce between the two nations, to which His Majesty has ever shewn a tender regard.”⁵⁹

The British Government remained hesitant. George II sent a letter of congratulation, which was well received by the vice-chancellor⁶⁰ but he did not promote Rondeau to an official position. According to Bitter, it was the Whitehall who was waiting first step from the Russians.⁶¹ Without official support from the home, Rondeau and Ward were left alone in Moscow. However, there was another Englishman who supported the British cause in Moscow. The Duke of Liria met with Russian ministers and warned them that if the Russians supported Vienna, in accordance with the defensive treaty, the Turks would most surely use this opportunity and attack to Russians to avenge offences which were happened after the Treaty of Pruth. The Royal Duke also claimed that Sweden would be next in the line for avenging the Treaty of Nystat. This overture would make Russia to lean towards Great Britain.⁶² On the other hand, Rondeau showed the vice-chancellor that George II was expecting an establishment of Russian residency in London. Count Osterman promised to inform the Tsarina about the British demand.⁶³

Months passed and Rondeau repeatedly asked for an official character, and even though the British government did consider, Rondeau’s demand, Whitehall did not do anything. Also, Thomas Ward died during this time and Rondeau was left alone.⁶⁴ There might be an explanation about Whitehall’s indifference towards to Rondeau’s demand for an official character. In this hiatus, the British government was negotiating with Hapsburgs -Russia’s ally- for a settlement. It was plausible for Whitehall to see the results of the negotiation before taking a step in Russia. The diplomatic revolution of 1731 marked a change in Anglo-Russian relations. But before entering this process one must evaluate these “détente” years.

Before the ascension of George II to the throne, the British government was clearly hostile towards to Russia. Yet the signature of preliminaries in Paris and the opening of the Congress of Soissons eased tension in Europe, and Great Britain both to protect the commercial rights of her merchants and to observe her potential enemies’ situation, sent to representatives. During Rondeau’s and Wards time in Russia, Russian government did indeed show her desire to restore the amity between the two powers and but the British government remained hesitant. It was the Treaty of Vienna which was signed in 1731 would accelerate the restoration of friendship and amity.

2) Treaty of Vienna and Aftermath

After the Treaty of Seville, Whitehall did not persuade that the settlement with Spain would be viable. Spain could easily repudiate the treaty if the emperor could not be

⁵⁹ Bitter, *A British Embassy*, 93-94.

⁶⁰ Sbornik, Vol. LXVI, 207.

⁶¹ Bitter, *A British Embassy*, 95.

⁶² Sbornik, Vol. LXVI, 216-217.

⁶³ Sbornik, Vol. LXVI, 223; Michael Jay Bitter, *A British Embassy*, 111.

⁶⁴ For this process, see Bitter, *A British Embassy*, 113-117.

persuaded to agree on the articles of the treaty.⁶⁵ If allies of Seville were to fail to convince Austria to yield the demands then they would enforce the settlement by force. This obviously meant war. Whitehall was divided when the possibility of war was realized. King, the de facto Prime Minister Robert Walpole and the Secretary of Southern Department Duke of Newcastle were averse to war. Only Townshend, the Secretary of the Northern Department in the government was an actual war supporter and by finding that he was unable to convince the king and the government, he resigned. More pro-Austrian ministers such as Newcastle and Walpole gained more influence.⁶⁶ These ministers thought that rapprochement with Austria would be more beneficial for Great Britain. Also, political air changed after the Treaty of Seville. Dynastical differences between France and Spain were removed by birth of the Dauphin and, this would pave the way for a rapprochement between Bourbons. This made it possible for Versailles to remove Great Britain from her back, as she was no longer isolated.⁶⁷ An Anglo-French-Spanish Alliance would be very unnatural indeed. Therefore, in order to counterbalance the emerging Bourbon solidarity, an alliance with Austria was necessary.

When the news of the Treaty of Vienna reached Moscow, Count Osterman was overjoyed and he claimed that “the old system” would be advantageous to both Austria and Great Britain, and it was high time to restore the ancient amity between Russia and Great Britain. To achieve this restoration Whitehall should promote Rondeau.⁶⁸

According to Bitter, Whitehall was still indifferent to Russian demands as Lord Harrington, the Secretary of the Northern Department asked Rondeau discover to means to improve the relations with Russia.⁶⁹ His conclusion might be true as Rondeau, one than once reported his government that his promotion would be necessary to restore the ancient amity. Yet one may conclude that Britain only took Rondeau seriously after the signature of the Treaty of Vienna, as Harrington claimed that Whitehall had “the best dispositions in the world to live in perfect amity with Moscow.”⁷⁰

On 19 July 1731 Rondeau met with Osterman and he transmitted his orders to the vice-chancellor. Osterman, explained that his earlier expressions were clear⁷¹ and either Rondeau “should have a character as soon as possible, or that His Majesty would send some noblemen of great distinction with a character of the first rank to compliment the Czarinna, to convince the world that all that had formerly happened was forgot on both sides.”⁷²

London decided to yield Osterman’s demand, and the king decided to give an official character to Rondeau.⁷³ By sending credentials to Rondeau, Whitehall would show her “great willingness to live in perfect friendship with the Czarinna.”⁷⁴ However, Rondeau

⁶⁵ Wilson, *French Foreign Policy*, 218.

⁶⁶ Reed Browning, *The Duke of Newcastle* (New Haven and London: Yale University Press 1975), 58.

⁶⁷ Lodge, “The Treaty of Seville(1729),” 41.

⁶⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 314; Bitter 118.

⁶⁹ Bitter, *A British Embassy*, 118-119.

⁷⁰ Bitter, *A British Embassy*, 119.

⁷¹ Sbornik, Vol. LXVI, 332-333.

⁷² Bitter, *A British Embassy*, 120.

⁷³ Bitter, *A British Embassy*, 121.

⁷⁴ Sbornik, Vol. LXVI, 357.

was ordered that before asking an audience or delivering his letters of credence a proper person should be named by the Russian government to come to London.⁷⁵ King George II was still stressing the concept of reciprocity, before appointing Rondeau as a resident. Instructions to Rondeau were given four days later and the importance of reciprocity was once again stressed by the king.⁷⁶ However, if the Russian government would comply with the British wishes and decide to send a proper person to London, “then” Rondeau would ask for an audience with the Tsarina. In the audience, he should deliver his credentials and give Tsarina “the best assurances of great value and esteem” George II had for her “person and friendship” and his “steady resolution to maintain and increase the ancient amity and good correspondence between” him and “Her Czarish Majesty.” George II also claimed that from the “good understanding” between two monarchs, trade would flourish and other mutually beneficial advantages would be achieved.⁷⁷ In response, Count Osterman promised to inform the Tsarina and he was easy about his mistress’s decision.⁷⁸ The Tsarina approved this demand, and the Russian government started to look for a proper person.⁷⁹

In November 1731 the Russian government appointed Prince Kantemir, son of Dimitri Kantemir the former hospodar of Moldovia, as her representative in London.⁸⁰ Thereby, Rondeau became eligible to seek an audience from the Tsarina. On 11 November 1731, Rondeau was presented to the Tsarina.⁸¹ Thus after 12 years of absence, Great Britain was once again started to be represented in Russia.

Prior to the Treaty of Vienna, Great Britain was reluctant to improve her relations with Russia but, her rapprochement with the Hapsburgs also made rapprochement with Russia possible as the two courts were allies. Even though Count Osterman repeatedly claimed that Russia was eager to repair the relations, London might doubt his sincerity as the count was notorious for his fraudulency. Before, the Anglo-Austrian rapprochement Russia was bound to send 30,000 auxiliary men to the emperor in case of a war. According to the Duke of Liria, this clause made an Anglo-Russian commercial treaty impossible.⁸² Yet by the Treaty of Vienna, the Austrian obstacle was got out of the way, and Whitehall considered promoting Claudius Rondeau. On the other hand, the Russian government also showed her willingness to improve relations with Great Britain, by appointing a noble-born minister. The rapprochement was complete. Now new opportunities were opened to the British.

3) Reasons of Rapprochement

Rapprochement created new possibilities for Great Britain. First, the British government desired to crown the rapprochement with a new commercial treaty. Whitehall sent Lord Forbes, to negotiate the treaty which process he handled with

⁷⁵ Bitter, *A British Embassy*, 121.

⁷⁶ Bitter, *A British Embassy*, 122.

⁷⁷ Sbornik, Vol. LXVI, 361-362.

⁷⁸ Bitter, *A British Embassy*, 127.

⁷⁹ Bitter, *A British Embassy*, 127.

⁸⁰ Bitter, *A British Embassy*, 131.

⁸¹ Bitter, *A British Embassy*, 129.

⁸² Sbornik, Vol. LXVI, 123.

success.⁸³ In 1738 the king ordered Rondeau to offer a defensive alliance to Russia.⁸⁴ The 1741 Revolution crushed British aims extensively, yet in 1746 defensive treaty was finally materialized. All of these were the consequences of the rapprochement process which was begun with the arrival of Claudius Rondeau and Thomas Ward, and the presentation of Rondeau to the Tsarina.

Then one should ask this question: Why did the British government seek to improve relations with Russia? Was it possible for George II, to follow his father's policy? In order to understand this, change one must look at the five articles that I mentioned above.

Trade was crucial for Great Britain. A contemporary pamphleteer once declared that the British trade was the backbone of the nation's strength.⁸⁵ Therefore it was not possible for Whitehall to ignore Russian trade. First of all, Russia provided many necessities of the Royal Navy, and a breakdown of this trade according to Townshend would jeopardize the natural security of Great Britain. The British Government tried to fill this gap with American products but she failed. The Royal Navy, the greatest strength of Great Britain was bound to Russia.⁸⁶ At the other hand, Russian trade was valuable for Great Britain. In the turn of the century, Britain profited 74,417 pounds from the Russian trade.⁸⁷ Thomas Ward reported the importance of Russian trade with these words: "The trade to this country does not cease to be great use to nation of Great Britain... the russes will never believe but that we want their trade more than they do ours."⁸⁸ If trade with Russia was crucial then Britain should restore friendly relations with Russia. Such was the policy of Sir Robert Walpole de facto prime minister of Great Britain, who linked trade with peace: "It was not, I say, our business to run ourselves into an unjust war that did not strike directly at the balance of power, the Protestant religion, or the liberties of Europe. Peace was our interest, because it always was, and will be the nurse of trade, it can't thrive without it; and I am sure without trade, this nation can neither thrive nor subsist."⁸⁹ Trade was obviously one of the most important factors that stimulated the rapprochement.

Protecting the Hanoverian succession was another determining factor in 18th-century Great Britain. An anonymous pamphleteer explained that a British minister "can never act up to the Spirit of the Revolution, nor answer the Ends of it, unless he has a constant Eye to the defeating all secret as well as open Attempts in favour of the Pretender." In Peter the Great's time, Russia openly supported the Jacobites which was one of the reasons for the breakdown. Yet after his death, support for the Jacobites declined.⁹⁰ Tsarina Catherine I claimed that her government was not supporting

⁸³ Bitter's PhD dissertation extensively deals with Forbes's negotiations.

⁸⁴ Sbornik, Vol. LXXX (St. Petersburg, 1889), 402.

⁸⁵ Wilson, *French Foreign Policy*, 49.

⁸⁶ Bitter, *A British Embassy*, 16-18.

⁸⁷ Matthew P. Romiello, *Enterprising Empires, Russia and Britain in Eighteenth-Century Eurasia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 81.

⁸⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 104.

⁸⁹ *The Conduct of the Late Administration, with the regard to Foreign Affairs, from 1722 to 1742, wherein that of the Right Hon[orable] the Earl of Ordorf (late Sir Robert Walpole) is Particularly Vindicated* (Dublin: George Faulkner, 1742), 52.

⁹⁰ M. S. Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553-1815* (London: MacMillan and Company Limited, 1958), 110.

Jacobites.⁹¹ After the Treaty of Seville, the political climate of Europe had changed⁹² and official support to Jacobitism ended. In his early days, Rondeau observed that Russia had no intentions to serve the pretender.⁹³ Thereby Great Britain had no scruple to restore her relations with Russia as she did not show any hostility to the ruler house.

If Russia's ties with the Jacobites broke and the trade with Russia was crucial for Great Britain, then Whitehall might consider Russia in shaping her foreign policy. After the Treaty of Vienna (1731) the balance of power had changed and, the Anglo-French Alliance deteriorated. France shook her former dependency and regained her former glory under the guidance of Cardinal Fleury.⁹⁴ The rise of France and growing her might, changed the balance of power in Europe. Now Russia might be a useful tool for Great Britain in order to check the growth of France. Especially after 1731 British and Russian diplomats worked together in Scandinavia to counterbalance to influence of France.⁹⁵ In order to jointly oppose French influence rapprochement was necessary.

The Electorate of Hanover was the soft spot of the first two Gregorian kings (1714-1760) as the antagonism between George I and Peter the Great stemmed mainly from the Hanover issue. George I was jealous of the growing influence of Russia in Holy Roman Empire which he saw as a threat to his electoral dominions. Especially Russia was supporting the Holstein-Gottorp claims on Verden and Bremen which were annexed by Hanover during the Great Northern War.⁹⁶ Yet after the death of Catherine I, Russia stopped supporting Holstein-Gottorp claims⁹⁷ and after the Treaty of Seville, the Holstein Party in Russia saw that tide was visibly turned against their favour.⁹⁸ When Anne came to power Count Osterman advised that Russia must sever her ties with Holstein and Mecklenburg. This policy, adopted in 1728, paved for re-establishing the relations between the two powers.⁹⁹ By no longer supporting Holstein-Gottorp claims, Russia ceased to be a threat to Hanover. So why should not Britain use Russia to protect Hanover? Rapprochement made it possible. In 1733-4 Britain used Russia in the dispute of Mecklenburg.¹⁰⁰ In 1755 George II again hoped to use Russia for the protection of Hanover.¹⁰¹ In a future written pamphlet it was stressed that Hanover was a "helpless unfortified country"¹⁰² and "The Empress of all the Russias", who was "indeed an august and resplendent princess"¹⁰³ might be beneficial for the protection of the electorate. It was clear that Russia's growing military might started to impress Britain observes.¹⁰⁴ Rondeau, on one occasion claimed that Russians would defeat the Turkish army in the

⁹¹ Rebecca Wills, *The Jacobites and Russia 1715-1750* (East Liston: Tuckwell Press, 2002), 116.

⁹² Wills, *The Jacobites*, 136

⁹³ Sbornik, Vol. LXVI, 15.

⁹⁴ McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, 165.

⁹⁵ McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, 172.

⁹⁶ Büyükkaksoy, "XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri", 1138-1139.

⁹⁷ Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553-1815*, 109.

⁹⁸ Sbornik, Vol. LXVI, 117.

⁹⁹ Bagger, "Role of Baltic in Russian Foreign Policy," 54.

¹⁰⁰ Black, *The Continental Commitment, Britain, Hanover and Interventionism*, 88.

¹⁰¹ Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553-1815*, 110.

¹⁰² Martin Samuel, *Deliberate Thoughts on the System of our Late Treaties with Hesse-Cassel and Russia in Regard to Hanover* (London: J.Scott, 1756), 10.

¹⁰³ Samuel, *Deliberate Thoughts*, 11.

¹⁰⁴ Anderson, *Britain's Discovery of Russia 1553-1815*, 111.

Caucasus as they had better soldiers.¹⁰⁵ Therefore as Russia might potentially be useful for future of Hanover, Britain might seriously consider working with Russia.

In the 18th-century, support of Protestantism was one of the pillars of British diplomacy. According to power British alliances were shaped “for the Defence and Protection of some of the Protestant States, that is, for the mutual Defence and Support of the Protestant Cause.”¹⁰⁶ Yet at the first glance, it is very difficult to explain the rapprochement with the British religious priorities. On the other hand, there are some indications that British policy against Russia was shaped by religious concern. It is known that Russia’s expansion was seen in London as a threat to Protestantism. In the early 1720’s according to British diplomat Charles Whitworth if a war of religion occurred in Europe, Russia would side with the Catholic side and push the Protestants from the Baltic.¹⁰⁷ Just before rapprochement Russian threat to the Protestant powers of Northern Europe was implied in a pamphlet. “The Protestant Estates of the Empire, and the Powers of the North, united by common Ties, each the other’s Support, and the Support of England; and the suffering any of them to be distress’d or weaken’d, were so far to weaken ourselves, and to take Weight out of the Scale which weighs against Popery.” Which is why British “fleets were sent seasonably for their Deliverance.”¹⁰⁸ Even though this pamphlet was written to criticize Hapsburgs, these words were clearly implying the growing Russian influence both in Baltic and Northern Germany.¹⁰⁹ Yet Russia as it was mentioned before retreated from Germany. Also, after the fall of Townshend, the Duke of Newcastle, a pro-imperialist, took the helm of the British foreign policy. Newcastle was old enough to remember that close cooperation with the Hapsburgs was more beneficial for the Protestant cause. It was his policy to restore the old system.¹¹⁰ So if restoration of good relations with Austria was beneficial for the Protestant cause, it was also plausible for Whitehall to seek rapprochement with Russia, Austria’s ally.

Conclusion

In the late mid-1720’s Europe was divided into two hostile camps. Yet the signature of preliminaries eased the tension. Great Britain was highly hostile to Russia for many reasons. Russia was a growing power and this was a concern for London until 1727. Yet after the deaths of Catherine I and George I, respectively, both countries became less provocative to each other. British were still sceptical to Russia but she was reluctant to sacrifice her all interest. After nearly a decade-long absence the British government once again decided to be represented. Whitehall sent two representatives both to protect her commercial interests and observe Russia’s policy. Thus the rapprochement process had

¹⁰⁵ Sbornik, Vol. LXVI, 58.

¹⁰⁶ Andrew C. Thompson, *Britain, Hanover, and The Protestant Interest, 1688-1756* (Woodbridge: The Boydell Press, 2006), 8.

¹⁰⁷ Thompson, *Britain, Hanover, and The Protestant Interest*, 91.

¹⁰⁸ *A Defence of the Measures of the Present Administration* (London: J. Peele, 1731), s. 23.

¹⁰⁹ This pamphlet was criticized by the opposition. The opposition author claimed that the author owned “blessed” British position to, Great Britain’s dealing with Sweden, Denmark and “a barbarous sort of a Nation” Russians. However, it is clear that the opposition author, ridiculed his opponent as Great Britain had no such subsidy treaty with Russia. *Remarks on a Pamphlet Entitl’d a Defence of the Measures of the Present Administration* (London: A Moore Near St. Paul’s, 1731), 23.

¹¹⁰ Browning, *The Duke of Newcastle*, 161.

begun.

However, first rapprochement was made with Russia's ally, Austria. Then, the British government decided to improve relations with Russia by appointing an official minister. Whitehall first wanted to see the sincerity of Russia and demanded an official appointment from Russia to the British court. So in the end, Russia satisfied the British demand and Rondeau was appointed as the official representative. Thus the rapprochement was completed. This rapprochement would become the basis of a close cooperation that would continue to the end of the century.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

BIBLIOGRAPHY

- A Defence of the Measures of the Present Administration.* London: J. Peele, 1731.
- Anderson, M. S. *Discovery of Russia 1553-1815.* London: MacMillan and Company Limited, 1958.
- Bitter, Jay Michael. "A British Embassy to St. Petersburg: George, Lord Forbes, and the Anglo-Russian Commercial Treaty." Unpublished PhD thesis, Univeristy of Minnesota, Minnesota, 1999.
- Black, Jeremy. *The Continental Commitment Britain, Hanover and Interventionism 1714-1793.* New York: Routledge, 2005.
- _____. "Russia and The British Press 1720-1740." *Journal for Eighteenth-Century Studies* 5/1 (1982): 85-92.
- Browning, Reed. *The Duke of Newcastle.* New Haven and London: Yale University Press, 1975.
- Bruce, Maurice. "Jacobite Relations with Peter the Great." *The Slavonic and East European Review* 14/41 (1936): 343-362.
- Büyükkaksoy, Ahmet. "James Porter'in İstanbul Büyükelçiliği." Unpublished PhD Thesis, Marmara University, 2016.
- _____. "1741 İhtilali ve İngiltere'nin Rusya Politikasının İflası." *Rusya Araştırmaları Dergisi* 8 (2022): 1-15.
- _____. "XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri." *Vakanüvis International Journal of Historical Researches* 8/8 (2023): 1121-1155.
- Chance, Frederick & John, Chance. *The Alliance of Hannover.* London: William Clowes and Sons, 1923.

- Cross, Anthony Glenn. *By the Banks of Neva: Chapters from The Lives and Careers From the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia*. Glasgow: Cambridge University Press: 1997.
- Hoadly, Benjamin. *An Enquiry into the Reasons of The Conduct of Great Britain with the Relation to Present State of Affairs in Europe*. Dublin: A. Rhames, 1727.
- Karabulut, Fatih. "Avrupa Veraset Savaşları Sırasında Osmanlı-Avrupa Devletleri İlişkileri (1699-1756) 'Savaşların Gölgesindeki Diploması'." Unpublished PhD Thesis, Kırıkkale University, 2021.
- Konuk, Oğuzhan. "Büyük Oyun Bağlamında Afganistan'a Tarihi Bir Bakış." *ATASAREN Bülten* 5 (2023): 55-60.
- Lodge, Richard. "The Treaty of Seville(1729)." *Transactions of the Royal Historical Society* 16 (1933): 1-43.
- McKay, Derek & H. M. Scott. *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*. Trns. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Müderrişoğlu, Ayşen. "Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası." Unpublished PhD Thesis, İstanbul University, 2017.
- National Archives, State Papers, 90/75.
- Remarks on a Pamphlet Entitl'd a Defence of the Measures of the Present Administration*. London: A Moore Near St. Paul's, 1731.
- The Conduct of the Late Administration, with the regard to Foreign Affairs, from 1722 to 1742, wherein that of the Right Hon[orable] the Earl of Ordorf (late Sir Robert Walpole) is Particularly Vindicated*. Dublin: George Faulkner, 1742.
- Thompson, C. & Britain Andrew. *Hanover, and The Protestant Interest, 1688-1756*. Woodbridge: The Boydell Press, 2006.
- Romiello, P. Matthew. *Enterprising Empires, Russia and Britain in Eighteenth-Century Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Samuel, Martin. *Deliberate Thoughts on the System of our Late Treaties with Hesse-Cassel and Russia in Regard to Hanover*. London: J. Scott, 1756.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. Vol. LXVI. St. Petersburg, 1867.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. Vol. LXXX. St. Petersburg, 1889.
- Skelton, Constance Olivier & John Malcom Bulloch. *The House of Gordon III*. Aberdeen: Aberdeen University Press, 1917.
- Soloviev, Sergei. *History of Russia*. Vol. 34. Trns. Walter J. Gleason Jr. USA: Academic International Press, 1984.
- Wills, Rebecca. *The Jacobites and Russia 1715-1750*. East Liston: Tuckwell Press, 2002.
- Wilson, Arthur MacCandless. *French Foreign Policy During the Administration of Cardinal Fleury 1726-1743*. Cambridge: Harvard University Press, 1936.
- Wood, Alfred. "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762." *The English Historical Review* 40/160 (1925): 533-561.

ESKİ İNANÇLILARIN SİBİRYA, KUBAN VE TÜRKİSTAN'A GÖÇLERİ VE KİMLİK MÜCADELELERİ

 Jeren MATIYEVA^a

Öz

“Eski inançlılar” terimi (Rusça staroverı veya staroobryadtsı) 1650-1660 yılları arasında Çar Aleksey Mihayloviç döneminde Patrik Nikon (1652-1666) liderliğinde başlatılan Kilise Reformu’nu kabul etmeyen bir dinî topluluğu tanımlar. Bu reformdan sonra Rus Kilisesi, eski inançlılar (staroobryadtsı) ve yeni inançlılar (Nikonian veya Novovertsı) olarak ikiye ayrılmıştır. Bununla birlikte Devlet Kilise Reformu’nu desteklediği için eski inançlılar 1905 Devrimi’ne kadar resmî olarak “Raskolniki” olarak adlandırılmıştır. Küçük değişikliklerle başlayan Kilise Reformu, dinî ve daha sonra kültürel yaşamın birçok yönünü etkileyerek birçok kural ve geleneği değiştirmiştir. Sonuç olarak, bu reformlar Rus halkının geleneksel Ortodoks inançlarından uzaklaşmasına sebep olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kilise yetkililerinin “eski dinin koruyucuları” yani kilise reformunun yeniliklerini kabul etmeyenlere yönelik acımasız zulmü, onların göç süreçlerine yol açmıştır. Eski inançlılar buldukları topraklardan uzak ve ıssız yerlere göç etmeye başlamışlardır. Yıllar ve hatta yüzyıllar sonra başka ülkelere göç eden Rus kökenli eski inançlılar, “eski Ortodoks inancının” ve Rus geleneğinin sıkı koruyucusu olarak kalmışlardır. 1755 yılında İmparatoriçe Yelizaveta Petrovna’nın (1741-1761) hükümdarlığı döneminde başka bölgelere göç eden eski inançlıların ülkeye geri dönmesi ve onlar için olumlu atmosfer yaratılmasını amaçlayan “Rus halkını koruma” politikası ilan edilmiştir. 1762’de III. Petro (1761-1762), eski inançlıların Rusya’ya geri dönmelerini istediğini ifade etmiştir. Ayrıca, geleneklerine ve eski baskılı kitaplara göre engellenmeyeceklerini ilk kez belirtmiştir. Bunun sonucunda göç eden eski inançlıların belirli bir kısmı farklı zamanlarda ve farklı koşullar altında kendi ülkelerine geri dönmüşlerdir. Diğer bir kısmı uzun zamandan beri göçle geldikleri yerlere alıştıkları için buralarda yaşamaya devam etmişler ve bununla birlikte “eski inanca” sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Geri dönmeyenler Rusya’da yaşayan eski inançlılarla dinî ve bazen aile bağlarını sürdürmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Eski İnançlılar, kilise reformu, Raskol, isyan, göç.

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/ Türkiye, matiyeva.jerenka@gmail.com

MIGRATIONS OF OLD BELIEVERS TO SIBERIA, KUBAN AND TURKESTAN AND THEIR STRUGGLE FOR IDENTITY

Abstract

The term “Old believers” (Russian staroveri or staroobryadtsy) describes a religious community that did not accept the Church Reformation initiated under the leadership of Patriarch Nikon during the reign of Tsar Alexei Mikhailovich between 1650 and 1660. After this reform, the Russian Church was divided into old believers (staroobryadsi) and new believers (Nikonian or Novovertsi). However, because the State supported the Church Reform, the old believers were officially called the “Raskolniki” until the 1905 revolution. With the Church Reformation, which started with minor changes, all aspects of religious and later cultural life, many rules and traditions were changed. As a result, these reforms caused the Russian people to break with the old Orthodoxy. Since the end of the XVII. century, the brutal persecution of church authorities against the “defenders of the old religion”, that is, those who did not accept the innovations of the church reform, led to processes of mass migration. Old believers began to migrate to remote and deserted places. Russian old believers, who emigrated to other countries years and even centuries later, remained firm guardians of the “old Orthodox faith” and Russian tradition. In 1755, the policy of “protecting the Russian people” was declared, aiming to return the old believers who migrated to other regions during the reign of Tsarina Elizabeth to the country and to create a positive atmosphere for them. In 1762, III. Peter expressed his desire for the old believers to return to Russia. He also stated for the first time that they would not be hindered, especially based on their traditions and old printed books. As a result, a certain part of the old believers who emigrated returned to their home countries at different times and under different conditions. Others continued to live here because they had become accustomed to the places they migrated to for a long time, and at the same time, they strictly adhered to the “old belief”. Those who did not return maintained religious and sometimes family ties with old believers living in Russia.

Keywords: Russian history, Old believers, church reform, Schism, revolt, migration.

МИГРАЦИИ СТАРОВЕРОВ В СИБИРЬ, КУБАНЬ И ТУРКЕСТАН И ИХ БОРЬБА ЗА ИДЕНТИЧНОСТЬ

Аннотация

“Старообрядцами” (“староверами”) называют религиозную общину, которая не приняла церковную реформу, начатую под руководством патриарха Никона во время правления царя Алексея Михайловича между 1650 и 1660 годами. После этой реформы Русская Церковь разделилась на последователей «старой веры» и никониан (новообрядцев). Государство поддержало церковную реформу, поэтому старообрядцы до революции 1905 года официально назывались «раскольниками». В ходе церковной реформы, начавшейся с незначительных исправлений, были изменены все стороны религиозной, а затем и культурной жизни, многие правила и традиции. В результате эти реформы, по мнению старообрядцев, привели к разрыву русского народа с древним православием. Жестокие преследования церковных властей с конца XIX века против “защитников старой веры”, т. е. тех, кто не принял новации церковной реформы, привели к процессам массовой миграции. Старообрядцы начали переселяться в отдаленные и безлюдные места. Эмигрировав в другие страны, они при этом спуска

yılları ve hatta yüzyılları kaldılar. Eski inançlıların Sibirya, Kuban ve Türkistan'a göçleri ve kimlik mücadeleleri, bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte, eski inançlıların, devlet tarafından baskıya uğratılmaları, zorla din değiştirmeleri, hatta öldürülmesi gibi olaylar yaşanmıştır. Bu süreçte, eski inançlıların, devlet tarafından baskıya uğratılmaları, zorla din değiştirmeleri, hatta öldürülmesi gibi olaylar yaşanmıştır.

Anahtar kelimeler: Rus tarihi, eski inançlılar, kilise reformu, ayrışma, protest, göç.

Giriş

Çarlık Rusya'da atalarının inancını değiştirmek istemeyen on binlerce, yüz binlerce Rus eski inançlı, cahil olarak nitelendirilerek devlete ve kiliseye karşı suçlu görülmüş ve Çarlık rejimi tarafından cezalandırılmıştır. Hükümetin baskılarına rağmen topraklarında kalan bazı eski inançlılar, Çar Aleksey Mihayloviç'in (1645-1676) zulmüne karşı genellikle kitlesel olarak kendilerini yakmışlardır. 1666 yılında eski inançlıların Rusya'nın baskıcı mevzuatı çerçevesinde hareket ederek yetkililer tarafından yakıldığı da bilinmektedir. Çarlık Hükümetinin zulmünden kaçan eski inançlıların büyük bir kısmı, Rusya'nın ıssız ve erişilemez bölgelerine göç etmiştir. Bu bölgeler arasında Pomorye ve Zavoļje, Don ve Yaik, Polonya'nın sınırındaki Çernigovtaş bölgesi de bulunuyordu. Eski inançlıların diğer bir kısmı, Ural ve Sibirya hatta Rusya sınırlarının dışına göç etmiştir. Bu göçler, Osmanlı Devleti'ne, Avusturya'ya, Polonya'ya ve İsveç'e doğru gerçekleşmiştir. Bu göçlerin bir sonucu olarak XVII. yüzyılın sonunda Pomorye, Severo-Zapad, Kerjenets, Starodubye, Vetka ve Don gibi bölgeler de eski inançlıların merkezleri olmuştur.¹

"Eski inançlıların göçleri" konusu, Türkçe literatürde ilk defa bu çalışma ile ele alınacaktır. Eski inançlılar ile ilgili Nazan Coşkun Karataş'ın, "XIX. yüzyıl Rus Düşünce ve Edebiyatında Raskol ve Eski İnançlılar"² adlı makalesi yer almaktadır. Bu makalede XIX. yüzyıl Rus düşüncesinde Raskol ve eski inançlılar, devrimci, halkçı düşünürler, Slavcı düşünürler, resmî kilise ve devlet ideolojisi gibi konular incelenmiş olup bu hususlar eski inançlıların göçleri konusunun dışında kalmaktadır.

Eski inançlılar ile ilgili esas kaynaklar Rusça literatürde yer almaktadır. Bu konuda önemli bir çalışma olan Afanasiy Şapov'un kaleme aldığı *Russkiy Raskol Staroobryadstva*³ adlı eseri Rus bilimsel çalışmaların öncüleri arasında yer almaktadır. Bu kitapta; XVII. yüzyıl ortasına kadar Rusya'da Hristiyan dindarlığının düzeyi, insanların ahlak ve

¹ Afanasiy Şapov, *Russkiy Raskol Staroobryadstva* (Kazan: İzdaniye Knigoprodavtsa İvana Dubrovina, 1859), 14.

² Nazan Coşkun Karataş, "XIX. yüzyıl Rus Düşünce ve Edebiyatında Raskol & Eski İnançlılar," *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/4 (2019).

³ Şapov, *Russkiy Raskol Staroobryadstva*, 1859.

psikolojisi, Rus kiliselerinde liturjik⁴ uygulama durumu ve kitap bilgileri, din adamlarının ruh hâli hakkında bilgiler verilmektedir. A. Şapov, olayların fiili yönünü detaylı açıklamamış ama Raskol'un genel nedenlerini belirlemeye, bunun ideolojik, kültürel, ekonomik, sosyal ve politik nedenlerini araştırmaya odaklanmıştır. Patrik Nikon'un⁵ figürü, sadece Şapov tarafından olumlu bir şekilde algılanır ve Ortodoks misyonerlerinin geleneğinde eski inançlıların çoğunlukla cahil olduğu düşünülür.

Eski inançlıların göçleri ile ilgili *Kubanskoye İgnatovo Kavkazskoye İstoriçeskiye Puti Kazakov-Nekrasovtsev*⁶ adlı kitabı D. V. Sen Voysko tarafından kaleme alınmıştır. Sen Voysko monografik çalışmasında, Kazakların tarihsel geçmişinin ana hatlarını 1708'den 1920 yılının sonuna kadar kapsamlı bir şekilde incelemiştir. O, ilk Kuban Kazak köyünün tarihselliği, "Nekrasovlular" kavramının tanımı ve Nekrasovlular tarihinin dönemlendirilmesi gibi bir dizi tartışmalı konuları ele almıştır. Bu araştırma, -kronolojik olarak- 1708'den 1920'nin sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu tarihte başlatılmasının nedeni Don Kazaklarının Bulavin Ayaklanmasının bastırılması sırasında Nekrasovlular'ın Kırım Hanlığı'nın toprağına gelmesi ile bağlantılıdır. Bu çalışmada, eski inançlıların Sibiry, Kuban ve Türkistan'a yönelik göç faaliyetleri konuyla ilgili Rusça literatürden yararlanılarak ele alınacaktır.

1) Eski İnançlıların Sibiry'ya Göçleri

Eski inançlılar, hükümetin zulmünden kaçınarak sürekli göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunlar, farklı dönemlerde geleneklerini koruyabilecekleri birkaç büyük bölgeye göç etmişlerdir. Devlet ve kilise güçlerinden uzak bir yaşam arzusuyla bu topluluk, Sibiry da dahil olmak üzere bereketli boş arazilere ve hayvan bakımı açısından zengin derin ormanlara sahip uzak yerlere yönelmiştir. Bu nedenle eski inançlıların Sibiry'ya akını, yoğun baskı dönemlerinde olduğu gibi, zulmün zayıfladığı zamanlarda da azalmamıştır. Sibiry'nın eski inançlılar tarafından iskânı sürekli olarak batıdan doğuya ve kuzey topraklarına göç hareketleri ile gelişmiştir.⁷

Eski inançlıların Sibiry'ya Göç Tarihi birkaç döneme ayrılır:

- 1) Rusya'da Kilise Dönüşümleri ve Ortodoks Toplumunun Bölünmesi (XVII. yüzyılın 60-90'lı yılları),
- 2) I. Petro'nun Reformları Dönemi'nde eski inançlılar (XVIII. yüzyılın 20'li yılları),
- 3) Anna İvanovna (XVIII. yüzyılın 40'lı yılları) Dönemi'nde "Eski İnançlıların Kovulmaları",

⁴ Liturji kelimesinin kökeni Yunanca "liturgia" dır. "Ayin-ibadet anlamına gelen liturji; imparatorluk liturji, doğum liturjisi ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi ve Ökaristi gibi bölümlere ayrılır. Kilisede yapılan ibadetler; kurban verme, özellikle ökaristi, vaftiz ve diğer liturjik ayinlerdir. Meryem Acara, "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1998): 184.

⁵ Patrik Nikon 1605 yılında Nijniy Novgorod'da doğmuştur. 1650'lerde başlattığı kilise reformları, o zamanlar Rus Kilisesi'nde var olan ritüel geleneğini değiştirerek onu modern Yunan geleneğiyle birleştirmeyi amaçlıyordu. Bu reformlar, Rus Kilisesi'nin bölünmesine ve Eski İnançlılar olarak bilinen grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1666 yılında patriklikten azedilmiş ve sade bir keşiş olarak yaşamını sürdürmüştür. Bk. Natalya Vorobyova, *Liçnost Patriarha Nikona v Oteçestvennoy İstoriografii* (Omsk: İzd-vo OmEİ, 2007), 243.

⁶ Dmitriy Sen, *Voysko Kubanskoye İgnatovo Kavkazskoye İstoriçeskiye Puti Kazakov-Nekrasovtsev (1708 g.- konets 1920-h gg.)* (Krasnodar: İzdatelstvo KubGU, 2010).

⁷ Nikolay Yadrintsev, *Sibir Kak Koloniya* (Sankt-Peterburg: İzdatelstvo İ. M. Sibirikova, 1892), 720.

- 4) Büyük Yekaterina'nın "Manifesto'su" (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı),
- 5) I. Nikolay'ın Gericilik Dönemi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı),
- 6) Eski inançlıların Altın Çağı (XX. yüzyılın başları).

Eski inançlıların Sibirya'ya ilk göçleri, Kilise Reformları ve Rusya'da Ortodoks toplumunun bölünmesine denk gelen Raskol zamanıdır. Bu dönem, Ortodoks kültürünün eski inançlılar (staroverı) ve yeni İnananlar (Nikonian veya Novoverıtsı) olarak iki akıma ayrılmasıyla nitelendirilir. Patrik Nikon'un 1654'te kilise değişikliklerini onaylaması ile bu değişiklikler, 1654-1655'teki kilise toplantılarıyla pekiştirilmiştir. Bu yenilikler, Rus halkı tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Eski inançlılar, taraftarlarından Çar'a "Yeni Bilinmeyen İnanç" hakkında eleştirel dilekçeler göndermiştir. Kilise Reformu'na aynı zamanda Piskopos Pavel Kolomenskiy, Protopop Avvakum, Kostroma'dan Daniil, Murom'dan Login gibi dönemin önde gelen din adamları da güçlü muhalefet göstermişlerdir. Bundan dolayı eski kilise savunucuları kısa sürede Nikon ve Çar'ın acımasız işkencelerine maruz kalmışlardır. Rus kilisesindeki değişiklikler, halkı Ortodoksluğun iki farklı toplumuna ayırmıştır; ana unsur ve eski inançlılar. Eski inançlılık ülkede yayılmaya devam etmiş, buna inanalar; Kuzey Denizi'ne, Akdeniz'e, Peçora ve Sibirya'ya göç etmişlerdir.⁸

Eski inançlıların Sibirya'ya iskânının ikinci dönemi I. Petro'nun (1682-1725) Reformları Dönemi'ne denk gelir. İktidarının en başından beri I. Petro, dinî hoşgörü ilkesini ilan etmiştir. Ancak diğer dinlerden farklı olarak eski inançlılar ise bu haklardan yoksun kalmıştır. I. Petro, bunlara çifte vergi uygulayarak şehirlerde ve köylerde yaşamalarına izin vermiştir. Ayrıca I. Petro, eski inançlılar aleyhine suç uydurularak dava açılmasını da emretmiştir. Din adamları ise eski inançlıları, Ortodoks kilisesinin düşmanı olarak ilan edip bunların yok edilmesini talep etmişlerdir. İktidar, eski inançlıların sığınaklarını harap etmiş, dinî mekânlarını yok etmiş ve onların mallarına el koymuş; olabildiğince bunlara zulmetmiştir. Bu süreçte eski inançlıların tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden dolayı bu inancın taraftarları kendilerini gizlemeyi ya da inançlarını gizli yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle XVIII. yüzyılın ilk yarısında eski inançlılardan Rusya'nın Avrupa kısmını (Nijegorodskaya ve Arhangelogorodskaya Guberniya⁹) terk edenlerin sayısı artmıştır. Onlar, Tomsk-Kuznetsk gibi tarımsal uzak bölgelere yerleşmişlerdir.¹⁰

1722'de Tara şehrinde¹¹ Rusya tarihinde "Tara İsyanı" olarak adlandırılan isyan, meydana gelmiştir. Bu isyanın nedeni ise I. Petro'nun 5 Şubat 1722'de halefi ile ilgili çıkardığı kararnamesiydi. Buna göre; İmparator, kendi iradesine göre herhangi bir mirasçı atayabilecek idi. Buna karşılık şehrin yakınlarına yerleşen eski inançlılar Deccal (antihrist) olduğunu iddia ederek isimsiz varisine biat etmeyi reddetmişlerdir. Bu da "Tara isyancılarına" karşı ölüm cezası yoluyla cezalandırıcı eylemlerin başlangıcı

⁸ Vaselina Ryabtseva, "Migratsionnye Potoki Staroobryadtsev v Zapadnuyu Sibir," *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kulturi i İskusstv* 24/7 (2013): 66.

⁹ Guberniya kavramı Türkçede vilayet anlamına gelmektedir.

¹⁰ Dmitriy Belikov, *Pervıye Russkiye Krestyane-Naselniki Tomskogo Kraya* (Tomsk: İzdatelstvo Tipo-Litografiya M. N. Kononova i İ. F. Skulimovskogo, 1898), 20-24.

¹¹ Rusya'nın Omsk Oblastı'na bağlı Sibirya Bölgesi'nde bulunan şehirdir.

olmuştur.¹²

Tara isyanının bastırılmasından sonra geniş çapta eski inançlıların arayışı başlamıştır. Daha sonra İsim, Tatarlar, Tümen köylüleri (krestiyenler), Yolutor köylüleri Sibiryaya yayılmıştır. Bu dönemde eski inançlıların Sibiryada geniş bir alanda iskân etmelerinden dolayı I. Petro, 1722'de bunların Sibiryaya yerine Rogervik'e sürgün edilmeleri ile ilgili bir kararname yayınlamıştır. Dolayısıyla Kuznetsk ve Tomsk da dâhil olmak üzere önemli bölgelerde aramalar yapılmıştır. Bu nedenle Tarsk uyezdinden¹³ Kuznetsk ve Tomsk uyezdlerine 119 kişi, daha sonra Tarsk uyezdinden Kuznetsk uyezdine 27 ve İsim ilçesinden 39 kişi kaçmıştır.¹⁴

Üçüncü dönem, Anna İvanovna (1730-1740) zamanında eski inançlıların "kovulmaları" ile ilişkilidir. Bu dönemde eski inançlılar, iktidar ve yeni inananlar tarafından zulme uğramışlardır. XVIII. yüzyılın 30'lu yıllarının ikinci yarısında eski inançlılar ilk olarak Ural sonra Sibiryaya maden fabrikalarında çalışmışlardır.

XVIII. yüzyılın 40'lu yıllarında Altay'ın Buhtarma bölgesinde eski inançlıların yeni gizli yerleşim yerleri kurulmuştur. Eski inançlılar, dağlara yönelme anlamında "taşçı" (kamenşçik) adını almışlardır. Bu taşçılar arasında, endişesiz bir yaşam alanı olan "Belovodye" toprağı hakkında efsaneler yaygındı. Belovodye ülkesiyle ilgili efsanelerin, tam olarak eski inançlılar tarafından ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, eski inançlılar arasında bu kutsal topraklara giden yolu detaylı olarak anlatan haritaların yer aldığı özel kitap bulunmaktaydı. Bu kitap, "Gezgin" (Puteşestvennik) olarak adlandırılmış ve 1840-1850 yılları arasında Obva bölgesindeki eski inançlılar arasında oldukça yaygın olmuştur.¹⁵

Dördüncü dönem, Büyük Yekaterina'nın Sibiryaya da dâhil olmak üzere yeni bölgelerin iskân edilmesini sağlayan "Manifesto'sunun" kabulüyle ilişkilidir. Bu çerçevede, eski inançlılar kolonizasyonun en umut vadeden kesimi olarak görülüyordu. Büyük Yekaterina yönetimi döneminde Raskolniklerin yeni bir kısmı, Sibiryaya göç etmiştir. Reformdan sonra bunların bir kısmı daha çok özgürce yaşam arzusuyla Polonya topraklarına gitmişlerdir. Eski inançlılar, Starodub ve Vetka'ya yerleşmiş, bazıları ise Kerjenets Nehri yakınındaki Vyatka'ya gitmiştir. Ancak kaçakların Polonya'da iyi yaşam sürdürdüklerini öğrenen köylüler bu bölgeye gitmişlerdir. Bundan sonra Pomeşçik (toprak ağası) ve büyük kumandanlar Sinod'a (dini kurul) kaçakların geri gelmeleri için dilekçe göndermeye başlamışlardır. Polonya'nın bu dönemdeki durumundan faydalanan Büyük Yekaterina, bu bölgeye Tümgeneral Nikolay İvanoviç Maslov komutasında bir ordu göndermiş ve böylece 1764 yılında bu eski inançlılar, Sibiryaya sürgün edilmiştir.¹⁶

¹² Belikov, *Perviyе Russkiye Krestyane-Naselniki Tomskogo Kraya*, 20-24.

¹³ Uyezd eski Rusya, Çarlık Rusya'sı ve Rus İmparatorluğu'nda kullanılan bölgesel-idari bir birimdir. Geleneksel olarak, bir uyezd, belirli bir noktaya (bir şehir veya köy) bitişik olan tüm volostların toplamıydı. Rusya İmparatorluğu'nda, uyezdin merkezi olan uyezd şehri, uyezd polis yöneticisinin yaşadığı ve tüm uyezd kurumlarının yoğunlaştığı bir konumdu. Bk. Aleksandr Gradovskiy, *İstoriya Mestnogo Upravleniya v Rossii: Vvedeniye. Uyezd Moskovskogo Gosudarstva* (SPb: Peçatnya V. Golovina, 1868), 527.

¹⁴ İvan Şeglov, *Hronologičeskiy Pereçen Vajneyşih Dannih iz İstorii Sibiri; 1032-1882 godı* (İrkutsk: İzdatelstvo Tipografiya Ştaba Vostoçnogo Sibirskogo Voennoogo Okruga, 1883), 778.

¹⁵ Ryabtseva, "Migratsionniye Potoki Staroobryadtsev v Zapadnyu Sibir," 68.

¹⁶ Vadim Aleksandrov & Nikolay Pokrovskiy, *Vlast i Obşestvo. Sibir v XVIII veke* (Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka. 1991), 338.

En büyük göç dalgası XVIII. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Eski inançlıların Sibirya'ya yerleşimi onların "kovulmaları" ile ilişkilidir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında eski inançlılardan yaklaşık 20 bin kişi, aileleri ile Sibirya'ya sürgün edilmiştir. 1757 yılından itibaren büyük gruplar halinde Zabaykalye'ye yerleşmişler ve burada "Semeyskiye" adını almışlardır. Vetka bölgesindeki eski inançlıların büyük bir kısmı, Tomsk ve Yenisey guberniyalarına sürülmüştür.

Beşinci dönem, I. Nikolay'ın (1825-1855) hükümdarlığı sürecinde, kötü koşullar altında yaşayan eski inançlılara karşı artan zulüm ile nitelendirilir. İmparator I. Nikolay'ın tahta çıkışının ilk gününde Aralıkçılara (Dekabrist) zalim misillemelerinden dolayı kendisine "Kanlı Nikolay" lakabı verilmiştir. İmparator her ne olursa olsun Raskolları yok etmeyi kendine amaç edinmiştir. Bu dönemde eski inançlıların dua evleri kapatılmış ve en büyük değerleri yağmalanmış ve yok edilmiştir.¹⁷ 1855'te tahta I. Nikolay'ın oğlu II. Aleksandr (1855-1881) çıkmıştır. Bu dönemde de eski inançlılara yönelik zulümler devam etmiştir. 1861'deki Toprak Reformu'na bağlı olarak XIX. yüzyılın 1860'lı yıllarında Sibirya'ya tekrar yoğun bir göç akını yaşanmıştır. Göçmen köylüler arasında çok sayıda eski inançlılar da vardır.

Altıncı dönem eski inançlıların "Altın Çağı" olarak adlandırılır. Bunun nedeni ise 17 Nisan 1905'te onlara tam bir din özgürlüğü getiren hoşgörüyeye dayalı bir kararnamenin çıkarılmasıdır. Eski inançlılara yönelik zulüm durdurulmuş bunun yerine kilise ve ibadethanelerin inşası başlamıştır. Eski inançlılar, aktif olarak kamusal yaşama dâhil olmuştur. Ancak devletin hoşgörülü bu din politikası XXI. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. 1912 yılında Sibirya'nın Tomsk Guberniyasında 77 eski inançlılar topluluğu kaydedilmiştir. Bunların 65'i Barnaul, Biysk ve Zmeinogorsk bölgelerine aitti. Göçler, XX. yüzyıla kadar devam etmiş ancak bunlar özel niteliklere haizdir.¹⁸

2) Eski İnançlıların Kuban'a Göçleri

Kuban'da Rus Kazak eski inançlıların ilk yerleşim yerleri XVII. yüzyılın 1690'lı yıllarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yerleşmeler Don bölgesinden çarlık yönetiminin zulmünden kaçan Kazak eski inançlılar tarafından kurulmuştur. Kuban'ın Don halkı için yeni bir vatan olarak yeri ve rolü Kondratiy Afanasyeviç Bulavin önderliğinde eski inançlıların hareketleriyle ortaya çıkmıştır. Kısa süre sonra Rus Hükümeti, bunların eylemlerini durdurmuş, isyancıları bozguna uğratmış ve ataman¹⁹ hükümet tarafından öldürülmüştür. Böylelikle Bulavin'in Don halkının Kuban'a göç etme fikrini, arkadaşı İgnatiy Nekrasov gerçekleştirmiştir.²⁰

İsyanın bastırılmasından ve Bulavin'in ölümünden sonra Nekrasov önderliğinde yaklaşık sekiz bin Kazak eski inançlı, Kuban'a göç etmiştir. Bundan sonra onları, "Nekrasovlular" olarak adlandırmaya başlamışlardır. Böylece Kazak Nekrasovluların neredeyse 300 yıllık tarihi başlamıştır. Başlangıçta eski inançlılar Kopil ve Temrük

¹⁷ Leyla Fattahova, "İstoriko-Etnografiçeskiy Oçerk Staroobryadçestva Kuznetskogo Uyezda," *Kulturnoye Naslediye Srednevekovoy Rusi v Traditsiyah Uralo-Sibirskogo Staroobryadçestva* 3/2 (1999): 32.

¹⁸ Ryabtseva, "Migratsionniye Potoki Staroobryadçestv v Zapadnuyu Sibir," 69-70.

¹⁹ Kazakların başı.

²⁰ Aleksey Guliy, "Kazaki-Nekrasovtsı v İstorii Rossii," *Aktualniye Problemy Gumanitarnih i Sotsialno-ekonomiçeskih Nauk* 11/1 (2017): 58.

arasındaki Taman yarımadasındaki Bludilov, Golubin ve Çıryan şehirlerine yerleşmişlerdir.²¹

Rusya, "Nekraslulular Meselesi" ile özellikle 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşı sırasında çok uğraşmıştır. Çarlık Hükümeti, bu sorununu çözmek için mümkün olan her yöntemi kullanmaya çalışmıştır. Kuban'ın Kazak kasabalarına tenkil müfrezesini göndermiştir. Askerî önlemlerle birlikte Rus yetkililer; Kazak eski inançlıları, ana vatanına geri getirmek için, onlara zulmetmeyeceklerine dair söz vermişler. Ancak eski inançlıların büyük bir kısmı, hükümetin vaatlerine inanmamışlardır. Ayrıca geri dönerlerse, Don bölgesine vardıklarında Rus İmparatoriçesi Anna İvanovna'nın onları öldürme emrini vereceğini düşünmüşlerdir. Bununla birlikte Nekrasov ile aynı görüşte olmayanlar, Don'a geri dönmüşler. Aynı zamanda Nekrasovlular topluluğu Don, Terek ve Yayık'tan gelenlerle sayıları çoğalmıştır.²²

1736-1739 Osmanlı- Rus Savaşı, Nekrasovlular için zor sonuçlar doğurmuştur. Kuban'da Kazak topluluğu dağılmaya başlamıştır. Bu da 1737'de Kazakların lideri Ataman İgnatiy Nekrasov'un ölümüne yol açmıştır. Aynı zamanda Ruslar Azak bölgesine gelmeye başlamıştır. Eski inançlılar, yerleşim için daha sakin bir yer aramak zorunda kalmışlardır. 1740-1741 yılları arasında Osmanlı padişahının izniyle büyük bir kısmı Tuna yakınlarına Dobruca (Romanya), diğer kısmı da Kuban'ın sol kenarına geçmiştir.

Ancak XVIII. yüzyıl Kuban'daki eski inançlılar için en zor dönem olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya Kırım ve tüm Kuban bölgesini ilhak etmiş ve Nekrasovlular'ın önüne iki seçenek sunmuştur: Osmanlı topraklarına göç etmek veya ana vatanına geri dönmek. Rus hükümeti, onları ısrarla geri dönmeye ikna etmeye çalışmış ancak Nekrasovlular, Çarlık hükümetine güvenmediklerinden dolayı onların önerilerini kabul etmemişlerdir.²³

XVIII. yüzyılın sonunda eski inançlılar, Ege Denizi'nin kıyısındaki Enos bölgesine göç etmeye başlamışlar. XIX. yüzyılın başında Nekrasovlular, Minos ve Tuna olmak üzere iki ayrı grup halinde idi. Minos bölgesindekiler Rus sınırlarından uzakta, kendilerine yabancı bir topluluk içinde kapalı bir hayat yaşamışlardır. Bu da bu topluluğun -Don'da ve Kuban'da olduğu gibi- sosyal-demokratik yapısını ve atalarının kültürünü muhafaza etme imkânını sağlamıştır.

Minos'ta Nekrasovlular; esas olarak balıkçılık, avcılık ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Balığa ataman önderliğinde 15-55 yaşındaki erkekler gitmişlerdir. Ataman, sezon sonunda gelirleri tüm çalışanlara eşit bölmüştür. Çalışanlardan her biri, Minos'a geri döndüklerinde kazançlarının üçte birini askerî hazineye vermek zorundaydılar.²⁴

Minos'un sosyal yapısı, günlük yaşamı, aile, ahlakî ilkeler, eğitimi "İgnatiy Nekrasov'un vasiyetleri" boyunca belirlenmiştir. Bu kanunlar "İgnatyev'in kitabında"

²¹ Dmitriy Sen, "Kazaçi Soobşestva Krimskogo Hanstva i Staroobryadçestvo na Severnom Kavkaze v Kontse XVII-XVIII v.," *Rossiyskaya İstoriya* 6/1 (2009):142.

²² Sen, *Voysko Kubanskoye İgnatovo Kavkazskoye İstoriçeskiye Puti Kazakov-Nekrasovtsev*, 31-32.

²³ Dmitriy Sen, "Pereseleniye Kubanskiy Kazakov-Nekrasovtsev v Osmanskuyu İmperiyu v XVIII v.," *Lipovane İstoriya i Kultura Russkiy- Staroobryadtsev Vıpusk* 5/2 (2008): 27-28.

²⁴ Guliy, "Kazaki-Nekrasovtstı v İstorii Rossii," 61.

yazılı idi ve Minos'taki kilisede saklanıyordu. Bu "Vasiyetler" Kazakların Nekrasov ve yandaşları tarafından ortaya çıkarılan bir nevi anayasasıydı.²⁵

"Nekrasov Anayasası'na" göre, Türklerle yakınlaşmak, onlarla kavga etmek, diğer inançlılarla iletişim kurmak yasaktı. Türklerle sadece ticaret, askerî faaliyetler ve vergilendirme ile ilgili konularda iletişime izin verilmiştir. Ayrıca, topluluğun en yüksek otoritesi, 18 yaşından itibaren katılmaya başladıkları Kazak Krugu²⁶ idi. Bu Kruga iki kez katılmayanlara para cezası uygulanmış ve üç kez katılmayanlar ise kırbaçlanmıştır. Krugda alınan kararlar bir yıllığına seçilmiş olan ataman tarafından yerine getirilmiştir. Uzun süreler iktidarda kalmanın kişileri zamanla bozabileceği ihtimaline karşı atamanlığın üç dönem sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Tüm kazançlar, askerî hazineye bağışlanmıştır. Her biri kazandıkları paranın üçte ikisini almış, geri kalan üçte birlik kısmı ise ordunun silahları, okulların ve kilisenin ihtiyaçları ayrıca muhtaçların yardımı için toplanmıştır. Evlilik sadece topluluktaki üyeler arasında yapılmıştır. Diğer inançtakiler ile evlilik yapanlara ölüm cezası verilmiştir. Koca eşini incittiğinde Krug onu cezalandırmıştır. Eşkıyalık, soygunculuk yapanlara Krug'un kararıyla ölüm cezası verilmiştir. Köyde; domuz eti (şinka), meyhane (kabak) bulundurmak ve ticaret yapmak yasaktı. Ticaret yapanlar, kazancının belli bir kısmını 1/20'sini KOŞ'a (Büyük Kazak Birliği) vermek zorundaydı. Kullandıkları dil olan Rusçayı muhafaza etmişlerdi. Orduya ihanet ve dine hakaret edenlere ölüm cezası verilmiştir. Bu vasiyetleri yerine getirmeyenler ölüme mahkûm edilmiştir.²⁷ Bu "vasiyetler" Rusya topraklarındaki Kazaklar tarafından unutulmuş eski sosyal ilişkilerin imajını hafızada saklamıştır.²⁸

Nekrasovlular, küçük yaşlardan itibaren Rusya'ya olan sevgileriyle ve geri dönme umuduyla büyütülmüşlerdir. Ancak İgnatiy Nekrasov, "Çarlığa boyun eğmemeli, Çarlık Dönemi'nde Rusya'ya geri dönmemeli" diye vasiyet etmiştir. Bununla birlikte 1912'de Nekrasovlular'ın ilk kısmı Çarlık Hükümeti'nin izniyle Rusya'ya geri dönmüştür. Fakat bunların sayıları az olduğundan Kuban'ın üst kısımlarına yerleşmeleri yasaklanmıştır. 1917'den sonra ilk kez Nekrasovlular'ın Rusya'ya geri dönme umutları ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁹

Kazak eski inançlıların Rusya'ya geri dönmesi ilk olarak 1950'de son ataman olarak seçilen Vasiliy Porfiryeviç Saniçev'in ilgilenmesiyle başlamıştır. Saniçev, birkaç yıl boyunca Türkiye'deki konsolosluk aracılığıyla Sovyet Hükümeti ile müzakereler yapmıştır. 1961'de Rusya Hükümeti Kazak Nekrasovlu'ların ana vatanına geri dönmeleri ile ilgili karar almış ve 20 Eylül 1962'de "Gruziya" adlı Sovyet gemisi 999 Kazak'ı alarak Türkiye'den ayrılmıştır. Stavropol'e gelene kadar yolda iki çocuk daha doğarak sayıları 1001 olmuştur.³⁰

²⁵ Guliy, "Kazaki-Nekrasovtsı v İstorii Rossii," 62.

²⁶ Kazak Krugu, Kazakların genel askeri konseyi, özyönetimin en yüksek organıydı. Krugda askeri, ekonomik, idari, sosyo-politik, hukuki, sosyal, gündelik ve diğer nitelikteki sorunlar ele alınmıştır.

²⁷ Yelena Ageyeva, "Staroobryadtsı v Musulmanskom Okrujenii: Opit vzaimodeystviya," *Materiali VI Mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferentsii 7/8* (2015): 23.

²⁸ Guliy, "Kazaki-Nekrasovtsı v İstorii Rossii," 62.

²⁹ Sen, "Pereseleniye Kubanskih Kazakov," 29.

³⁰ Sen, "Pereseleniye Kubanskih Kazakov," 29-30.

3) Eski İnançlıların Türkistan'a Göçleri

Türkistan Bölgesi'nde, Ural Kazaklarından olan eski inançlıların topluluğu, ilk göç edenler arasında yer almıştır. Bunlar 9 Mart 1874'te ortaya çıkan isyana katıldıkları için hükümet tarafından Ural Bölgesi'nde (merkez Uralsk) bulunan Ural Kazak Birliği'nden göç ettirilmiştir. O gün Ural Kazaklarına Ural Kazak birliğinde yeni bir askerlik hizmeti tüzüğü çıkarılmıştır. Buna göre, askerlik yükümlülüğü önemli ölçüde arttırılmış ve öz yönetim ve Kazak özgürlük hakları sınırlandırılmıştır. Buna hem müreffeh hem yoksul Kazaklar isyan etmişlerdir. Bu karışıklıkların Yemelyan Pugaçev ayaklanmasının yüzüncü yılına ve Rusya'daki köylü hareketinin genel yükselişine denk gelmesi dikkat çekicidir. Hükümet, bu isyanı bastırmak için sert önlemler almış, bu da Kazakların tutuklanması ve Türkistan'a sürgün edilmesine neden olmuştur.³¹

Bununla birlikte Türkistan Piskoposu Safoniy Kutsal Sinod'a 1872'de bölgedeki faaliyetleri ile ilgili yaptığı ilk raporunda Yedisu (Semireçye) Oblastı'nın³² Sarkand ve Sofi köylerinde Pomor eski inançlılardan sekiz ailenin ikamet ettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkistan'ın başka bir bölgesi olan Sır Derya Oblastı'nda 28 eski inançlı ikamet etmekteydi.³³

İlk eski inançlılar; Türkistan'a Omsk, Tobol, Tomsk ve diğer Sibiry guberniyalarından gelen Ortodoks göçmenlerle göç etmiştir. Ancak Türkistan bölgesindeki eski inançlıların hızlı artışı "Belokronitsk Hiyerarşisi" olarak bilinen "Avusturya rahipliğine" ait "raskol" taraftarlarından müteşekkil Ural Kazak ordusunda 1874' te çıkan karışıklıklarla bağlantılıydı. 1874 isyanından sonra Orenburg genel valisi Krijanovskiy Savaş Bakanı Milyutin'e "halk arasında nüfuz sahibi inatçı Kazakları Ural Oblastından uzaklaştırmayı tavsiye etmiştir. Aynı yılın aralık ayında Genelkurmay Asya Dairesi Ural Kazaklarının Türkistan bölgesinde yeni kurulan Amu Derya bölgesine göç ettirilmeleri önerisinde bulunmuştur. Hükümetin uygun bulduğu bu öneri 19 Nisan 1875'te Savaş Bakanı'nın sunumuyla İmparator II. Aleksandr tarafından onaylanmıştır.³⁴

Ural Kazak eski inançlıların tehciri 1875'te mayıs ayının sonunda başlamıştır. Kazalinsk'e kadar Orenburg hattı taburlarının askerleri eşlik etmiştir. Böylece arttırılmış güvenlik, hükümetin sürgündeki Kazak eski inançlıların isyanından korktuğu anlamına gelmektedir.³⁵

1875 sonbaharında 2000'den fazla Kazak eski inançlı Sır Derya'nın yakınlarındaki kalelere yerleştirilmiştir. Kıştan önce Türkistan yöneticileri Amu Derya bölgesine 200 Urallıyı geçirmiştir. Sıkı rejim altında tutulan ve sürgüne gönderilen eski inançlılar, 1876 baharında Amu Derya bölgesinde isyan etmişlerdir. Türkistan Genel Valisi Piyade Generali Konstantin Petroviç von Kaufman (1867-1882) isyancıları ağır bir şekilde

³¹ V. Germanova & N. Kolemasova, *Kazaki-Starobryadtsı v Sredney Azii, K istorii Hristianstva v Sredney Azii (XIX –XX vv.)* (Taşkent: Uzbekiston, 1998), 193.

³² Guberniyaya eş değer idari-toprak birimleri olan Oblastlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Vilayet yerine kullanılan Eyalet terimine karşılık gelmekteydi. Bk. Hatice Kerimov, "Türkistan'da İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 3.

³³ Germanova & Kolemasova, *Kazaki-Starobryadtsı v Sredney Azii*, 192.

³⁴ Pyotr Litvinov, "Starobryadtsı v Tsarskom Turkestane," *Vestnik KRSU* 15/6 (2015): 78-79.

³⁵ Yuliya Tsiryapkina, "Russkiye Pereselentsı v Turkestane v Kontse XIX- naçale XX v.: Osnovniye Sotsiakulturniye Harakteristiki," *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 411/25 (2016): 185.

cezalandırmış ancak bu sorunun zorla çözülemeyeceğini düşünerek, eski inançlıları gruplara ayırarak Türkistan'ın farklı şehirlerine yerleştirmeyi önermiştir. Kaufman'ın bu fikri, İmparator tarafından onaylanmıştır. Sürgün edilen 700 eski inançlı Kazalinsk'te bırakılarak, Perovsk ve Culek'ten yeni gelenler ve sürgün edilenler de dâhil olmak üzere Evliya-Ata, Çimkent, Türkistan, Semerkant, Hokand ve diğer şehirlere yerleştirilmiştir. 200'e yakın sürgün edilen eski inançlı Amu Derya bölgesine gönderilmiştir.³⁶

Türkistan'da eski inançlıların merkezleri Kazalin ve Petro-Aleksandrov idi. XIX. yüzyıl sonunda bölgede; Yedisu Oblastı'nda 191, Fergana'da 53, Semerkant'ta 310, Hazar Ötesi'nde (Zakaspiyskiy) 497, Sır Derya'da 5000'e yakın eski inançlı vardı. Bu topluluğun büyük kısmının bulunduğu Kazalin'de çoğu balıkçılık ile uğraşmışlardır. Bunlardan bir kısmı ise ticaret, zanaat gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Çimkent, Evliya-Ata, Hokand'a yerleşen eski inançlılar da bunun gibi işlerle uğraşmışlardır. Hazar Ötesi bölgesindeki adı geçen topluluk ise, Hazar Ötesi Demiryolu inşaatında çalışmışlardır. Tarımla uğraşanlar ise, esas olarak Sibirya ve Povoljye guberniyalarından gelen Yedisu Oblastı'nda ikamet eden eski inançlılar idi.³⁷

Amu Derya bölgesinde bulunan eski inançlılar, yetkililerle sorunlar yaşamışlardır. Bu topluluk, hükümetle iş birliği yapmayı reddetmiş ve zor durumlarına rağmen onlara itaat etmemiştir. Öyle ki, 1892'de kolera salgını döneminde, hükümetten gelen yardımı reddetmiş ve kendi şifacıları tarafından tedavi edilmişlerdir. Ayrıca, 1897'de, tanımadıkları devlet iktidarı temsilcilerine ihtiyaç duymadıklarını belirterek muhtar seçmeyi de reddetmişlerdir.³⁸

Diğerlerine göre, Amu Derya bölgesindeki eski inançlılar, uzun dönem ısrarcı dindar geleneklerine bağlı olarak yaşamışlardır. Türkistan yönetiminin bölgedeki eski inançlılar nüfusuna karşı tutumu, -büyük ölçüde- genel valilerin tutumuna bağlı olmuştur. Kaufman, Urallı sürgün edilen yerleşimcilere yönelik oluşturulan sert bir rejimi, 1881'e kadar sürdürmüştür. Onun yerine göreve gelen Türkistan Genel Valisi Gerasim Alekseyeviç Kolpakovskiy (1882-1889), uygulanan rejimi yumuşatmak ve hükümetin kabul ettiği koşullarda ana vatanlarına dönmelerine izin verilmesi için Savaş Bakanlığına bir dilekçe ile başvurmuştur. Kolpakovskiy, Ural Kazaklarının Türkistan'ın işgalinde etkin bir biçimde katılımını da vurgulamıştır.³⁹

30 Mayıs 1881'de yeni İmparator II. Aleksandr (1855-1881), eski inançlıların ana vatanlarına dönmelerine izin vermiş, ancak bunun için 1874 Askeri Tüzüğü'nü⁴⁰ tanıyan yazılı bir senet vermeleri koşulunu eklemiştir. Fakat Ural eski inançlılarının çoğu, bu şartı kabul etmemiştir. Sadece birkaçı, özellikle Kazalinsk'tekiler, gerekli senetleri verip ailelerine verilen 50 rublelik parayı alarak Ural'a geri dönmüşlerdir.

³⁶ Litvinov, "Staroobryadtsı v Tsarskom Turkestane," 82.

³⁷ Germanova & Kolemasova, "Kazaki-Staroobryadtsı v Sredney Azii," 195-196.

³⁸ Germanova & Kolemasova, "Kazaki-Staroobryadtsı v Sredney Azii," 197.

³⁹ Aset Tasmağambetov, "Rasprostraneniye Staroobryadçestva i Starogo Russkogo Sektanstva v Yugo-Vostoçnom Kazahstane v XIX- Naçalo XX vv.," *Voprosı İstorii i Arheologii Zapadnogo Kazahstana* 9/2 (2008): 96.

⁴⁰ II. Aleksandr döneminde 1 (13) Ocak 1874'te "Evrensel Askerlik Hizmetinin Başlatılmasına İlişkin Bildirge" ve "Askerlik Hizmeti Üzerine Tüzük" yayınlanmıştır. Buna göre, Rus İmparatorluğu'nun tüm sınıflarına zorunlu askerlik getirilmiştir. Tüzükte; "Tahtın ve vatanın savunulması her Rus vatandaşının kutsal görevidir. Erkek nüfusu durum ayrımı olmaksızın askerlik hizmetine tabidir" diye yazıyordu. Bk. PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 49, No: 52983, s. 4.

1882’de Türkistan Genel Valisi makamına getirilen Korgeneral Mihail Grigoryevič Çernyayev (1882-1884), eski inançlı Ural Kazaklarına yönelik faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. 22 Aralık 1882’de Çernyayev, Savaş Bakanı P. S. Vannovskiy’e eski inançlıların zor durumunu anlatan, onlara ana vatanlarına geri dönmeleri için 1874 yılı Askeri Tüzüğü’nü tanıyan aşağılayıcı yazılı senedi imzalamayı şart koşmadan Çar’dan izin alabilmeleri için rapor sunmuştur.⁴¹

12 Mart 1883’te Vannovskiy, Çernyayev’e taç giyme töreni vesilesiyle, Çar’ın Ural eski inançlılara yazılı senet olmadan, ana vatanına dönmelerine izin verdiğini ancak 1874 yılı Askeri Tüzüğü’ne “sözlü” anlaşmalarına tabi olduklarını bildirmiştir. 3 Mayıs 1883’te taç giyme töreni nedeniyle II. Aleksandr, Rus eski inançlılara belirli dinî özgürlükler vermiştir. Ancak Çar’ın aldığı yeni kararları ve verilen özgürlükler, Türkistan’daki eski inançlılar arasından çok fazla coşku yaratmamıştır. 1883’te Kazalin bölgesinde 1058 eski inançlı arasından sadece 360’ı “sözlü” şartla ana vatanına dönmeyi kabul etmiştir. Amu Derya bölgesindeki eski inançlılar ise, tüm hükümet koşullarını tamamen reddetmişlerdir. Böylece Urallı eski inançlıların çoğu Türkistan’da yaşamaya devam etmiştir.⁴²

Tablo 1: 1897 Nüfus Sayımına Göre⁴³ Eski İnançlıların Türkistan oblastlarındaki dağılımı⁴⁴

Oblast	Eski İnanlar Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Toplam
Fergana	53	-	53
Semerkant	219	91	310
Yedisu	136	55	191
Sır Derya	1530	1325	2.855
Hazar Ötesi	319	178	497
Toplam	2.257	1.649	3.906

Tabloda görüldüğü üzere, eski inançlıların en yoğun olarak ikamet ettikleri bölge Sır Derya Oblastı idi. 1917’nin başında Yedisu Oblastı’nda 480 bin kişi, Fergana’da 228, Semerkant’ta 200, Hazar Ötesi’nde 45, Sır Derya’da 8.450 kişi ikamet etmekteydi. Böylece, belirtilen dönem içinde Türkistan’da eski inançlıların sayısı 1,5 kat artmıştır.⁴⁵

⁴¹ Litvinov, “Staroobryadtsı v Tsarskom Turkestane,” 83.

⁴² Tasmagambetov, “Rasprostraneniye Staroobryadçestva i Starogo Russkogo Sektanstva v Yugo,” 97.

⁴³ Rusya İmparatorluğu’ndaki ilk kapsamlı nüfus sayımı olan “1897 Bütün İmparatorluk Genel Nüfus Sayımı”, imparatorluk topraklarında yaşayan halkın sayı, yaş, inanç, meslek ve etnik kimliklerine yönelik ayrıntılı verileri içeren bir sayıdır.

⁴⁴ Nikolay Troynitskiy, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniy Rossiyskoy İmperii 1897 goda Ferganskaya Oblast* (Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1904), 59; Nikolay Troynitskiy, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Samarkandskaya Oblast* (Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905), 50; Nikolay Troynitskiy, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Semireçenskaya Oblast* (Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905), 54; Nikolay Troynitskiy, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Sır-Dar’inskaya Oblast* (Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905), 54; Nikolay Troynitskiy, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda, Zakaspiyskaya Oblast* (Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1904), 52.

⁴⁵ Germanova & Kolemasova, *Kazaki-Staroobryadtsı v Sredney Azii*, 196.

Sonuç

Eski inançlıların tarihi, yalnızca Rus Kilisesi'nin değil, tüm Rus halkının tarihindeki en trajik sayfalardan biridir. Patrik Nikon'un aceleci reformu, Rus halkını uzlaşmaz iki kampa bölmüş ve milyonlarca inanan yurttaşın Kilise'den sapmasına yol açmıştır. Eski inançlıların büyük bir kısmı Rusya'dan göç etmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, XX. yüzyılın başlarında eski inançlılar, buldukları ülkelerin sosyo-ekonomik yapısında çok önemli rol oynamışlardır. Bunlar, birinci sınıf çiftçiler, inşaatçılar ve balıkçılar idi. O dönemde Rusya'ya geri dönme fikri onlar için pek cazip gelmemiştir. Ancak yüz yıl sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı ve ardından da İkinci Dünya Savaşı yıllarında diğer ülkelerde yaşamakta olan bu halkların durumları ani şekilde kötüleşmiştir. Olumsuz yönde değişen bu şartlarla birlikte şartlarla birlikte diğer taraftan da 1917'deki Bolşevik İhtilali ile Rusya'da rejimin değişmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin kurulması eski inançlıların anavatanlarına dönüşünü cazip hale getirmiştir. Böylece XX. yüzyılın başından itibaren dış ülkelerdeki eski inançlıların tarihinde, Rusya'ya bir dizi kitlesel göçle sonuçlanan yeni bir dönem başlamıştır.

Eski inançlılık, (Staroobryadçestvo) Rus tarihinin benzersiz bir olgusu olarak nitelendirilir. Bu dinî grubun temsilcileri, Rusya İmparatorluğu'nun neredeyse bağımsız bir sınıfını teşkil ederek en önemli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlar ve ülkenin kalkınmasında büyük katkı sağlamışlardır.

İmparatorluk rejiminin çöküşünden bir asır sonra eski inançlılar da değişime maruz kalmıştır. Modern eski inançlılar, Devrim'den önceki gibi kapalı sosyal sistemi temsil etmemektedir. Diğer taraftan buna rağmen bugün bile eski inanç taraftarlarının yaşadıkları bölgelerde geçmişteki Moskova Rusya'sının geleneksel yaşam biçimini bulmak mümkündür. Dolayısıyla "Raskol" bir mefhum olarak hem dinî hem de sosyal alanda var olmaya devam etmektedir. Ne hükümet önlemleri ne Kilise'nin misyonerlik faaliyetleri ne de tarihî değişiklikler onu tamamen ortadan kaldıramamıştır. Raskol tarihi, hazırlıksız reformların toplumda ve devlette nasıl derin değişikliklere yol açtığını ve bu durumun ülkenin kültürünü yüzyıllardır etkileyerek pratikte çözülemeyen bir çelişki oluşturduğunu güzel bir örnek olarak sunmaktadır.

Beyanname:

- Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- Ethics approval:** Not applicable.
- Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acara, Meryem. "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1998): 183-201.
- Ageyeva, Yelena. "Starobryadtsı v Musulmanskom Okrujenii: Opıt vzaimodeystviya." *Materialı VI Mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferentsii* 7/8 (2015): 20-26.
- Aleksandrov, Vadim & Nikolay Pokrovskiy. *Vlast i Obşestvo. Sibir v XVIII veke*. Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, 1991.
- Belikov, Dmitriy. *Pervıye Russkiye Krestyane-Naselniki Tomskogo Kraya*. Tomsk: İzdatelstvo Tipografıya M. N.Kononova İ. F. Skulimovskogo, 1898.
- Fattahova, Leyla. "İstoriko- Etnografıçeskiy Oçerk Starobryadçestva Kuznetskogo Uyezda." *Kulturnoye Naslediye Srednevekovoy Rusi v Traditsiyah Uralo-Sibirskogo Starobryadçestva* 3/2 (1999): 28-41.
- Germanova, V & N. Kolemasova. *Kazaki- Starobryadtsı v Sredney Azii. K istorii Hristianstva v Sredney Azii (XIX –XX vv.)*. Taşkent: İzdatelstvo Uzbekiston, 1998.
- Gradovskiy, Aleksandr. *İstoriya Mestnogo Upravleniya v Rossii: Vvedeniye. Uyezd Moskovskogo Gosudarstva*. SPb: Peçatnya V. Golovina, 1868.
- Guly, Aleksey. "Kazaki-Nekrasovtsı v İstorii Rossii." *Aktualniye Problemy Gumanitarnih i Sotsialno- Ekonomıçeskih Nauk* 11/1 (2017): 58-61.
- Karataş, Nazan Coşkun. "XIX. yüzyıl Rus Düşünce ve Edebiyatında Raskol & Eski İnançlılar." *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/4, (2019): 13-29.
- Kerimov, Hatice "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Litvinov, Pyotr. "Starobryadtsı v Tsarskom Turkestane." *Vestnik KRSU* 15/6 (2015): 78-82.
- Troynitskiy, Nikolay. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniy Rossiyskoy İmperii 1897 goda Ferganskaya Oblast*. Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1904.
- _____. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Samarkandskaya Oblast*. Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905.
- _____. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Semireçenskaya Oblast*. Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905.
- _____. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Sır-Dar'inskaya Oblast*. Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1905.
- _____. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy İmperii 1897 goda Zakaspiyskaya Oblast*. Sankt-Peterburg: İzdaniye Tsentralnogo Statistiçeskogo Komiteta Ministerstva Vnutrennih Del, 1904.
- PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 49, No: 52983.
- Ryabtseva, Vaselina. "Migratsionniye Potoki Starobryadtsev v Zapadnuyu Sibir." *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kulturi i İskusstv* 24/7 (2013): 63-72.

- Sen, Dmitriy. "Kazaçi Soobşestva Krimskogo i Staroobryadçestvo na Severnom Kavkaze v Kontse XVII-XVIII v." *Rossiyskaya İstoriya* 6/1 (2009): 141-146.
- _____. *Voysko Kubanskoye İgnatovo Kavkazskoye İstoriçeskiye Puti Kazakov- Nekrasovtsev (1708 g.- konets R1920-h gg.)*. Krasnodar: İzd-vo KubGU, 2001.
- _____. "Pereseleniye Kubanskih Kazakov-Nekrasovtsev v Osmanskuyu İmperiyu v XVIII v." *Lipovane İstoriya i Kultura Russkih- Staroobryadsev* 5/2 (2008): 24-38.
- Şeglov, İvan. *Hronologičeskiy Pereçen Vajneysih Dannih iz İstorii Sibiri; 1032-1882 god.* İrkutsk: İzdatelstvo Tipografiya Ştaba Vostoçnogo Sibirskogo Voyennogo Okrug, 1883.
- Şapov, Afanasiy. *Russkiy Raskol Staroobryadstva*. Kazan: İzdaniye Knigoprodavtsa İvana Dubrovina, 1859.
- Tasmagambetov, Aset. "Rasprostraneniye Staroobryadçestva i Starogo Russkogo Sektanstva v Yugo- Vostoçnom Kazahstane v XIX- Naçalo XX vv." *Voprosi İstorii i Arheologii Zapadnogo Kazahstana* 9/2 (2008): 94-102.
- Tsıryapkina, Yuliya. "Russkiye Pereselentsı v Turkestane v Kontse XIX- naçale XX v. Osnovniye Sosia kulturniye Harakteristiki." *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 411/25 (2016): 183-187.
- Vorobyova, Natalya. *Liçnost Patriarha Nikona v Oteçestvennoy İstoriografii*. Omsk: İzd-vo OmEİ, 2007.
- Yadrintsev, Nikolay. *Sibir Kak Koloniya*. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo İ. M. Sibirikova, 1892.
- Zudin, Anton. "Staroobryadçestvo Yuga Rossii: İstoriya i Sovremennost." Blagotvoritelniy Fond po Sohraneniyu Pravoslavnih Obşin. Erişim 09.01.2021. <http://russkayasvyaz.ru/>.

SOVYET KAYNAKLARINDA LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

 Celal PEKŞEN^a

Öz

Lozan Barış Konferansı neticesinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen en önemli siyasî hadiselerden biridir. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, çetin müzakere süreçlerinin ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile son bulmuştur. Türkiye açısından bu antlaşmanın en büyük önemi savaş meydanlarında kazandığı büyük zaferin yalnızca resmîyete kavuşmuş olması değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını da tevsik etmiş olmasıdır. Türk milleti için uzun yıllar süren bir savaş dönemi bu antlaşmanın imzalanması ile resmî olarak son bulmuştur. Bu antlaşma ile birlikte Türkiye'nin varlığı tanınmış; bağımsızlığı ve egemenliği tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a hareket etmesi ile fitili ateşlenen Türk vatanının bağımsızlığını kazanması hareketi, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla nihai sonuca ulaşmıştır. Nitekim Lozan Barış Antlaşması, Birinci Cihan Harbi neticesinde işgal edilen Türk topraklarının tarumar edilmesine karşı koyulan ve İstiklâl Harbi ile düşman güçlerini tamamen Türk topraklarından temizlenmesinin masada ikrarıdır. Konferans süreci ve antlaşma yalnızca Türkiye açısından değil, konferansa katılan ve katılmayan tüm devletlerin dâhilî ve haricî politikalarına da tesir etmesi bakımından büyük ehemmiyet taşıyordu. Bu ülkelerin başında ise Sovyet Rusya geliyordu. Sovyet Rusya Türkiye'nin bağımsızlığı meselesi, Boğazlar, Karadeniz ve Kafkasya gibi pek çok konunun bizzat kendisini ilgilendirdiğini düşünüyordu. Sovyet Rusya'nın konferansa dair yaklaşımını ve tezlerini bu hususlar belirlemiştir. Sovyet Rusya bilhassa Boğazlara ilişkin Türkiye'nin hiçbir şekilde taviz vermesini istemiyordu. Sovyetlerin bu yaklaşımını yalnızca o dönemdeki hariciye politikaları ile de sınırlı değildi. Gerek o dönem gerekse de sonraki yıllarda kaleme alınan çalışmalarda, bu dönemi detaylı bir şekilde tetkik ettiler. Rusya'da kaleme alınan tüm bu çalışmalar ve eserler, savaşa doğrudan taraf olmayan bir ülkenin bu süreci nasıl gördüğünü ve nasıl değerlendirdiğini bizlere göstermesi açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti, İstiklâl Harbi, Lozan Barış Konferansı.

^a Doktora Öğrencisi, Rusya Halkların Dostluğu Üniversitesi, E-mail: celalpeksen@gmail.com

LAUSANNE PEACE CONFERENCE AND THE LAUSANNE PEACE TREATY IN SOVIET SOURCES

Abstract

The Lausanne Peace Treaty, signed as a result of the Lausanne Peace Conference, is one of the most important political events of the first quarter of the 20th century. Started on November 20, 1922, this conference ended with the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923, following tough negotiations. The greatest importance of this treaty for the Turkey is that it not only formalized the great victory it had won on the battlefields, but also confirmed the independence of the Turkey. The Turkish Nation officially ended a long period of war with the signing of this treaty. With this treaty, the existence of the Turkey was recognized and its independence and sovereignty were accepted by the whole world. The movement to gain the independence of the Turkish homeland, which was ignited by Mustafa Kemal Atatürk's departure to Samsun, reached its final result with the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923. As a matter of fact, the Lausanne Peace Treaty is the proof on the table that the enemy forces were completely expelled from the Turkish lands with the War of Independence, which was resisted against the destruction of the Turkish lands occupied as a result of the First World War. The conference process and the treaty were of great importance not only for Turkey, but also for influencing the internal and external policies of all states participating and not participating in the conference. Soviet Russia was at the forefront of these countries. Soviet Russia believed that many issues such as the issue of Turkey's independence, the Straits, the Black Sea and the Caucasus were of its own concern. These issues determined Soviet Russia's approach and theses regarding the conference. Soviet Russia did not want Turkey to make any concessions, especially regarding the Straits. This approach of the Soviets was not limited to their foreign policy at the time. In the studies written both in that period and in the following years, this period was analyzed in detail in the sources. All these studies and works written in Russia are of great importance in terms of showing us how a country that was not a direct party to the war saw and evaluated this process.

Keywords: Russian history, Union of Soviet Socialist Republics, Turkish Republic, Turkish War of Independence, Lausanne Peace Conference.

КОНФЕРЕНЦИЯ В ЛОЗАННЕ И ЛОЗАННСКИЙ МИРНЫЙ ДОГОВОР В СОВЕТСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация

Лозаннский мирный договор – это одно из важнейших политических событий первой четверти XX века. Лозаннская мирная конференция, начавшаяся 20 ноября 1922 года, после тяжелых переговоров завершилась подписанием 24 июля 1923 года договора. Главное значение этого договора для Турции заключается в том, что он не только официально закрепил великую победу, одержанную на полях сражений, но и подтвердил независимость Турецкой республики. С подписанием этого документа для турецкого народа официально завершился долгий период войны. Этим договором было признано существование Турции, ее суверенитет был признан всем миром. Движение за независимость страны, начавшееся после отъезда Мустафы Кемала Ататюрка в Самсун, достигло своего окончательного результата. По сути, Лозаннский мирный договор стал подтверждением того, что вражеские силы были полностью

изгнаны с турецких земель, оккупированных в результате Первой мировой войны. Договор имел огромное значение не только для Турции, но и повлиял на внутреннюю и внешнюю политику всех государств, участвовавших и не участвовавших в конференции, и в первую очередь СССР. Последний считал, что многие вопросы (независимость Турции, проливы, Черное море и Кавказ) непосредственно касаются интересов Советского государства. Такой подход определял позицию Советской России на конференции. В частности, это ее нежелание, чтобы Турция шла на какие-либо уступки в вопросе о проливах. Вместе с тем внешняя политика СССР этим подходом не ограничивалась. Данный период подробно а также источники анализировался в исследованиях, проведенных как в те годы, так в последующие. Все эти научные работы, , написанные в России, имеют огромное значение, поскольку показывают, как страна, не являющаяся непосредственным участником войны, видела и оценивала этот процесс.

Ключевые слова: Российская история, Советская Россия, Турецкая Республика, Лозаннская мирная конференция.

Giriş

Lozan Barış Konferansı ve nihayetinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türk tarihinde müstesna bir yere sahiptir. 20'nci asrın ilk çeyreğinin en önemli siyasi hadiselerinden biri kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıdır. İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan konferans, 20 Kasım'da düzenlenen açılış ile başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürmüştür. Konferans sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye açısından ehemmiyeti, uzun yıllar süren savaş dönemini bitirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tasdik etmiş olmasıdır. İstiklâl Harbi'nden muzaffer bir şekilde ayrılan Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığı ve egemenliği tanınmış, İtilaf Devletleri'nin Anadolu topraklarında sahip olduğu tüm imtiyazlar ortadan kaldırılmış ve yine bu antlaşma ile Osmanlı Devleti resmî olarak ilga edilerek Türkiye'nin bağımsızlığı tüm dünya tarafından tanınmıştır.

Kuşkusuz bu konferans yalnızca Türkiye için önemli değildi. Antlaşmaya taraf olan devletlerin yanı sıra taraf olmayan devletler tarafından da oldukça yakından takip ediliyordu. Bu süreç ve antlaşma bilhassa Batılıların sömürgesinden kurtulmak isteyen ülkeler için önem arz ediyordu. Anadolu topraklarında başlayan bağımsızlık mücadelesi, egemenliğini elde etmek isteyen sömürgelerde de büyük yankı uyandırmıştı. Bu konferans ve antlaşma ile bağımsızlığı resmî olarak tanınan Türkiye, tüm dünyaya İtilaf Devletlerinin savaş meydanlarında olduğu gibi masada da mağlup edilebileceğini tüm dünyaya göstermişti.

Gerek Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesini gerekse de Lozan'daki konferansı takip eden ülkelerin başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bulunuyordu. Sovyet Rusya'nın bu konferansı takip etmesinin muhtelif sebepleri bulunuyordu. Bunların başında şüphesiz kendi güvenlik kaygıları gelmekteydi. Zira Türkiye'ye ve bölgeye yönelik Batılılar tarafından alınması muhtemel her türlü taviz Sovyet Rusya açısından tehlike olarak addedilmekteydi. Sovyetlerin en büyük endişesi ise Boğazlar konusundaydı.

Boğazlara ilişkin Batılılar tarafından alınabilecek tavizler, Sovyetlerin güvenliğini doğrudan tehdit edebilirdi. Sovyetler Birliği'nin bu konferansa ilgi duymasının bir diğer önemli sebebi ise Sosyalizmi yayma düşüncesi idi. İtilaf Devletleri'ne karşı savaşan bir ülkeye doğrudan ve dolaylı olarak destek olmak SSCB'nin uluslararası arenadaki itibarını artıracak bir politikaydı. Bu politika aynı zamanda sömürge altında yaşayan milletlerin de bağımsızlık şiarı ile ayaklanması halinde desteklenebileceği anlamına gelecekti. Aynı zamanda bu konferansta tezlerini kabul ettirecek bir Sovyetler Birliği bir anlamda dünya meydan okuyabilecek ve gücünü gösterebilecekti.

Tüm bu sebepler o dönemde ve sonrasında kaleme alınan Sovyet arşiv ve kaynakları, Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki politikalarının Sovyetler tarafından nasıl algılandığını ve yorumlandığını bize göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Ancak gerek o dönemde gerekse de sonraki yıllarda bu hususa ilişkin yapılan çalışmaların Sovyetler Birliği'nin resmî görüşü olduğu ve yine benimsediği ideolojinin bir gereği olarak Sosyalist saiklerle kaleme alındığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Rus kaynaklarında Türkiye'den ziyade SSCB'nin menfaatleri daha ön planda tutulmuş ve Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda izlediği politikalar zaman zaman birtakım eleştirilere maruz kalmıştır.

Lozan Barış Antlaşması bugün dahi Türk tarihinde müspet yahut menfi fark etmeksizin tartışılmaya devam eden bir meseledir. Dolayısıyla bu makale Rus kaynaklarında Sovyet tezleri esas alınarak Lozan Barış Konferansı sürecinin nasıl algılandığını ve nasıl değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türk kaynaklarında ve literatüründe Lozan süreci oldukça detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. Ancak yine de bu konuya Rus, İngiliz, Fransız ve diğer kaynaklardan bakmak, kıyas yapılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira Sovyet kaynakları hem geçmişte hem de günümüzde Türk tarihini araştırmak isteyen araştırmacılar tarafından oldukça önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Rusçadan Türkçeye tercüme edilen eserlerin sayısı geçmiş yıllara göre bir artış gösterse de Rus kaynakları noktasında Türkçe literatürde hala büyük bir noksanlık bulunmaktadır. Dolayısıyla Rusça kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınan çalışmalar ve eserler Türk tarihine müspet katkılar sağlamaktadır. Öte yandan dünyanın o dönem içinde bulunduğu siyasi vaziyet göz önüne alındığında Sovyet kaynakları Batı kaynaklarından farklı ve önemli hale gelmektedir. Tüm bu hususlar Türkiye tarihi açısından büyük öneme sahip olan Lozan sürecinin incelenmesinde Rus kaynaklarından yararlanmayı kaçınılmaz bir hâle getirmektedir. Nitekim bu makale bahis olunan eksikliği giderme gayreti ile kaleme alınmıştır. Ve yine söz bu konusu çalışma temel olarak Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nın ve dolayısıyla bu konferansın konusunu teşkil eden Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya açısından neden önemli olduğuna ve Türkiye'nin anlaşmaya vardığı şartların Sovyet kaynaklarında nasıl değerlendirildiği konularına açıklık getirmek amacıyla yazılmıştır.

1) Lozan Barış Konferansı Öncesi Durum ve SSCB'nin Konferansa Davet Alması

Türk topraklarının coğrafi konumu itibarıyla Lozan Barış Konferansı neticesinde ulaşılabilecek sonuç yalnızca Türkiye'yi değil, tüm dünyayı oldukça yakından ilgilendiriyordu.

Savaşa taraf olan devletlerin dışında bu süreci takip eden devletlerin başında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği geliyordu. Sovyetler Birliği'nin bu konferansa ilgisinin en önemli sebebi Türkiye ile yapılacak bir antlaşmada alınması muhtemel tavizlerin kendi egemenliği için doğrudan bir tehdit oluşturması ihtimali idi. Dolayısıyla konferansın yapılması fikri ortaya atıldığı günden itibaren SSCB bu süreci çok yakından takip etmiştir. Bu takibat, meselenin hem Sovyet arşiv belgelerinde hem de basılı kaynaklarında tartışılmasına sebebiyet vermiştir.

Sovyetler Birliği'nde Lozan Barış Konferansı süreci, erken dönem Türkiye tarihine yönelik yapılan çalışmalarda İstiklâl Harbi ve bağımsızlık mücadelesi sonrasında en çok ele alınan ve tartışılan konulardan biridir. Dolayısıyla bu husus, Lozan Barış Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması'nı yabancı kaynaklardan incelemek isteyen araştırmacılar için büyük bir öneme sahiptir. Bu konferansın önemine ilişkin Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde muhtelif dersler veren Sovyet tarihçi Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, Boğazlar rejimi hakkında yeni bir statü oluşturacağı için Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye için olduğu gibi Karadeniz'e kıyısı bulunan bütün devletler için de hayati bir önem taşıdığını vurgulamıştır.¹

Sovyet Rusya, Lozan Barış Konferansı daha toplanmadan Boğazlara ilişkin fikirlerini beyan etmeye başlamıştı. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Lev Karahan'ın Büyük Britanya Dışişleri Bakanı George Curzon'a 12 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği notada özet olarak, Boğazlar sorununu saptayan uluslararası tek antlaşmanın 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması olduğu ve Boğazlara ilişkin statünün bu antlaşmaya göre belirlenebileceğini vurgulanmıştır. Karahan, Boğazlar sorununun çözülmesinde Karadeniz'e kıyısı olan Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan'ın arasına kimsenin giremeyeceğinin de altını çizmişti.² Sovyet Rusya bu tavrıyla Mudanya Mütarekesi'nde alınan barış kararına ilişkin gelecek bir tarihte toplanması plânlanan konferansa dair görüşünü daha o günlerde inatla savunmaya başlamıştı. Fakat Sovyet Rusya, konferansı düzenleyen devletler tarafından savaşa taraf olan ülkelere olmadığı gerekçesiyle davet almamıştı. Sovyet Rusya'nın konferansa davet edilmemesi hususu Sovyet Hükümeti'nin muhtelif ülkelere nota göndermesine sebep oldu. RSFSC Hükümeti Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Mısır hükümetlerine gönderdiği bir notada İstanbul ve Boğazlar hususunda tatbik edeceği politikaların ne olacağını vurguluyordu.³ RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin de Büyük Britanya ve İtalya temsilcilerine bir telgraf göndererek bu konferansa Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya'nın davet edilmesine karşın Sovyet Rusya'nın davet edilmemesinin hiçbir gerekçe ile haklı çıkarılamayacağını dolayısıyla kendilerinin herhangi kısıtlamaya maruz bırakılmaksızın konferansa katılmalarının zarurî olduğunu ifade ediyordu.⁴ Sovyet Rusya'nın bu konferansa davet edilmemesi o dönem yakın müttefiki olan ve konferansın esas muhatabı olan Türkiye'nin

¹ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923* (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), 303.

² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V (Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961), 575.

³ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 593.

⁴ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 622.

de tepkisini çekmişti. Türkiye, Sovyet Rusya'nın Lozan'daki konferansa davet almamasına tepki olarak 4 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'ne bir nota yollayarak şu mesajı iletmişti: "Bu türden tek önemli sorun, Boğazların gelecekteki kontrolüdür. Bu konuyla yakından ilgili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılı olmamasına şaşırıldığımızı belirtmeden geçemeyiz; çünkü onların katılımı sadece daha kalıcı bir çözümün sağlanmasına katkıda bulunacaktır ve gelecekte çatışmaya yol açabilecek bütün sorunları gidermek için biz kesinlikle onların davet edilmesini öneriyoruz."⁵ Sovyet tarihçi Şamsutdinov, İtilaf Devletleri'nin Lozan Barış Konferansı'na Sovyet Rusya'nın katılmasını engellemek için ellerinden geleni yaptığını belirterek bununla Türkiye'yi yarı sömürge olarak tutmayı, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini sonlandırmayı ve Boğazlarda Sovyet karşıtı bir rejim kurmayı amaçladıklarını vurgulamıştır.⁶ Tüm bu hadiselerin neticesinde 27 Ekim 1922 tarihinde Sovyet Rusya'ya resmî bir davet gönderildi ve yalnızca Boğazlar meselesine ilişkin görüşmelere davet edildi.⁷ Buna mukabil Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'yı istemeyerek davet ettiğini belirterek bu davetin Sovyet Rusya'nın ısrarlı isteği, Türk Hükümeti'nin arzusu ve dünya kamuoyunun baskısı sonucunda yapıldığını vurgulamıştır.⁸

2) Sovyetlerde Boğazlar Rejimine Yönelik Tartışmalar

Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununa ilişkin görüşmelere resmî olarak davet edildiği 27 Ekim 1922 tarihinde SSCB lideri Vladimir İlyiç Lenin'in Manchester Guardian ve Observer gazetelerine verdiği demeç, Sovyet Rusya'nın Lozan'da izleyeceği politikaların ne olacağına dair oldukça mühim işaretler içermektedir. Lenin verdiği bu demeçte, Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin politikası ile ilgili üç madde üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi; her şeyden önce Türkiye'nin ulusal isteklerinin karşılanması ve yerine getirilmesi. İkincisi; barış ve savaş zamanlarında Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılması. Sonuncusu ise; Boğazlarla ilgili programlarda ticarî deniz işletmeciliğinin tam anlamıyla serbest olmasının sağlanmasıdır.⁹ Lenin'in önemine işaret ettiği bu maddeler, Sovyet Rusya heyetinin Lozan Barış Konferansı'nda takip edecekleri politikanın temelini oluşturacaktır.

Semyon İvanoviç Aralov da çözümüne katılacakları sorunlarda Sovyet Rusya'nın iki temel düşüncenin gerçekleştirilmesi için çaba göstereceğini belirtmişti. Bunlardan ilki Rusya ile müttefiklerine öteki devletler ile eşit durum ve hak sağlamak; ikincisi ise Sovyet Rusya'nın ve müttefiki olan ülkelerin topraklarında barış ve güvenliğin korunması ile ticarî ilişkilerin serbestliğinin sağlanmasıdır.¹⁰ Büyükelçi Aralov, Boğazlar hususunda Sovyet delegasyonunun görüşlerini ise şu şekilde aktarmıştır:

"Karadeniz Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, deniz ticaret filoları ve savaş dışı gemileri için kesinlikle ve hiçbir sınırlandırmaya bağlı olmayarak serbest olmalıdır. Karadeniz'de olduğu kadar Orta Doğu'da da barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğinin sağlanması, İstanbul

⁵ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 153.

⁶ Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 305.

⁷ E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, III. Cilt (İstanbul: Metis Yayınları, İstanbul, 2015), 442.

⁸ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 177.

⁹ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom V, 638.

¹⁰ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 198.

güvenliğinin sağlam bir garantiye bağlanması. Bu ise, hem Karadeniz hem de Çanakkale Boğazı'nın gerek barışta gerek savaşta devamlı olarak Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine, silahlı gemilerine ve savaş uçaklarına kapalı kalması demektir. Karadeniz Boğazı'yla Çanakkale Boğazı'nın Türkiye'ye ait olduğu esasına dayanan Sovyet Rusya ile müttefikleri, her milletin egemenlik haklarına saygı gösterdikleri için, Türk halkının kendi topraklarında ve sularında, en geniş anlayışla egemenlik haklarını kurmalarını ve bu haklarını korumalarını ısrarla istemektedirler. Ayrıca Sovyet Rusya ve müttefikleri, Türk Hükümeti'nin gerçek anlamda Boğazlarla Marmara Denizi'ni koruyabilmesinin ancak kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak haklarının kendisine verilmesiyle, bir savaş filosuna sahip olmasıyla ve Boğazlarla Marmara Denizi'nin savunmasında gerekli bütün savaş araçlarını elinde bulundurmasıyla mümkün olabileceğini inanmaktadırlar. Boğazların savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasında eşitlik ilkesine de uymaktadır. Bunun tersi, Boğazların savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü deniz devletinin kayırılması anlamına gelir.”¹¹

Sovyet Rusya daha konferans daveti almadan Lozan Barış Konferansı'nın Boğazlar oturumuna yönelik politikasının ne olacağına ilişkin hususi bir komisyon da kurmuştu. Oturum için hazırlıklar konferans davetinden önce başlamıştı. Davet almadığı bir konferansa hazırlanması, Sovyetlerin kendisini konferansa davet ettirmek üzere her türlü yolu deneyeceği ve kendisinin içinde bulunmadığı bir konferanstan çıkacak neticenin hiçbir meseleyi çözüme kavuşturmayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Daha Ekim ayının başında Merkez Komitesi konferansa ilişkin bir yol haritası oluşturmak üzere Askeri ve Denizcilik İşleri Halk Komiseri, RSFSC Devrimci Askeri Konseyi Başkanı Lev Troçki, Komintern Yürütme Komitesi üyesi Karl Radek ve Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'den oluşan bir komisyon kurmuştu. Söz konusu bu komisyona muhtelif devlet kurumları da iştirak etmişti.

Bu komisyonun tartışmaları neticesinde Kremlin, Boğazlar ve Karadeniz konusundaki politikasının şekillendiği birkaç taslak hazırlandı.

Belirlenen bu taslak politikalardan bir tanesi şu ilkelere dayanıyordu:¹²

1. Türkiye'nin egemenliğinin dokunulmazlığı,
2. Boğazların bayrak ayrımı yapılmaksızın ticaret gemilerine ve uçaklarına geçiş için açık olması,
3. Savaş gemilerine Boğazlardan geçişin kapatılması ve Karadeniz'e kıyası olmayan ülkelerin askeri gemi ve uçaklarının Boğazlarda bulunmasının yasaklanması,
4. Karadeniz devletlerine Boğazların ve Karadeniz sularının kullanımı için bir rejim oluşturma hakkının tanınması,
5. Kapitülasyonların ilgası ve yabancı misyonlara hizmet eden askeri gemilerin Boğazları ve Karadeniz'i terk etmesi.

¹¹ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 199.

¹² İ. A. Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii, po uregulirovaniyu polojeniya ha bližnem vostokeye (1922-1923 godi)," *Novaya i Noveysaya İstoriya* 2 (2019): 78.

Ancak arşivdeki yazışmalardan anlaşılacağı üzere söz konusu komisyonun üyeleri arasında da Lozan'daki politikalara ilişkin bir görüş birliği söz konusu değildi. Buna ek olarak tabii olarak konferansın gidişatına göre de fikirler değişiklik gösterebiliyordu.

Nitekim aynı tarihlerde Karl Radek'in Troçki ve Çiçerin'e gönderdiği bir mektupta kendi görüşüne göre konferansta alınması gereken ve öne sürülmesi gereken tezleri şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:¹³

1. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin tanınması ve bunun korunması için Boğazların her iki yakasının da tahkim edilmesi,
2. Barış ve savaş durumlarında ticaret gemilerine geçiş özgürlüğü,
3. Barış ve savaş zamanlarında bütün devletler için Boğazlardan askeri gemilerin geçişinin yasaklanması,
4. Boğazlardaki rejimin Karadeniz ülkelerinin temsilcilerinin düzenli başkanlığında ve bu devletlerin bir komisyonu tarafından kurulması,
5. Batı Avrupa Devletleri'nin bu önerileri kabul etmeleri halinde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz ülkeleri ile 10 yıllık bir süre için hat gemileri inşa edilmemesi konusunda bir antlaşma imzalamaya hazır olması.

Radek her ne kadar bu söz konusu hususların üzerinde anlaşılması önerisinde bulunsa da yazmış olduğu telgrafta 5. madde sebebiyle Çiçerin ve Troçki'den ayrıldığı dile getiriyordu. Radek tüm bu hususların bir mücadele konusu olduğunun altını çizerek Sovyet Rusya'nın önemli kozları eline alması bakımından inisiyatif alması gerektiğini de vurguluyordu.¹⁴

Tüm bu tartışmalar neticesinde taslakların kurulan komisyonda görüşülmesinin ardından 17 Ekim'de Çiçerin, Stalin ve Politbüro üyelerine aşağıdaki sonuçları içeren bir mektup gönderdi:¹⁵

1. Kıyılardaki tahkimatların kaldırılmasıyla Boğazların serbest bırakılması kabul edilemez ve Karadeniz'de İngiltere'nin hâkimiyeti anlamına gelir;
2. Boğazların barış ve savaş zamanlarında tüm ulusların askeri gemilerine kapatılması mevcut durumda ehven-i şer olarak kabul edilmelidir;
3. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği kıyıları tahkim etme, Boğazları savunmak için bir filoya sahip olma ve Boğazların koruyucusu olarak kalma hakları olarak tanınmalıdır;
4. Askeri amaçlı olmayan tek askeri gemilerin geçişine izin verilmelidir;
5. Boğazları bütün ticaret gemilerine ve uçaklara açılmalıdır;
6. 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın Boğazlar rejiminin Karadeniz ülkeleri komisyonu tarafından sonuçlandırılmasına ilişkin maddesi, gerekirse İtilaf Devletleri'ni de katarak desteklenmeli;
7. Karadeniz ülkelerinden (muhtemelen İtilaf Devletleri'nin büyük güçlerinden

¹³ Rossiiskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sovremennoy Politiceskoy İstorii (RGASPI), fond 159, opis 2, delo 18, 4.

¹⁴ RGASPI, fond 159, opis 2, delo 18, 4.

¹⁵ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii," 78.

de) oluşan ve seyrüsefere teknik destek sağlayacak bir komisyon kurulmalıdır;

8. Boğazlar rejiminin değişmesi durumunda bile, Karadeniz'in diğer devletlerin askeri gemilerine geçiş hakkı olmaksızın, kapalı olarak kalacağına kabul edilmesi önerilmektedir;
9. İtilaf güçlerinin bu önerileri kabul etmeleri halinde, Karadeniz ülkeleriyle 10 yıl süreyle yolcu gemisi inşa edilmemesine ilişkin bir anlaşma imzalanabilir.

SSCB Dışişleri Halk Komiserliği de komisyonlar haricinde muhtelif çalışmalar yürütüyor ve raporlar hazırlıyordu. Stalin 30 Ekim 1922 tarihinde Dışişleri Komiserliği'nden hem Boğazlar hem de Orta Doğu'daki sorunları çözmeye yönelik şu tavsiyeler içeren bir telgraf aldı:¹⁶

1. Ulusal azınlıklar sorununun ilkeli bir şekilde çözülmesi için özel bir konferansın toplanmasını talep etmek;
2. Genel olarak karşılıklı borçların iptal edilmesi meselesinde ısrar etmek;
3. Her türlü kapitülasyona karşı çıkmak;
4. Misak-ı Millî'de de belirtildiği gibi Türkiye'nin sınırlarını müdafaa etmek;
5. Bulgaristan'a denize giden bir transit yol verilmesini önermek.

Söz konusu tüm bu tartışmalardan da görüldüğü üzere Sovyet Rusya'nın konferansta müdafaa edeceği tezlerin neler olacağına ilişkin bir netlik söz konusu değildi. Öyle ki Radek, Sovyet Rusya ileri gelenlerine gönderdiği bir telgrafta konferansa davet edilmenin Moskova'ya hiçbir şey kazandırmayacağını belirtmiş, bu şekilde bir katılımın Sovyet Rusya'nın Cenova Konferansı'nda elde ettiği kazanımlardan uzaklaştıracağını ifade ederek Lozan'da kendilerine yalnızca "danışman" olarak yer verildiğini vurgulamıştı. Bu sebepte Lozan'a gidilmemesinin ve hatta bu duruma karşı Sovyet Rusya'nın fevran etmesi gerektiğinin altını çizmişti.¹⁷ Ancak bu görüş bilindiği üzere tartışmaya dahi açılmadan reddedilmiştir. Zira Sovyet yönetimi dünya meselelerine kayıtsız kalmak istemiyor ve kendisinin bu sorunların halledilmesinde çözen taraf yahut etki eden taraf olarak yer almasını arzu ediyordu.

Her ne kadar üzerinde tam manasıyla bir ortak görüş olmasa da SSCB'nin Lozan'a dair tüm tezlerinde Türkiye'nin bağımsızlığını tesis etmesinin değişmezliği, Boğazlardan her türlü askeri geminin geçişinin yasaklanması ve Boğazlar ile ilgili rejimin ne olacağına ilişkin kararın Karadeniz'e kıyası olan ülkeler tarafından karar verilmesi hususları her daim zikredilmiştir. Zira tüm bu hususlar gelecek yıllarda söz konusu meselelerde Sovyet Rusya'nın tesir etmesinin mümkün olduğu noktaları içeriyordu. Böylelikle Sovyetler, anlaşmada kendisinin zararına dahi olsa gelecek yıllarda etki edebileceği şekilde bir şekilde netice almayı da bir seçenek olarak kenarda tutuyordu.

Konferansı tertip eden ülkeler daha evvel bahsedildiği üzere Sovyetler Birliği'ni davet etmemiş ve akabinde Türkiye'nin ve Sovyetlerin ısrarları neticesinde yalnızca Boğazlara ilişkin tartışmalara katılması yönünde bir davetiye göndermişti. RSFSC henüz

¹⁶ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii," 79.

¹⁷ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozannskoy Konferentsii," 80.

o tarihlerde hem dâhili hem de harici pek çok mesele ile meşgul idi. Yeni kurulmuş bir ülke ve rejim olması sebebiyle beynelmil münasebetlerde beklediği ehemmiyeti göremiyordu.

Söz konusu bu husus Sovyet heyetinin başkanı olarak konferansa katılan Çiçerin'in merkeze yolladığı telgraflarda da görülüyordu. Lozan'a vardığındaki izlenimlerini gönderdiği telgrafta Çiçerin şu cümlelere yer vermişti: "Sadece Lozan'da değil, genel olarak tamamen tecrit edildiğimiz izlenimine kapılıyorum. Curzon konferansın hâkimi. Fransızlar onun kuyruğunda uysalca yürüyorlar. Mussolini bağımsızlığını tamamen kaybetmiş durumda. Türkler ise sanki birilerini kandırmak ve sonunda pes edip boyun eğmek istiyormuş gibi acınası bir politika izliyorlar."¹⁸

Öte yandan Sovyet heyeti konferansta diğer ülkelerin politikalarının ne olduğuna ilişkin bilgileri de merkeze gönderiyordu. Sovyet kaynakları Lord Curzon'un konferanstaki tezlerini şu şekilde özetliyordu:¹⁹

1. Türkleri Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmak için Boğazlar konusunda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Sovyet-Türk Antlaşmasını ilgasını sağlamak,
2. Boğazlar sorununa İngiliz filusunun her an Karadeniz'e girebileceği bir çözüm getirerek Sovyet Rusya'ya karşı kalıcı bir tehdit oluşturmak,
3. Türkiye'deki Fransız nüfuzunu bertaraf etmek ve Türklerin yalnızca İngiliz himayesine zorlamak
4. Musul sorununu İngiltere'nin lehine çözmek.

4 Aralık'ta Sovyet heyetinin başkanı Çiçerin Boğazlar Komisyonu'na hitap ettiği konuşmasında Orta Doğu'da barışı tesis etmeyi amaçlayan Lozan Konferansı'nın toplanmasını memnuniyetle karşıladığını belirterek Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delegasyonlarının konferansın tüm komisyonlarına katılmalarına izin verilmediği hususunda şikâyetlerini iletmişti. Aynı konuşmasında Çiçerin, Sovyet delegasyonunun Sovyet Rusya ve müttefiklerinin konumu ile haklarının konferanstaki diğer ülkelerle eşit olması ile Sovyetler ve müttefiki olan cumhuriyetlerin topraklarının barış ve güvenliğinin yanı sıra diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerindeki bağımsızlığının korunması gibi meselelerin halledilmesi için de çaba göstereceğini dile getirmişti. Çiçerin konuşmasında, Boğazlar ile ilgili tüm projeleri inceleme hakkını saklı tutarak, Sovyet tezlerinin temel ilkesini ana hatlarıyla şu şekilde izah etmişti:

"İstanbul Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda ticari seyrüsefer ve barış amaçlı deniz haberleşmesi özgürlüğü mutlak olarak ve hiçbir kısıtlama olmaksızın güvence altına alınmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması ve kıyıların güvenliği ile Orta Doğu'da barışın korunması ve İstanbul'un güvenliği kesin olarak garanti altına alınmalıdır; bu da Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının hem barış hem de savaş zamanında, Türkiye hariç tüm ülkelerin askeri ve silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak

¹⁸ Hormaç, "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii," 81.

¹⁹ V. P. Potemkin, *İstoriya Diplomatii, Tom III: Diplomatija v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoj Voyni, 1919-1939 gg.* (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1945), 210.

açık olacağı anlamına gelmektedir.”²⁰

Çiçerin’in konuşmasında da anlaşıldığı üzere Sovyet tezleri, Boğazlar üzerinde Türkiye’nin tam hâkimiyetini kapsıyordu. Yine Boğazlar üzerinde hakların bütünüyle Türkiye’ye iadesinden yanaydı.

Çiçerin söz konusu hitabında aynı zamanda Boğazların yalnızca Türkiye’yi değil, SSCB’yi de etkilediğine atıfta bulunduğu cümleler de dile getirdi. Boğazlar konusunun SSCB’yi neden hayatî derecede ilgilendirdiğini açıklamaya devam eden Çiçerin konuşmasında şu sözlere yer verdi:

“Her şeyden önce Boğazlar ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır; savaştan önce Rusya’nın tahıl ihracatının yüzde 70’inden fazlası Karadeniz ve Azak Denizi limanlarından yapılmaktaydı. Boğazlar savunma açısından daha da önemlidir. Mondros Mütarekesi’ne göre İtilaf güçlerine ait deniz filolarının Karadeniz’e girmesine izin verilmesi ile birlikte, Sovyet cumhuriyetlerinin güvenliği sürekli tehdit altında olacaktı. İtilaf Devletleri Denikin ve Wrangel’in ordularını beslediler; Odessa, Nikolayev, Herson, Sivastopol, Batum ve diğer Karadeniz kıyı şehirlerini işgal ettiler.”²¹

Bununla birlikte Çiçerin Misak-ı Milli’nin İstanbul ve Boğazlar ile ilgili olan maddesine atıf yaparak Boğazların savaş gemilerine açılmasının sadece Sovyet Rusya ve müttefiklerinin değil, aynı zamanda Türk halkının da çıkarlarını etkilediğinin altını çizdi ve bu hususta Sovyetler ile Türkiye’nin bakış açılarının örtüştüğüne dikkat çekti.²²

Ancak Sovyet Rusya’nın tezleri konferansta hiçbir şekilde kabul görmedi. İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında mutabık kalınan metne ilişkin Moskova’yı bilgilendirmeye devam eden Çiçerin durumu değerlendirdiği telgrafta şu hususlara dikkat çekmiştir:²³

1. Heyetin ana hedefi olan Boğazların askeri gemilere tamamen kapatılması hedefine ulaşılamamıştır, zira Türkler SSCB’yi bu konuda desteklememiştir;
2. Ankara, Boğazların ve İstanbul’un savunulmasıyla ilgilenmekte ancak Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin askeri gemilerinin Karadeniz’de kalmasıyla ilgilenmemektedir;
3. Müttefikler Türklerle birlikte hareket ederken aynı zamanda Karadeniz rejimine karşı uzlaşmazlıklarını artırmışlardır;
4. Tüm bunlara rağmen Türkiye askeri programıyla azami derecede ilgilenmektedir ve Rusya’nın potansiyel bir müttefikidir;
5. Heyet, Ankara’yı müttefiklere yaklaşımdan caydırmalıdır;
6. Boğazlar meselesi bir kördüğüm değildir ve ilerlemektedir.

Sovyet kaynaklarında Türkiye’nin Lozan’da Sovyet önerilerini desteklemeyi reddetmesi, bir yandan Türkiye’nin Boğazlar üzerinde tek başına kontrol uygulayabilecek durumda olmamasıyla da açıklanmıştır. Bu görüşe göre Sevr Antlaşması’nın şartlarını kabul etmeyen Türkiye, bağımsızlığının uluslararası alanda tanınmasını sağlamak

²⁰ Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 216.

²¹ Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 217.

²² Potemkin, *İstoriya Diplomatii*, Tom III, 217.

²³ Hormaç, “Sovetskaya Rossiya na Lozanskoj Konferentsii,” 85.

mecburiyetindeydi. Kaynaklar, Boğazlar konusunda verilen bir dizi tavize rağmen Lozan Barış Antlaşması'nı Türk diplomasisi için bir zafer olarak değerlendirmişler ve buna ek olarak Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesindeki tavrının Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlaşmasına ve daha kötü sonuçlarla sonuçlanabileceğini dile getirilmiştir.²⁴

Tüm bu hususlar ve Sovyet tezlerinin kabul edilmemesi meselesi konferans neticesinde imzalanacak anlaşmaya imza atılıp atılmayacağına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirdi. 14 Ağustos 1923'te SSCB Komiseri Çiçerin sözleşme metnini bazı çekinceler not düşerek imzaladı ancak Moskova, haklarını ihlal ettiği ve Karadeniz devletlerinin barış ve güvenliğini garanti etmediği gerekçesiyle bu antlaşmayı onaylamadı.

Sovyet Rusya'nın daha en başından konferansa davet edilmemesi hususu Boğazlar rejimine ilişkin kararın yalnızca İtilaf Devletleri tarafından alınmak istediğini anlamına geliyordu. Sovyet Rusya'nın doğrudan konferansın kaderine etki etmesi meselesi İtilaf Devletleri'nin konumunu tehlikeye sokacaktı. Karşıtı oldukları bir rejimin böylesine önemli bir konferansta başarı göstermesi ve politikasını dayatması uluslararası alanda Sovyetlerin imajına müspet bir katkı sağlayacaktı. Yine Boğazlar rejiminin İtilaf güçlerinin ve bilhassa İngiltere'nin tezleri doğrultusunda çözülememesi hususu Sovyet Rusya'nın çevrelenememesi ile bu rejimin Karadeniz'deki varlığının kontrol hatta baskı altında tutulmaması manası taşıyacaktı. Saydığımız tüm bu sebepler Sovyetlerin kendi tezlerini ateşli bir şekilde savunmasını gerektirdi. Öyle ki Sovyet heyeti başkanı ve aynı zamanda Dışişleri Komiseri olan Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in konferanstaki bildirisi, İngiliz heyetinin başkanı olan George Curzon'un da dikkatini çekmiş ve Curzon kendisi için "eğer onu gözlerim kapalı dinlemiş olsaydım, onun fes giydiğini ve kendisini İsmet Paşa olarak tanıttığını düşünürdüm" yorumunda bulunmuştur.²⁵ Dışişleri Komiseri Çiçerin'in bu tavrı SSCB'nin Boğazlar meselesini ne denli önemseydiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

En başta Sovyetlerin konferansa yaklaşımı olmak üzere Rus arşiv ve kaynakları Lozan Barış Konferansı süreci ve akabinde imzalanan antlaşma ile ilgili olarak pek çok hususun tetkik edildiğini göstermektedir. Öyle ki konferansta Boğazlar rejimine ilişkin tartışmalar İngiltere ve Sovyet Rusya arasında çözülmesi gereken bir hale gelmişti. Yine Türk heyetinin Sovyet tezlerini hayata geçirememesi meselesi Türkiye'nin politikalarının yetersiz görülmesine yol açmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, daha en başında Sovyet Rusya konferansa davet dahi edilmemişti. Dolayısıyla toplanan bu konferansın bir mutabakata varması ve neticesinde bir antlaşma imzalanması için başta İngiltere ile anlaşmak elzemdi. Bu açıdan bakıldığında Türk tarafının Sovyet Rusya'nın tezlerini savunması, dayatması ve bunlardan taviz vermemesi durumu konferansın çıkmaza girmesi anlamına gelebilirdi. Zira genel vaziyete bakıldığında anlaşmanın sağlanması meselesi Sovyet Rusya ile değil, İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri ile anlaşmakta yatıyordu.

²⁴ G. Djamil, *SSSR-Turtsiya: Ot neytraliteta k holodnoy voyne 1939-1953* (Moskova: Tsentr Propagandi, 2008), 22.

²⁵ D. Ye. Yeremeyev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney* (Moskva: Kvadriga, 2017), 105.

3) Sovyet Kaynaklarında Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı Politikasının ve Lozan Barış Antlaşması'nın Değerlendirilmesi

Türkiye'nin Lozan sürecinde takip ettiği politikalara ilişkin bilgi, yorum ve değerlendirmeler Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Konferansı'na ilişkin kaleme alınan çalışmalarda geniş yer tutmaktadır. Sovyet müellif ve yazarlar, bu süreçte Türkiye'nin politikalarının kendilerine göre uygun olmayan taraflarını tenkit ettikleri gibi Türkiye açısından olumlu olan taraflarına da eserlerinde yer vermişlerdir.

Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlar meselesine ilişkin değerlendirme ve yorumlar tabii olarak yalnızca Türkiye'nin millî menfaatlerine verilen ehemmiyetten değil, Boğazlar ile alâkalı sorunların doğrudan RSFSC'yi ilgilendirmesinin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Sovyet yazar Yusuf Alioğlu Bagirov, Boğazlar konusunda varılan antlaşmanın yalnızca Türkiye için değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği için de tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bagirov, Stalin'in o günlerde Boğazlardan gelmesi muhtemel emperyalist bir saldırı ihtimaline değindiğini de vurgulayarak Boğazlardaki durumun açıkça Türkiye ve SSCB'nin çıkarlarına yöneldiğini, Türk heyetinin yalnızca ulusal çıkarlarına zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda Karadeniz'deki komşusu olan dostu SSCB'ye de ciddi zararlar verdiğini ifade etmiştir.²⁶ Ancak Sovyet Rusya'nın Lozan'daki tutumunun stratejik maksadının yanı sıra ideolojik bir maksadı da bulunuyordu. 30 Kasım 1922'de Karl Radek'in Komintern'de yaptığı konuşmada Sovyet Rusya'nın tavrında ideolojik bir tutumun da olduğunu belirterek şu sözlere yer vermiştir:

"Sovyet Rusya Türkiye'yi, hükûmetinin kara gözleri için desteklemedi ve bugün de bu yüzden desteklemiyor. Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi desteklemesinin nedeni, Türkiye'nin zaferini Doğu'nun devrimleşmesi için bir katkı ve dolayısıyla dünya proletaryasını ve Rus devrimini güçlendiren çok önemli bir etken olarak görmesidir. Bu yüzden Sovyet Rusya, Lozan'da Türkiye'nin haklı isteklerini destekleyecektir."²⁷

Yazar Stefanos Yerasimos da Boğazlar hususundaki tavizlerin, Batı ülkelerinin dilediği zaman Karadeniz'e girip Sovyet Rusya'yı en zayıf noktadan vurabileceği ve İstanbul'un tehlike altında olmasının bir sonucu olarak Türk Hükümeti'nin sürekli bir şekilde baskı altında tutabileceği anlamına geldiğini belirterek Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin izlediği politikanın Türkiye'nin çıkarları kadar Sovyet Rusya'nın çıkarlarını da etkileyeceğini belirtmektedir.²⁸ 1962-1964 ve 1967-1969 tarihleri arasında Türkiye'deki SSCB Ticaret Müsteşarlığı'nda muhtelif görevlerde bulunan müellif Nikolay Gavriloviç Kireyev de Boğazlara ilişkin imzalanması plânlanan sözleşmenin, Türkiye'nin kendi çıkarları da dâhil olmak üzere Karadeniz'e kıyaslı olan ülkelerin hayatî öneme sahip çıkarlarını ihlâl ettiğini belirtmiştir.²⁹ Görüldüğü üzere Boğazlar meselesi, tam anlamıyla Sovyet Rusya'nın güvenliği addedilmiş ve Boğazların güvenliği doğrudan Sovyet

²⁶ Y. A. Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii* (Moskva: Akademiya Nauk SSSR İstitut Vostokovedeniya, 1955), 11.

²⁷ Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993), 79.

²⁸ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979), 484.

²⁹ N. G. Kireyev, *İstoriya Turtsii XX. Vek* (Moskva: Kraft+ Institut Vostokovedeniya RAN, 2007), 154.

Rusya'nın güvenliği olarak algılanmıştır.

Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin tüm bu isteklerine rağmen kabul edilen antlaşmada bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. Yazar Bağirov'a göre Boğazlar konusunda Türkiye'nin egemenliğini ihlâl ettiğini söylediği ve olası bir saldırı durumunda Türkiye'nin kendisini savunamayacağını belirttiği tavizler şunlardır:³⁰

1. Türk delegesi başkanlığında Uluslararası Boğaz Komisyonu'nun kurulması,
2. İstanbul garnizonunun 12 bin kişi ile sınırlandırılması,
3. Boğazların askerden arındırılması,
4. Herhangi bir yabancı savaş gemisinin barış ve savaş zamanında, gece yahut gündüz olması fark etmeksizin serbest geçişi.

Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlar konusundaki tutumu ve yukarıda sıralanan maddelerin kabul edilmesi, Sovyet kaynaklarında birtakım eleştirilere de yol açmıştır. Sovyet kaynaklarında bilhassa konferansta ve daha sonra birçok kez uluslararası arenada Türkiye'ye destek verildiği belirtilmekle birlikte İtilaf Devletleri'nin her türlü sınırlandırmasına karşın Sovyet delegasyonun bu konferansa katılmasının Türklerin diplomatik başarılar elde etmesini kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Bilhassa Boğazlar sorununa ilişkin yapılan toplantılarda bu hadisenin Sovyet Rusya'nın da çıkarlarını etkiliyor olması nedeniyle Türkiye'nin ulusal değerlerinin zarar görmemesi ve Boğazlar üzerinde tam egemenliğinin sağlanması için Sovyet heyetinin büyük bir çaba gösterdiği ancak Türkiye'nin diğer konularda başarılı olma düşüncesiyle Sovyet tekliflerine sıcak yaklaşmadığı belirtilmiştir.³¹

Yuriy Nikolayeviç Rozaliyev de Boğazlar sorunu görüşülürken Sovyet Rusya'nın Türklerle birlikte ortak bir cephe oluşturma gayretinin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiş, Türk heyetinin Sovyet Rusya'nın desteğini açık bir şekilde geri çevirerek Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için büyük bir öneme sahip Boğazlar hususunda emperyalist ülkeler ile antlaşma yaptığını yazmıştır.³² Semyon İvanoviç Aralov da Lozan'daki Türk heyetinin Türkiye'nin mevzilerini inatla savunduğunu belirtmiş ve yalnızca Boğazlara ilişkin varılan kararın bir istisna olduğunu vurgulamıştır. Büyükelçi Aralov, Türk heyetinin bu konuda oldukça hızlı teslim olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin millî çıkarlarına uygun olmadığını ifade etmiştir.³³ Bir diğer kaynakta da Türk heyetinin İtilaf Devletleri'nden diğer konularda taviz alma umuduyla Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini yasaklayan Sovyet önerisini desteklemediği belirtilerek Türk heyetinin tutumu tenkit edilmiş ve Boğazlar konusunda İngiltere'nin projesinin gerçekleştiği öne sürülmüştür. Barış ve savaş zamanında tüm ülkelerin ticaret ve askerî gemilerinin serbest geçişinin ve Boğazların silahsızlandırılmasının, Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerin güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu vurgulanmış ve Boğazlara ilişkin alınan kararın Karadeniz'de bulunan Sovyet limanlarını

³⁰ Bağirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 10.

³¹ P. Moiseyev & Y. Rozaliyev, *K İstorii Sovetsko-Turetskikh Otnoşeniy* (Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturi, 1958), 33.

³² Y. N. Rozaliyev, *Mustafa Kemal Atatürk* (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1997), 54.

³³ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 178.

doğrudan tehdit ettiği gerekçesiyle Sovyet çıkarlarına aykırı olduğu ifade edilmiştir.³⁴ Dmitriy Yevgenyevič Yeremeyev de Türk diplomasisinin Batılı güçlere verilen en büyük imtiyazın Boğazlar konusunda olduğunu belirterek sözleşme hükümlerinin Türkiye'nin egemenliğini ihlâl ettiğinin ve olası bir düşmana karşı silahlı durumda askerî açıdan savunmasız kalmasına neden olacağını altını çizmiştir. Ayrıca Yeremeyev, Boğazlara ilişkin alınan kararın SSCB için doğrudan ve ciddi bir tehdit olduğunu vurgulayarak yabancı deniz kuvvetlerinin istedikleri zaman Karadeniz'e girme olasılığını ortaya çıkardığını ifade etmiştir.³⁵ Sovyet yazar Aron Davidoviç Novıçev de Boğazlar sözleşmesinin esas itibari ile Sovyetler Birliği'ne yönelik bir tehdit olduğunu söylemiştir. Novıçev, Türkiye'nin kendisine İstiklâl Harbi'nde önemli yardımlar sağlayan Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına zarar veren bir konuda taviz vermesini Türkiye'nin emperyalistlerle anlaşma niyetinde olduğu şeklinde yorumlamış ve bu durumun Türk halkının millî çıkarlarına da zarar verdiğini vurgulamıştır.³⁶ 1925-1926 yıllarında Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Türkiye Masası Başkanı olan Sovyet tarihçi A. Melnik³⁷, Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'nin Sevr Antlaşması'na kıyasla ciddi kazanımlar elde ettiğini belirtmiş fakat egemenliğinin yine de kısıtlandığını ifade etmiştir.³⁸ Yazar Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin de buna benzer bir şekilde Boğazlarda silahsızlandırılmış olan Türkiye'nin herhangi bir zamanda üzerinde askerî baskı oluşturabilecek güçlerin elinde oyuncığa dönüşeceğini belirtmiştir.³⁹ Bu görüşlere paralel olarak İnal Butayev de Lozan'da Türkiye'nin siyasi özgürlüğünü korumak adına egemenliği ve bağımsızlığı için tehdit oluşturan konularda tavizler verdiğini ifade etmiştir.⁴⁰

Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'nda sergilediği tutum Komintern'de de birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Yapılan bir konuşmada, Anadolu'da savaş meydanlarında kahramanca mücadele sonucunda elde edilen kazanımların çoğunun görüşme salonlarında tek tek teslim edildiği belirtilmiş ve Türkiye'nin kendi halkının gücüne dayanarak kazandığı gücünü zayıflattığı yorumunda bulunulmuştur.⁴¹ Bu noktada Komintern'de yapılan konuşmaların Sovyetler Birliği'nde kaleme alınan çalışmalardan daha ideolojik olması dolayısıyla daha sert olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sovyet kaynaklarında Türkiye'nin Boğazlar konusunda tavizler vermesi, genel olarak diğer konularda muhtemel ayrıcalıklar elde etme amacıyla açıklanmıştır. Yine bunun dışında farklı ideolojik yaklaşımlar da bulunmaktadır. Yazar Yusuf Alioğlu Bagirov Türkiye'nin verdiği bu imtiyazların sebeplerini burjuva milliyetçilerinin kararsızlığı, emperyalizme karşı mücadeledeki tutarsızlıklar, emperyalist güçler ile bağlarını koparmama isteği ve halkların devrimci hareketinden korkulması ile açıklamaktadır.⁴²

³⁴ M. A. Gasratyan, C. F. Oreškova & Y. A. Petrosyan, *Oçerki İstorii Turtsii* (Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı İzdatelstvo Nauka, 1983), 176.

³⁵ Yeremeyev, *İstoriya Turtskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, 108.

³⁶ A. D. Novıçev, *Turtsiya* (Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1965), 164.

³⁷ Anatoliy Filippoviç Miller'in bazı kitaplarında kullandığı müstear isim.

³⁸ A. Melnik, *Turtsiya* (Moskva: Gosudartstvennoe Sotsialno-Ekonomiçekoe İzdatelstvo, 1937), 82.

³⁹ V. A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyutsii v Turtsii* (Moskva: Mir, 1923), 183.

⁴⁰ İ. Butayev, *Problemi Turtsii* (Leningrad: Raboçee İzdatelstvo Priboy, Leningrad, 1925), 187.

⁴¹ Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1*, 158.

⁴² Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 11.

Yazar Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin ise Türkiye'nin Boğazlar konusunda taviz vermesinin sebebini, İtilaf Devletleri ile silahlı bir mücadeleye devam etmek için Türkiye'nin yetersiz kalacağı görüşü ile açıklamaktadır.⁴³ Sovyet kaynakları Lozan'da Türkiye'nin verdiği bir diğer önemli imtiyazın da Musul olduğunu belirterek bu tavizin Musul'un kaybedilmesi anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴ Öte yandan yine kaynaklarda Musul meselesinin Boğazlar rejiminin belirlenmesine ilişkin Türk heyetinden imtiyaz almak ve Türk tarafını kendi dayattığı ilkelere icbar etmek üzere İtilaf Devletleri'nin kullandığı enstrümanlardan biri olarak görülmüştür.

Kaynaklar Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde Boğazlar meselesinden farklı olarak ekonomik olarak birtakım başarılar kazandığı belirtilmiştir. Tarihçi Dmitriy Yevgenyeviç Yeremeyev, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelere dağıtılması ve bu borcun taksitler hâlinde ödenmesinin ekonomik bir başarı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Diğer bir kaynakta da kapitülasyonların ortadan kaldırılması meselesi takdir edilirken bu tavizin alınmasında Sovyet Rusya'nın teslimiyetçiliği ve sömürgeciliği şiddetli bir şekilde kınaması ile verilen desteğin çok önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶ Yine Yeremeyev kaleme aldığı başka bir kitabında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye olan desteğinin kazanmasında büyük bir etkiye sahip olduğunu belirterek Sevr Antlaşması ile dayatılan esaretin ve soygunun Türk süngüleri ile yırtılıp atıldığını, bunun yerine de 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teyit ettiğini belirtmiştir. Yeremeyev Lozan'da Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunmak için Sovyet Rusya'nın her türlü çabayı gösterdiğini belirterek Türkiye'yi destekleyen yegâne devletin Lenin'in ülkesi olduğunu zikretmiştir.⁴⁷

Semyon İvanoviç Aralov ise Türkiye'nin Lozan'da etnografik sınırları içerisinde Türk ulusunun birliğini koruduğunu, Batılı devletlerin Türkiye'yi soktuğu malî ve ekonomik esaretten kurtardığını ve bunu büyük ölçüde Sovyet Rusya'nın maddî ve manevî yardımları sayesinde başardığını belirtmektedir.⁴⁸

Yazarlar, Boğazlar meselesinde Türkiye'nin tutumunu tenkit etmelerine rağmen genel itibari ile konferans boyunca elde edilen kazanımların Türkiye adına olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Tarihçi Boris Mihayloviç Potshveriya, Lozan Barış Konferansı'nda Türk diplomasisinin önemli bazı tavizler vermesine karşın ülkenin çıkarlarını savunduklarını yazmıştır.⁴⁹

Lozan Barış Antlaşması yalnızca uluslararası arenada İtilaf Devletleri'ne karşı kazanılmış bir zafer değil, aynı zamanda Türkiye içerisinde bulunan muhalif kesime karşı da elde edilmiş bir başarıydı. 1922 senesinde Komintern gözlemcisi olarak Türkiye'de bulunan Leonid ve Friedrich, Lozan Barış Konferansı'nın Türkiye'de sultanın

⁴³ Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolyutsii v Turtsii*, 184.

⁴⁴ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 11.

⁴⁵ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 108.

⁴⁶ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 35.

⁴⁷ D. Ye. Yeremeyev, *Na Stike Azii i Evropi, Oçerki o Turtsii i Turkah* (Moskva: Hauka, 1980), 129.

⁴⁸ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatinin Anıları 1922-1923*, 213.

⁴⁹ B. Potskhveriya, "1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 189-196.

tarafhtarlarına ve İtilaf Devletleri'ne karşı kazanılan çok önemli bir zafer olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁰ Tarihçi Aron Davidoviç Novıçev de Türkiye'nin verdiği büyük imtiyazlara rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın emperyalistlere karşı kazanılan büyük bir zafer olduğunu belirterek bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiğini, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk milliyetçilerinin radikal kanadının konumunu sağlamlaştırdığını ve yabancı sermayenin Türkiye'de ekonomik, siyasi ve kültürel gelişim açısından yarattığı birtakım engelleri ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.⁵¹ Yine Boris Moiseyeviç Dantsing Lozan Barış Antlaşması'nın müdahalecilere karşı kazanılmış bir zafer olduğunu ve böylece Türk dış politikasında ikinci dönemin başladığını vurgularken,⁵² yazar İnessa İliniçna İvanova da Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin bağımsızlığının ve ulusal egemenliğinin resmî olarak tanınmasının oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Yusuf Alioğlu Bagirov, Lozan Barış Konferansı'nın İstiklâl mücadelesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiş, antlaşmanın esas önemini İtilaf ve ABD güçlerinin Türkiye'nin egemenliğini tanımaya mecbur kalması olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Bagirov, kapitülasyon rejiminin kaldırılmasının da büyük bir başarı olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Bir diğer kaynakta da verilen tavizlere rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın Türk halkının büyük zaferi olduğu, bunun doğal sonucu olarak da İtilaf güçlerinin Türk devletinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını yasal olarak tanımak zorunda kaldığı belirtilerek elde edilen bu zaferdeki Sovyet Rusya desteğinin önemi vurgulanmıştır.⁵⁵ Sovyet kaynaklarında Lozan Barış Antlaşması, Boğazlar söz konusu olduğunda tam anlamıyla bir zafer olarak addedilmese de; Türkiye'nin tam anlamıyla bağımsızlığını tasdik etmesi, egemenliğinin tanınması, kapitülasyonların ilgası ve ülke ekonomisinin gelişmesi için gerekli şartları yaratmış olması sebebiyle Türkiye açısından bir zafer olarak görülmektedir.⁵⁶ Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin henüz sona ermediği tarihlerde Ankara'da bulunan Sovyetler Birliği Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov da Lozan Barış Konferansı'nın genel olarak Türkiye için başarıyla sonuçlandığını belirtmiştir.⁵⁷

Diğer taraftan Yusuf Alioğlu Bagirov, Türkiye'nin konferansta daha iyi sonuçlar elde etmek için önemli fırsatları olduğunu vurgulamaktadır. Bagirov, Türk heyetinin ülkesinin ekonomik ve malî çıkarlarını inatla savunduğunda emperyalist taleplerin geri çekildiğini, ancak Türk heyetinin uzlaşmaya istekli olduğu konularda da emperyalistlerin bundan faydalandıklarını ve ülkenin ulusal çıkarlarına ciddi anlamda zararı dokunacak tavizler vermeye zorladıklarını belirtmektedir. Ayrıca Bagirov, verilen bu imtiyazlarda Türk halkının İstiklâl Harbi'ndeki zaferi ardından emperyalist güçlerin Türkiye'deki eski konumlarını yeniden ele geçirebilme fırsatını koruduklarını belirterek buna ilave olarak gelecekte bu imtiyazların emperyalistlere Türkiye'yi Sovyet karşıtı planlarında kullanma

⁵⁰ Friedrich-Leonid, *Ankara 1922. İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmeleri*, çev. Gizem Gürtürk (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994), 68.

⁵¹ Novıçev, *Turtsiya*, 164.

⁵² B. Dantsig, *Turtsiya* (Moskova: Gasudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1940), 117.

⁵³ İ. İ. İvanova, *Evolyutsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki (1923-2016)*(Moskva: Aspekt Press, 2017), 12.

⁵⁴ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoj Konferentsii*, 10.

⁵⁵ Gasratyan, Oreškova & Petrosyan, *Oçerki İstorii Turtsii*, 176.

⁵⁶ Moiseyev & Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, 36.

⁵⁷ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*, 174.

imkânı için umut verdiğini ifade etmiştir.⁵⁸

Lozan Barış Konferansı'nda tartışmaya açılan Boğazlar meselesi Sovyet Rusya tarafından adeta bir iç güvenlik meselesi olarak görülmüştür. Sovyet Rusya'nın konferansa katılmak için gösterdiği çaba ve Sovyet devlet adamlarının konferansa dair yaptığı açıklamalar Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya açısından taşıdığı ehemmiyetin tabii sonucudur. Sovyet kaynaklarında Boğazların kullanımına ilişkin alınacak kararlar doğrudan Sovyet Rusya'nın güvenlik meselesi olarak algılanmış ve buna göre değerlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Türk heyetinin Boğazlara ilişkin tavırlarını kendi meselelerini değerlendiriyormuş gibi ele almışlardır. Nitekim Türkiye'nin süngü gücüyle kazandıklarının bir kısmını Lozan'da kaybettiğini belirten İnal Butayev, Türk heyeti mensuplarının kendi haklarını Sovyet delegeleri kadar kararlı savunması durumunda Türkiye'nin daha fazla kazanım elde edebileceğini vurgulamıştır.⁵⁹

Tüm bu konulara büyük önem veren Sovyet kaynakları, Türkiye'nin Boğazlar ve Musul konularında taviz vererek diğer tartışılan konularda başarı sağlamayı umduğunu belirtmektedir. Boğazlar konusunda İtilaf Devletleri'ne verilen tavizin, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve bağımsızlığına zarar verdiğini belirten kaynaklar, kendi güvenliklerini de tehlikeye atması sebebiyle bu durumun üzerinde bilhassa durmuş ve Lozan'da katıldıkları tek oturum olan Boğazlar meselesini de bu minvalde ele almışlardır.

Sonuç

Türk tarihinin tetkik edilmesi hususunda Sovyet kaynakları büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa Sovyetler döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını ve o sürecini ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı, muhtelif devlet adamları, inkılâplar, sanayi, ekonomi ve ordu gibi pek çok konu bu çalışmalarda detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır.

Lozan Barış Konferansı ve akabinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması da bu konulardan birisi olmuştur. Makalede de bahsettiğimiz gibi Sovyet Rusya ilk başta bu konferansa savaşın tarafı olmadığı gerekçesiyle davet edilmemişti, fakat Türkiye ve SSCB'nin ısrarları sonucunda Boğazlar oturumuna katılmıştı. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi 1920'li yıllarda da Karadeniz, dolayısıyla Boğazlar konusu Rusların her daim ehemmiyet atfettikleri bir konu olmuştur. Sovyetler, bu konferansta Boğazlar meselesine ilişkin alınması muhtemel bir kararın kendisinin egemenlik haklarını ihlâl edeceğini düşünmüş ve konferansa katılım konusunda büyük bir mukavemet göstermişti. Zira Batılı devletler tarafından alınması muhtemel tavizler yeni bir rejim ile dünya sahnesine çıkmış SSCB'nin daha ilk yıllardan işlerini zorlaştırabilirdi. Boğazlar konusu Sovyetler nezdinde doğrudan devletin güvenlik meselesi olarak görülüyordu. Bu sebepten Sovyet Rusya'nın konferans sürecine ilişkin politikası Türkiye'nin Boğazlarda tam hâkimiyet kurmasına yönelik olmuştur. Sovyet Rusya'nın Boğazlarda Türkiye'nin tam bir hâkimiyet kurması yönündeki politikaları Karadeniz ve Kafkaslardaki güvenliğinin de temelini oluşturuyordu. İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe

⁵⁸ Bagirov, *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*, 12.

⁵⁹ Butayev, *Problemi Turtsii*, 188.

geçebilecek olması Sovyetlerin Karadeniz'deki güvenliğinin en büyük tehdidi olacaktı. Öte yandan SSCB'nin uluslararası mecrada Türkiye'nin mücadelesine destek vermesi hadisesi nüfuzu için de önem arz etmekteydi. Böylece Sovyetler, dünyada cereyan eden ve etmesi muhtemel bağımsızlık hareketlerini hem ulusal hem de uluslararası hadiselerde destekleyeceğini tüm dünyaya göstermiş olacaktı. Yine verilecek bu destek Sosyalizmin diğer ülkelere ihraç edilmesi bakımından da ehemmiyet taşıyordu.

Ancak Sovyet Rusya'nın doğrudan kendi güvenliklerini sağlamayı amaçladıkları bu politikaları Türk heyeti nezdinde tam olarak istedikleri karşılığı bulmadı. Zira Sovyet delegasyonunun konferanstaki ajandası Türk heyetinin ajandasından oldukça farklıydı. Türk toprakları yıllardır işgal altındaydı ve yeni kurulan Türk devletinin egemenliği tüm dünyaya ilân etmesi zaruri idi. Sovyet heyetinin Boğazlar üzerindeki tam Türk hâkimiyeti fikri ancak 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile hayata geçebilecekti. 1923 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu savaş sonrası vaziyet göz önüne alındığında Türkiye'nin yeni bir devlet olarak tüm dünyaya bağımsızlığını ilân etmesi ve Anadolu topraklarında egemenliğini yeniden tesis etmesi üzere birtakım tavizler vermek durumunda kalması Rus kaynaklarında bazı eleştirilere yol açmıştı. Sovyetler kendilerinin desteği ile Türk heyetinin istediği her şeyi masadan alabileceğine inanıyordu. Nitekim bu beklenti karşılıksız kaldı. Hatta Lozan Barış Konferansı esnasında Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki bu görüş ayrılıkları ülkeler arasındaki ilişkilerin gerilmesine dahi sebebiyet verdi.

Yaşanan tüm bu hadiseler göz önüne alındığında SSCB, konferans boyunca Türk heyetine kendi çıkarları ile bağlantılı olarak tam anlamıyla destek olmuş, Türkiye'nin Boğazlar konusunda söz hakkına sahip tek ülke olmasına yönelik bir politika takip etmiş ve Boğazların kendi savaş gemilerine dahi kapalı kalmasını teklif etmekten geri durmamıştı. Ancak genel itibarıyla Lozan sürecine yönelik Sovyet kaynakları, Türkiye'nin bu antlaşmadan kârlı bir şekilde çıktığını ve buna bağlı olarak bağımsızlığını kazandığını ifade etmektedirler.

Sovyet kaynakları her ne kadar Türkiye'nin Sovyet tezlerini desteklemesi halinde istediği neticeleri alacağı iddiasında olsa hesaba katılmayan meselelerin olduğunu söylememiz mümkündür. Yukarıda birçok kere işaret ettiğimiz SSCB'nin bu konferansa davet edilmemesi hususu bunun en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırf bu husus bile konferansın nasıl ilerleyeceğini göstermesi açısından önemli ipuçları barındırmaktadır.

Öte yandan Türk halkının yıllardır savaş meydanlarında harap olması meselesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Sürecin uzaması demek bu durumun daha kötü bir hale evrilmesine yol açabileceği gibi Ankara Hükümeti'nin meşruiyetinin sorgulanabilmesi gibi riskler de taşıyordu. Buna ek olarak konferansın tartışma konuları arasında yalnızca Boğazlar meselesi de yer almıyordu. Kapitülasyonlar, Musul sorunu ve Osmanlı Devleti'nin borçları gibi meseleler de konferansın tartışma konuları arasında bulunuyordu. SSCB'yi ilgilendiren yalnızca Boğazlar meselesi iken Türk heyeti tüm bu sorunları halletmek durumundaydı. Dolayısıyla Türk tarafının tezleri bir çatışma değil, mutabakat zeminine oturmak zorundaydı.

Yine Lozan Barış Konferansı'nda gerçek manada bir barışın anahtarının Sovyetlerin elinde olmaması hususuna da not düşmek gerekmektedir. Öte yandan Türkler ve Ruslar arasında süregelen tarih algısı ve Sovyetler Birliği'nde kurulan yeni rejimin gelecek yıllarda Türkiye'yi tehdit etmesi ihtimali Türk heyetini SSCB tezlerinin tam anlamıyla desteklenemeyeceği fikrine yöneltmiş olabileceği akla yatkın gözükmektedir. Ancak yine de Sovyet Rusya'nın Boğazlar rejimi özelinde Türkiye'nin elini güçlendirdiği hususu da bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aralov, S. İ. *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Bagirov, Y. A. *Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR Institut Vostokovedeniya, 1955.
- Butayev, İ. *Problemi Turtsii*. Leningrad: Raboçee İzdatelstvo Priboy, 1925.
- Carr, E. H. *Bolşevik Devrimi 1917-1923*. Cilt: III. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2015.
- Dantsig, B. *Turtsiya*. Moskva: Gosudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, 1940.
- Djamil, G. *SSSR-Turtsiya: Ot neytraliteta k holodnoy voyne 1939-1953*. Moskova: Tsentri Propagandi, 2008.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*. Tom V. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961.
- Gasratyan, M. A., C. F. Oreşkova & Y. A. Petrosyan. *Oçerki İstorii Turtsii*. Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı İzdatelstvo Nauka, 1983.
- Gurko-Kryajin, V. A. *İstoriya Revolyutsii v Turtsii*. Moskva: Mir, 1923.
- Hormaç, İ. A. "Sovetskaya Rossiya na Lozanskoy Konferentsii, po uregulirobaniyu polojeniya ha blijnem vostokey (1922-1923 godı)." *Novaya i Noveşaya İstoriya* 2 (2019): 74-92.
- İvanova, İ. İ. *Evolyutsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki*. Moskva: Aspekt Press, 2017.
- Kireyev, N. G. *İstoriya Turtsii XX. Vek*. Moskva: Kraft+ Institut Vostokovedeniya RAN, 2007.
- Leonid-Friedrich. *Ankara 1922. İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmeleri*. Çev. Gizem Gürtürk. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994.
- Melnik, A. *Turtsiya*. Moskva: Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiceskoe İzdatelstvo, 1937.

- Moiseyev, P. & Y. Rozaliev. *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoj Literaturı, 1958.
- Noviçev, A. D. *Turtsiya*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1965.
- Perinçek, Doğu. *Komintern Belgelerinde Türkiye-1: Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993.
- Perinçek, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Potemkin, V. P. *İstoriya Diplomatii, Tom III, Diplomatıya v Period Podgotovki Vtoroy Mirovoy Voyny, 1919-1939 gg*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoj Literaturı, 1945.
- Potskhveriya, B. "1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri." *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, 189-196.
- Rossiiskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sovremennoy Politicheskoj İstorii (RGASPI). Fond 159, opis 2, delo 18.
- Rozaliev, Y. N. *Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1997.
- Şamsutdinov, A. M. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Yerasimos, S. *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yeremeyev, D. Ye. *İstoriya Turetskoj Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*. Moskva: Kvadriga, 2017.
- _____. *Na Stike Azii i Evropı, Oçerki o Turtsii k Turkah*. Moskva: Hauka, 1980.

NAZİ ALMANYA’SI KARŞITI SOVYET PROPAGANDASINDA ÇOCUKLARIN KULLANIMI

 Abdülhakim Bahadır DARI^a

Öz

1939’da Sovyetler Birliği, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nı imzalayarak Nazi Almanya’sıyla ilişkilerini düzenlemiş, ancak kısa bir süre sonra Polonya’nın işgaliyle savaşa dâhil olmuştur. Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne ani bir saldırısıyla 1941’de savaş başlamış, Sovyetler Birliği Batı sınırlarında toprak kaybı yaşamış ve Nazi orduları Moskova’ya kadar ilerlemiştir. Sovyetler Birliği, halkı Alman işgaline karşı motive etmek için etkin bir propaganda stratejisi izlemiştir. Propagandada hüznün, mizah, korku ve öfke unsurları kullanılmış, çocuklar ise bu görsellerde ön plana çıkarılmıştır. Analizler, Sovyet propaganda görsellerinde Nazi Almanya’nın çocuklara zarar verdiği ve Sovyet halkının birlik olması gerektiği mesajının verildiğini göstermektedir. Bu propaganda, Nazi işgaline karşı halkı harekete geçirmeyi amaçlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet propagandasında, Nazi Almanya’sına karşı çocukların nasıl öne çıkarıldığını belirlemek açısından bu çalışma önemlidir. Bu kapsamda Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen Nazi Almanya’sı karşıtı propaganda faaliyetlerinde mizah, hüznün, korku ve öfke çekicilikleri kullanılmıştır. Sovyetler Birliği’nin hüznün çekiciliğinden yararlandığı kimi propaganda görsellerinden de çocuklar ön plana çıkarılmıştır. Çalışmada İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliği’nin hüznün çekiciliği bağlamında çocukları ön plana çıkardığı görsellerde propaganda boyutunda ne tür mesajların verildiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında konuya ilişkin görseller, hüznün çekiciliği boyutunda Louis Hjelmslev’in semiyoloji modeli üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında propaganda görsellerinde Nazi Almanya’sının çocukların mağdur olmasına yol açtığı mesajının verildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda da propaganda görselleri üzerinden Nazi Almanya’sının üzerine sert bir şekilde gidilerek, Nazi Almanya’sının işgalinin sonlandırılması için Sovyetler Birliği halkının seferber edilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların yaşadığı acılar hüznün çekiciliğiyle vurgulanarak Almanlara karşı nefret söylemi güçlendirilmiştir. Bu şekilde Sovyet halkı, Nazi işgaline karşı birlik olmaya yönlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Sovyetler Birliği, Nazi Almanya’sı, İkinci Dünya Savaşı, propaganda, hüznün çekiciliği.

^a Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi/ Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, abahadir.dari@manas.edu.kg; aldulhakim.dari@yalova.edu.tr

THE USE OF CHILDREN IN SOVIET PROPAGANDA AGAINST NAZI GERMANY

Abstract

In 1939, the Soviet Union signed the Molotov-Ribbentrop Pact with Nazi Germany, regulating their relations, but shortly after, it became involved in the war with the occupation of Poland. The sudden German attack in 1941 initiated the war, resulting in territorial losses for the Soviet Union and the advancement of Nazi forces towards Moscow. To motivate against the German occupation, the Soviet Union implemented an effective propaganda strategy, utilizing elements of sadness, humor, fear, and anger, with children prominently featured in these visuals. In this context, humor, sorrow, fear and anger appeals were used in the propaganda activities against Nazi Germany carried out by the Soviet Union. Children were also featured in some of the propaganda visuals, in which the Soviet Union benefited from the sorrow appeal. In the study, it was aimed to determine what kind of messages were given in the propaganda dimension in the images in which the Soviet Union brought children to the forefront in the context of the sorrow appeal of the Second World War. For this purpose, within the scope of the study, the images related to the subject were analyzed through Louis Hjelmslev's Sign Model in the dimension of sorrow appeal. In the light of the findings obtained in the study, it was determined that the message that Nazi Germany caused children to be suffered was given in the propaganda images. In this context, it was concluded that the people of the Soviet Union were sought to be mobilized in order to end the occupation of Nazi Germany by harshly attacking Nazi Germany through the propaganda images.

Keywords: Russian history, Soviet Union, Nazi Germany, Second World War, propaganda, sorrow appeal.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗА ДЕТЕЙ В СОВЕТСКОЙ НАГЛЯДНОЙ АГИТАЦИИ ПРОТИВ НАЦИСТСКОЙ ГЕРМАНИИ

Аннотация

В 1939 году Советский Союз подписал с Германией пакт о ненападении (пакт Молотова-Риббентропа). Вскоре после этого страна была вовлечена в события, связанные с немецкой оккупацией части территории Польши. Внезапное нападение Германии в 1941 году положило начало войне, приведшей к территориальным потерям Советского Союза и продвижению нацистских войск к Москве. Народу необходимо было единство. В статье рассматривается эффективная пропагандистская стратегия, которую избрал Советский Союз, с использованием воздействием на эмоции печали, юмора, страха и гнева. Анализ показывает, что в советской наглядной агитации содержалось сообщение о том, что жертвой нацистской Германии становились дети. Пропаганда против оккупантов была направлена на мобилизацию населения, и заметное место в агитационных изображениях занимали детские образы в контексте скорбного вызова Второй мировой войны. В рамках исследования образцы наглядной агитации были проанализированы с помощью модели знаков Луи Ельмслева.

Ключевые слова: Российская история, Советский Союз, нацистская Германия, Вторая мировая война, пропаганда, скорбный вызов.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sına karşı Sovyet halkının topyekûn bir mücadele içerisinde girebilmesi için kapsamlı bir propaganda faaliyeti gerçekleştirmiştir. Çeşitli içeriklerde propaganda posterleri hazırlanarak, Sovyet kamuoyunda Nazi Almanya'sına karşı olumsuz bir algının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan propaganda posterlerinin bir kısmında da çocuklara yer verilerek, Nazi Almanya'sına karşı Sovyet halkının kararlı bir mücadele içerisinde olmasına çalışılmıştır.

Çalışmada Sovyet propagandasında Nazi Almanya'sı karşıtı çocukların kullanıldığı propaganda posterlerinde Sovyet halkına ne tür mesajların verildiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla konuya ilişkin propaganda posterlerinde görsel ve yazılı içerikler çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmada çeşitli bulgulara ulaşılmış, bu bulgular üzerinden de aşağıdaki soruların yanıtlanmasına çalışılmıştır:

- Sovyet propagandasında Nazi Almanya'sı karşıtı çocukların kullanıldığı propaganda posterlerinde Almanlara yönelik ne tür suçlamalara yer verilmiştir?
- Sovyet propagandasında Nazi Almanya'sı karşıtı çocukların kullanıldığı propaganda posterlerinde hangi duygu çekiciliğinden yararlanılmıştır?

Çalışmada Sovyetler Birliği'nin Almanya'yı konu alan 39 posterine ulaşılmıştır.¹ Ulaşılan posterler içerisinden amaçlı örneklem metodu kullanılarak, Sovyet propagandasında Nazi Almanya'sı karşıtı çocukların kullanıldığı sekiz propaganda posterinin çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışmada örneklem olarak belirlenen propaganda posterlerindeki görsel ve yazılı içeriklerin kapsamlı olarak ele alınabilmesi için Louis Hjelmslev'in Semiyoloji Modeli'nden yararlanılmıştır. Bu modelden yararlanılarak göstergelerin hem düz hem de yan anlamlarının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Modelde anlatımın tözü, anlatımın biçimi, içeriğin tözü ve içeriğin biçimi olmak üzere dört kısım bulunmaktadır. Anlatımın tözü, mesaj oluşturulurken kullanılan göstergeleri, anlatımın biçimi, bu göstergelerin mesaj oluşturulurken kullanımını; içeriğin tözü, bu göstergelerin anlamlarını ve içeriğin biçimi de bu göstergelerle oluşturulan mesajı ifade etmektedir.² Çalışmada örneklem olarak belirlenen sekiz propaganda posterini sırasıyla modeldeki anlatımın tözü, anlatımın biçimi, içeriğin tözü ve içeriğin biçimi üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma, ikinci Dünya Savaşı'nda Sovyet propagandasında, Nazi Almanya'sına karşı çocukların nasıl öne çıkarıldığını belirlemek açısından bu çalışma önemlidir. Bu açıdan çalışmanın, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet propagandası üzerine çalışan araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olması amaçlanmıştır.

1) Nazi Almanya'sı Karşıtı Sovyet Propagandası

Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sıyla 1939 tarihinde Alman-Sovyet Saldırmazlık

¹ Redavantgarde, "Sovyetler Birliği'nin Almanya'yı Konu Alan Propaganda Posterleri," erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/?themeld=9>

² Metin Işık ve diğerleri, "Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Kütüphane Derneği'nin ABD Ordusuna Yönelik Hazırladığı Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme," *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 35/2 (2021): 139.

Paktı'nı imzalamış, paktın imzalanmasından kısa bir süre sonra da Polonya, Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sının işgaline uğramıştır.³ Polonya'nın işgalinden sonra Nazi Almanya'sı, İngiltere ve Fransa'yla savaşa girerken, Sovyetler Birliği ise bir süre bu savaşın dışında kalmıştır. Buna karşılık 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği, Alman ordularının ani bir saldırısına maruz kalmış ve Nazi Almanya'sına karşı topyekûn bir savaşa girişmiştir.⁴ Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sıyla giriştiği savaşın başlarında Batı sınırlarında önemli bir toprak kaybına uğramış aynı zamanda da çok sayıda askerini kaybetmiştir. Bu dönemde Alman orduları, Sovyetler Birliği'ne karşı önemli başarılar elde ederek, Moskova'ya yakın bir mesafeye kadar ilerlemiştir.⁵ Sovyetler Birliği de Nazi Almanya'sına karşı etkin bir propaganda faaliyetine yönelerek, Sovyetler Birliği halkının Alman ordularına karşı kararlı bir şekilde mücadele etmesine çalışmıştır. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı'nda çeşitli amaçlar için kullanılan propaganda posterlerinden, Nazi Almanya'sı karşıtı kamuoyu inşasında etkili bir şekilde yararlanmıştır.⁶

a) Birinci Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen birinci propaganda posterleri, 1942 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde "Baba, Almanları öldür!" yazısı bulunmaktadır.

Şekil 1: "Baba, Almanı Öldür!" Adlı Propaganda Posterleri, 1942⁷

Anlatımın tözünde propaganda posterinde çocuk, kadın, ev ve yangın yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinde ön planda bir çocuk bulunmaktadır. Propaganda posterindeki çocuğun arkasında ise sırt üstü yatan bir kadın ve propaganda posterinin arka planında ise yanmakta olan evler yer almaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde yıkım ve katliam mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettiği yerdeki bazı evleri

³ John Keegan, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. Samet Öksüz (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 49-50.

⁴ Serkan Kızılı & Tamer Kavuran, "İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya Karşıtı ABD Propaganda Posterlerinin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelenmesi," *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (2019): 66.

⁵ Sadık Çalışkan, "Nazi Almanya'sı İşgali Altındaki Sırbistan'da Komünizm Karşıtı Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi," *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 5/9 (2020): 97-99.

⁶ Mehmet Ozan Gülada, "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin Casusluk Karşıtı Propagandasının Posterlerdeki Sunumu," *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3/1 (2019): 51.

⁷ Posterde bir çocuk, çocuğun arkasında sırt üstü yatan bir kadın ve arka planda yanan evler yer almaktadır. Redavantgarde, "Papa, kill Germans!" erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/885-papa-kill-germans-.html?themeld=9>

yaktığı ve sivil ölümüne yol açtığı algısı meydana gelmektedir. Özellikle yerde yatan kadının, muhtemelen propaganda posterinde yer alan çocuğun annesi olduğu ve savaşta çocuğun annesini kaybettiği mesajı verilmektedir. Propaganda posterinde ön plana çıkan çocuğun da bu durumdan mağdur olan bir çocuk olduğu anlatılmakta ve Sovyetler Birliği askerlerinin buna son vermesi istenmektedir.

Tablo 1: Birinci Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Çocuk, kadın, ev ve yangın
Anlatımın Biçimi	Ön planda bir çocuk, çocuğun arkasında sırt üstü yatan bir kadın ve arka planda yanan evler yer almaktadır.
İçeriğin Tözü	Yıkım ve katliam
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgal ettikleri yerlerde sivillerin hedef alınması

b) İkinci Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen ikinci propaganda posterleri, 1942 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde "Kızıl Ordu Askeri Kurtar!" yazısı bulunmaktadır.

Şekil 2: "Kızıl Ordu Askeri, Kurtar!" Adlı Propaganda Posterleri, 1942⁸

Anlatımın tözünde propaganda posterinde kadın, gözü yaşlı bir çocuk ve üzerinde Nazi işareti bulunan süngülü bir silah yer almaktadır. Kadın ve çocuğa doğrultulmuş olan silahın süngü kısmında damlayan bir kırmızılık (muhtemelen kan) görülmektedir. Propaganda posterinde kendilerine doğrultulmuş silah karşısında silahı tutan kişiye doğru bakan korkuyla kadına sarılmış gözünden yaş akan bir çocuk ve çocuğa sarılmış bir kadın yer almaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde korku mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgali sürecinde kadın ve çocukları (sivilleri) hedef aldığı anlatılmaktadır. Bu şekilde propaganda posterinde kadın ve çocuğun yaşadığı korku/mağduriyet üzerinden Sovyet

⁸ Üzerlerine silah doğrultulmuş, korkuyla birbirine sarılmış kadın ve çocuk yer almaktadır. Redavantgarde, "Red Army Soldier, Save us!," erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/74-red-army-soldier-save-us-.html?themelId=9>

askerlerinin Alman askerlerine karşı harekete geçerek sivilleri kurtarması istenmektedir.

Tablo 2: İkinci Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Kadın, gözü yaşlı bir çocuk ve silah
Anlatımın Biçimi	Kadın ve çocuğun korkuyla birbirine sarılması
İçeriğin Tözü	Korku ve mağduriyet
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgalinde kadın ve çocukların hedef alınması

c) Üçüncü Propaganda Posterini

Çalışma kapsamında analiz edilen üçüncü propaganda posterini, 1943 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde “Çocuklarımızın kanı ve gözyaşları için Almanlara ölüm!” yazısı bulunmaktadır.

Şekil 3: “Çocuklarımızın Kanı ve Gözyaşları İçin Almanlara Ölüm!” Adlı Propaganda Posterini, 1943⁹

Anlatımın tözünde propaganda posterinde çocuk ve sargı bezi yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinde başında ve sağ kolunda sargılar olan gözünden yaşlar damlayan bir çocuk bulunmaktadır. Çocuğun başındaki sargıda kırmızı bir leke (muhtemelen kan lekesi) yer almaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde mağduriyet mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgali sürecinde bir çocuğun yaralandığı ve gözyaşı içerisinde olduğu anlatılmaktadır. Bu şekilde propaganda posterinde çocuğun yaşadığı mağduriyet üzerinden Sovyetler Birliği askerleri Alman askerlerine karşı harekete geçmeye çağrılmaktadır.

Tablo 3: Üçüncü Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Çocuk ve sargı bezi
Anlatımın Biçimi	Yaralanmış bir çocuğun gözünden yaş damlaması
İçeriğin Tözü	Korku ve mağduriyet
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgalinde çocukların hedef alınması

⁹ Başında ve kolunda sargılar olan ağlayan bir çocuk yer almaktadır. Redavantgarde, “For the blood and tears of our children death to the Germans!” erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1626-for-the-blood-and-tears-of-our-children-death-to-the-germans-.html?themeId=9>

d) Dördüncü Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen dördüncü propaganda posterleri, 1943 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde “Asker, bu çocukları açlıktan kurtar. Alman saldırganlarını yok et!” yazısı bulunmaktadır.

Şekil 4: “Asker, Bu Çocukları Açlıktan Kurtar. Alman Saldırganlarını Yok Et!” Adlı Propaganda Posterleri, 1943¹⁰

Anlatımın tözünde propaganda posterinde Alman askeri, çocuklar ve yiyecek yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinin sol tarafında bir Alman askeri bir şey (muhtemelen ekme) yemekte, sağ tarafında ise iki çocuk Alman askerine doğru bakmaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde açlık mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettiği yerde çocukların aç kalmasına yol açtığı ileri sürülmektedir. Propaganda posterinde çocukların açlıktan kurtulması içinde Sovyet askerlerinin Alman askerlerine saldırması teşvik edilmektedir.

Tablo 4. Dördüncü Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Alman askeri çocuklar ve yiyecek
Anlatımın Biçimi	Askerin aç çocukların karşısında ekme yemesi
İçeriğin Tözü	Açlık ve korku
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgalince halkın ve çocukların açlık yaşaması

e) Beşinci Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen beşinci propaganda posterleri, 1943 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde “Alman Köpeklerinden İntikam!” ve “... Alman canavarları evinize ulaştı. Bütün eşyaları götürdüler. Eşiniz Nastya Galkin'i çocuklarıyla birlikte kovaladılar. Sokakta koştu ama sonra eşiniz Nastya bir Alman tarafından vurularak öldürüldü... En büyük Olya ve oğlunuz Vanya ağladılar ama Nastya onları bir

¹⁰ Elinde bir şey yiyen Alman askeri ve askere doğru bakan korkuyla birbirine sarılmış iki çocuk yer almaktadır. Redavantgarde, “Soldier, save these children from starvation. Exterminate the German aggressors!” erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/884-soldier-save-these-children-from-starvation-exterminate-the-german-aggressors-.html?themeId=9>

daha duymadı...” (Cepheadeki asker Galkin’e mektup) yazısı bulunmaktadır.

Şekil 5: “Alman Köpeklerinden İntikam!” Adlı Propaganda Posteri, 1943¹¹

Anlatımın tözünde propaganda posterinde çocuk, kadın, öldürülen biri, iki asker ve bir ev yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinde ön planda korkulu bir kadın ve kucağında gözü yaşlı bir çocuk bulunmaktadır. Propaganda posterindeki kadın ve çocuğun arkasında ise yüz üstü yerde yatan bir kişi ve bu kişinin başında iki Alman askeri bulunmaktadır. Alman askerlerinin ellerinde çuvallar (muhtemelen yağmaladıkları eşyalar) ve propaganda posterinin arka planında ise bir ev yer almaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde katliam, yağma ve kaçış mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettiği yerlerdeki evleri yağmaladığı, kadınlarda dâhil olmak üzere sivillerin ölümüne yol açtığı ve insanların bu katliamdan kaçmaya çalıştığı algısı meydana gelmektedir. Özellikle yerde yatan kişinin, Alman askerleri tarafından öldürüldüğü ve kadının kucağında küçük çocukla birlikte korku içerisinde Alman askerlerinden kaçmaya çalıştığı mesajı verilmektedir. Propaganda posterinde ön plana çıkan kadın ve çocuğun Alman askerlerinin saldırılarından mağdur olan siviller olduğu anlatılmaktadır. Propaganda posterinde Sovyetler Birliği askerlerinin bu mağduriyete son vermesi, Alman askerlerinden intikam alması istenmektedir.

Tablo 5: Beşinci Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Askerler, kadın, çocuk ve ev
Anlatımın Biçimi	Kadın ve çocuğun korkuyla askerlerden kaçmaya çalışması
İçeriğin Tözü	Katliam, yağma, korku ve kaçış
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgal ettikleri yerlerde yağma ve katliam yapması

¹¹ Ölmüş bir kişinin başında iki asker ve onların önünde korkuyla kucağındaki çocuğuna sarılmış bir kadın yer almaktadır. Redavantgarde, “Revenge on German dogs!” erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/797-revenge-on-german-dogs-.html?themeId=9>

f) Altıncı Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen altıncı propaganda posterleri, 1943 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde "Alman işgalcilere Lanet ve Ölüm! Sovyet halkına yıkım, kölelik ve ölüm getiriyorlar!" yazısı bulunmaktadır.

Şekil 6: "Alman İşgalcilere Lanet ve Ölüm! Sovyet Halkına Yıkım, Kölelik ve Ölüm Getiriyorlar!" Adlı Propaganda Posterleri, 1943¹²

Anlatımın tözünde propaganda posterinde kadın, çocuk, Alman askerleri, büyükbaş hayvan ve evler yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinde sağ tarafta Alman askerleri ellerinde silah ve çuval (muhtemelen gasp edilen eşyalar) varken büyükbaş hayvanı sürüklemeye çalışmakta, sol tarafta ise kadın ve kucağındaki çocuk korkuyla Alman askerlerine doğru bakmaktadır. Arkada yer alan evin kenarında ise iki büklüm bir insan olduğu görülmektedir. İçeriğin tözünde propaganda posterinde yağma ve mağduriyet mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettiği yerlerdeki halkın evlerini ve hayvanlarını yağmaladıkları halkı yokluğa mahkûm ettikleri ileri sürülmektedir. Propaganda posterinde Alman işgalcilerin Sovyet halkına zulüm ve baskı uygulayarak ölüm getirdikleri iddia edilmektedir. Alman işgalcilerine ölüm çağrısı yapılarak Sovyet askerleri harekete geçirilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 6: Altıncı Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Askerler, hayvan, evler, kadın ve çocuk
Anlatımın Biçimi	Askerlerin ev ve hayvanları yağma etmesi
İçeriğin Tözü	Yağma, korku ve mağduriyet
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin işgal ettikleri yerlerde köyleri yağmalaması

¹² Elinde çuvalar olan ve bir hayvanı götürmeye çalışan iki asker ile kucağında çocuğuyla askerlere korkuyla bakan bir kadın yer almaktadır. Redavantgarde, "Curse and Death to the German invaders! They bring destruction, slavery and death to the Soviet people!," erişim 12.05.2023 <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1936-curse-and-death-to-the-german-invaders-they-bring-destruction-slavery-and-death-to-the-soviet-people-.html?themeld=9>

g) Yedinci Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen yedinci propaganda posterleri, 1944 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde “Bunu Almanlar yaptı! Almanlar, Sovyet halkının kan denizini döktü- çocuklar, kadınlar, yaşlılar! Almanlar, şehirlerimizi ve köylerimizi yüz üstü ateşe ve yıkıma bıraktı! Almanlar, Sovyet halkına çok büyük felaketlere ve acılara neden oldu! Kızıl Ordu savaşçıları, Alman işgalcileri acımasızca yok edin!” yazısı bulunmaktadır.

Şekil 7: “Bunu Almanlar Yaptı!” Adlı Propaganda Posterleri, 1944¹³

Anlatımın tözünde propaganda posterinde çocuk, koltuk değneği ve yıkıntılar yer almaktadır. Anlatımın biçiminde propaganda posterinde sağ kolunun altında koltuk değneği olan bir çocuk resmedilmektedir. Propaganda posterinin arka planında ise yıkıntılar olduğu izlenimi veren bazı yapılar bulunmaktadır. İçeriğin tözünde propaganda posterinde mağduriyet mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettiği yerde yıkıma yol açtığı ve bir çocuğun sakat kalmasına neden olduğu anlatılmaktadır. Propaganda posterinde bu nedenlerden dolayı da Alman askerlerine karşı Sovyet askerlerinin harekete geçmesi istenmektedir.

Tablo 7: Yedinci Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Yıkıntılar ve yaralı çocuk
Anlatımın Biçimi	Yıkıntılar arasında koltuk değneği ile yaralı çocuğun durması
İçeriğin Tözü	Mağduriyet
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin saldırıları ile yaşanan yıkım ve sivillerin sakatlanması

h) Sekizinci Propaganda Posterleri

Çalışma kapsamında analiz edilen sekizinci propaganda posterleri, 1944 yılına tarihlenmektedir. Propaganda posterinde “Almanlarla yaptıkları tüm zulümler için hesaplaşma saati yaklaştı! Bebek Katili Faşistlere ölüm!” yazısı bulunmaktadır.

¹³ Yıkıntılarının önünde koltuk değneği ile bir çocuk yer almaktadır. Redavantgarde, “This has been done by Germans!” erişim 12.05.2023, <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1432-this-has-been-done-by-germans-.html?themefld=9>

Şekil 8: "Almanlarla Yaptıkları Tüm Zulümler İçin Hesaplaşma Saati Yaklaştı! ..." Adlı Propaganda Posterini, 1944¹⁴

Anlatımın tözünde çocuk, Alman askerleri, sigara ve silah yer almaktadır. Anlatım biçiminde propaganda posterinde kollarında Nazi işareti olan biri uzun (muhtemelen Nazi subayı) diğeri kısa boylu iki Alman askeri olduğu ve kısa boylu olan Alman askerinin sigara içerken bir kız çocuğuna silah doğrulttuğu görülmektedir. Yere çökmüş olarak görünen kız çocuğunun sırtına dayanan silah nedeniyle yaşadığı korku resmedilmiştir. İçeriğin tözünde propaganda posterinde korku ve katliam mesajı ön plana çıkmaktadır. İçeriğin biçiminde propaganda posterinde Alman askerlerinin işgal ettikleri yerlerde çocukları katlettiği ileri sürülmektedir. Propaganda posterinde bebekleri katleden Alman askerleri ile hesaplaşma vaktinin geldiği vurgulanmaktadır.

Tablo 8: Sekizinci Propaganda Posterinin Analizi

Anlatımın Tözü	Askerler, sigara, silah ve çocuk
Anlatımın Biçimi	İki askerin silahını çocuğa doğrultması
İçeriğin Tözü	Korku ve katliam
İçeriğin Biçimi	Alman askerlerinin çocukları katletmesi

Sonuç

Çalışmada incelenen propaganda posterlerinde Sovyetler Birliği'ni işgal eden Alman askerlerinin işgal ettiği yerlerde çocukların mağdur edilmesine yol açtığına ilişkin mesajların ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda propaganda posterleri içerisinde çocukların savaş nedeniyle yaralandığı, sakatlandığı, aç kaldığı ve yakınını kaybettiğine yönelik suçlamalarda bulunulmuştur. Bu suçlamalar üzerinden de propaganda posterlerinde Sovyetler Birliği askerlerinin, Alman askerlerine karşı harekete geçmesi istenmiştir. Propaganda posterlerinde çocukların mağduriyeti

¹⁴ İki asker ve önlerinde arkadan silah doğrultulmuş bir çocuk yer almaktadır. Redavantgarde, "The hour of reckoning with the Germans is close for all their atrocities! Death to the fascists-infanticide!" erişim 12.05.2023 <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1008-the-hour-of-reckoning-with-the-germans-is-close-for-all-their-atrocities-death-to-the-fascists---infanticide-.html?themeld=9>

vurgulanarak hüznün çekiciliği tekniğinden yararlanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Hüznün çekiciliği tekniğinde de çocukların yaşadığı mağduriyet, Sovyetler Birliği askerlerinin Alman askerlerine karşı mücadelesini teşvik edici şekilde kullanılmıştır. Diğer yandan çocukların kullanıldığı propaganda posterlerinde Sovyet kamuoyunda Alman askerlerine karşı nefret söylemine yer verildiği ileri sürülebilmektedir. Nitekim çalışmada incelenen propaganda posterlerinde Alman askerlerine karşı harekete geçmeye çağrılan Sovyetler Birliği askerlerine yönelik “Almanları öldür!”, “Almanlara ölüm!” “Alman saldırganlarını yok et!”, “Alman işgalcileri acımasızca yok edin!”, “Alman köpeklerinden intikam!”, “Almanlarla yaptıkları tüm zulümler için hesaplaşma saati yaklaştı! Bebek katili faşistlere ölüm” ve “Alman işgalcilere lanet ve ölüm!” gibi çağrılarda bulunulmuştur. Bu aşamada Sovyet propagandasında çocukların, Sovyetler Birliği’nin Nazi Almanyası’na karşı topyekûn savaşında kitlelerin kararlı bir şekilde harekete geçirilmesinde kapsamlı bir şekilde kullanılmaya çalışıldığı ileri sürülebilmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Çalışkan, Sadık. “Nazi Almanyası işgali altındaki Sırbistan’da komünizm karşıtı kullanılan propaganda posterlerinin göstergebilimsel analizi.” *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 5/9 (2020): 96-112.
- Gülada, Mehmet Ozan. “İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliği’nin Casusluk Karşıtı Propagandasının Posterlerdeki Sunumu.” *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3/1 (2019): 49-68.
- Işık, Metin, Mehmet Ali Gazi, Caner Çakı & Gül Çakı. “Birinci Dünya Savaşı’nda Amerikan Kütüphane Derneği’nin ABD Ordusuna Yönelik Hazırladığı Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme.” *Türk Kütüphaneciliği* 35/2 (2021): 131-158.
- Keegan, John. *İkinci Dünya Savaşı*. Çev. Samet Öksüz. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Kızılıcı, Serkan & Tamer Kavuran. “İkinci Dünya Savaşı’nda Japonya Karşıtı ABD Propaganda Posterlerinin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelenmesi.” *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (2019): 63-78.
- Redavantgarde. “Red Army Soldier, Save us!” Erişim 05.12.2023. <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/74-red-army-soldier-save-us-.html?themelId=9>

- Redavantgarde. "Papa, kill Germans!" Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/885-papa-kill-germans-.html?themeId=9>
- Redavantgarde. "Revenge on German dogs!" Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/797-revenge-on-german-dogs.html?themeId=9>
- Redavantgarde. "Curse and Death to the German invaders! They bring destruction, slavery and death to the Soviet people!" Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1936-curse-and-death-to-the-german-invaders-they-bring-destruction-slavery-and-death-to-the-soviet-people-.html?themeId=9>
- Redavantgarde. "Soldier, save these children from starvation. Exterminate the German aggressors!" Erişim 05.12.2023. <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/884-soldier-save-these-children-from-starvation-exterminate-the-german-aggressors-.html?themeId=9>
- Redavantgarde. "This has been done by Germans!" Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1432-this-has-been-done-by-germans-.html?themeId=9>
- Redavantgarde. "The hour of reckoning with the Germans is close for all their atrocities! Death to the fascists-infanticide!" Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1008-the-hour-of-reckoning-with-the-germans-is-close-for-all-their-atrocities-death-to-the-fascists---infanticide-.html?themeId=9>
- Redavantgarde, "Sovyetler Birliği'nin Almanya'yı Konu Alan Posterleri." Erişim 05.12.2023.
<http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/?themeId=9>
- Redavantgarde. "For the blood and tears of our children death to the Germans!" Erişim 05.12.2023. <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/1626-for-the-blood-and-tears-of-our-children-death-to-the-germans-.html?themeId=9>

GÖÇ VE GÖÇMEN MESELESİNİN AVRUPA BİRLİĞİ- RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

 Halil GÜNAY^a

Öz

Göç ve göçmen konusu sadece ulusal devletler için değil, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) için de sorun yaratmıştır. Özellikle Arap Baharı sonrasında göç ve göçmen sorunu AB’de yeniden ciddi bir şekilde hissedilmiştir. Daha sonra Belarus’ta yaşanan siyasi kriz ve Rusya’nın Ukrayna’yı işgal girişimi AB’de süregelen göç ve göçmen sorununu daha da derinleştirmiştir. Dolayısıyla Rusya, AB’nin göç ve göçmen sorununun önemli aktörlerinden biri olmuştur. Ayrıca göç ve göçmen sorunu Rusya’nın ulusal güvenliğini de tehdit eder hale gelmiştir. Bu çerçevede, uluslararası sistemin çok kutuplu ve birbirine bağlı yapısı, Rusya için hem AB hem AB üyesi ülkeler bazında bir dizi iç ve dış güvenlik sorununu gündeme getirmiştir. Bu sorunlar ulusal ve bölgesel güvenlik alanını giderek daha fazla etkilemiştir. Bu bağlamda, göç ve göçmenler konusunda AB ve Rusya arasındaki ilişkilerini ve iş birliğini analiz etmek önemli hale gelmiştir.

Çalışmada AB ve Rusya’nın göç ve göçmenlere ilişkin politika ve mevzuatları incelenmiştir. Bu inceleme, iki aktörün politika ve mevzuatlarının ortak ve ayırt edici özelliklerini tespit etmek amacıyla kapsamlı bir karşılaştırmalı analiz yoluyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla çalışma, göç ve göçmenler konusunda AB ve Rusya arasındaki ilişkileri ve iş birliği süreci ele alınmıştır. Bu kapsamda iki aktör arasında Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması (OİA) ile başlayan ve daha sonra “Özgürlük, Güvenlik ve Adalet” alanlarındaki yol haritaları ile devam eden belgeler incelenmiş, bu belgelerin taraflar arasında daha sonraki geri kabul ve basitleştirme vize rejimi gibi anlaşmaların imzalanmasını sağlamıştır. AB ve Rusya arasında göçmenlere yönelik yaklaşımlarda farklılıklar tespit edilmiştir. AB, yabancı vatandaşların haklarını ve ev sahibi toplumların yaşamına sosyo-ekonomik katılımlarını garanti altına alırken, Rusya göçmen entegrasyonuna kültürel, dilsel ve değerlere dayalı bir yaklaşım sergilemiştir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Avrupa Birliği, Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması, göç, göçmen.

^a Dr, hall.gnay@gmail.com.

THE IMPACT OF MIGRATION AND MIGRANT ISSUE ON EUROPEAN UNION-RUSSIA RELATIONS

Abstract

The issue of migration and migrants has created problems not only for national states but also for the European Union (EU). Especially in the aftermath of the Arab Spring, the problem of migration and migrants was again seriously felt in the EU. Later, the political crisis in Belarus and Russia's attempt to invade Ukraine deepened the ongoing migration and migrant problem in the EU. Therefore, Russia has been one of the important actors in the EU's migration and migrant problem. In addition, the migration and migrant problem has also threatened Russia's national security. In this framework, the multipolar and interconnected structure of the international system has raised a series of internal and external security issues for Russia on the basis of both the EU and EU member states. These issues have increasingly affected the national and regional security sphere. In this context, it is important to analyse the relations and cooperation between the EU and Russia on migration and migrants.

This study analyses the policies and legislation of the EU and Russia on migration and migrants. This examination was carried out through a comprehensive comparative analysis in order to identify the common and distinctive features of the policies and legislation of the two actors. Therefore, the study analyses the relations and cooperation process between the EU and Russia on migration and migrants. In this context, the documents that started with the Partnership and Cooperation Agreement (PTA) between the two actors and continued with the roadmaps in the fields of "Freedom, Security and Justice" were analysed, which led to the signing of subsequent agreements between the parties such as readmission and simplified visa regime. Differences in approaches to migrants between the EU and Russia were identified. While the EU guarantees the rights of foreign citizens and their socio-economic participation in the life of host societies, Russia has adopted a cultural, linguistic and values-based approach to migrant integration.

Keywords: Russia, European Union, Partnership and Cooperation Agreement, migration, migrants.

ВЛИЯНИЕ ВОПРОСА О МИГРАЦИИ И МИГРАНТАХ НА ОТНОШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И РОССИИ

Аннотация

В последнее время в Европейском союзе (ЕС) вновь актуализировался миграционный кризис. В основном это произошло из-за двух событий, связанных с Россией. Этими событиями являются политический кризис в Беларуси и проведение Россией специальной военной операции на Украине ("вторжения в Украину"). Исторически в отношениях между ЕС и Россией возникали значительные проблемы в различных областях. Однако в вопросах, связанных с иммиграцией и иммигрантами, таких проблем не было. Специальная военная операция, начавшаяся 24 февраля 2022 года, привела к нарастанию напряженности между сторонами.

Миграционный кризис представляет угрозу не только для государств-членов ЕС, но и для России, имеющей с ним границы. В этом контексте глобализация и многополярность международной системы привели страны к ряду проблем в области

внутренней и внешней безопасности.

Цель этого исследования - изучить сотрудничество между ЕС и Россией по вопросам миграции и мигрантов, проанализировав Соглашение о партнерстве и сотрудничестве (1997 года) и Дорожную карту Общего пространства свободы, безопасности и правосудия (2005 года). Указанные документы имели следствием соглашения о реадмиссии и упрощении визового режима. Кроме того, в статье были выявлены различия в подходах ЕС и России к мигрантам. В то время как ЕС обеспечивает права иностранных граждан и их социально-экономическую интеграцию в принимающие общества, подход России к интеграции мигрантов, по мнению автора, в основном основан на культурных и языковых ценностях.

Ключевые слова: Россия, Евросоюз, Соглашение о партнерстве и сотрудничестве, миграция, мигранты.

Giriş

Göç, bir kişinin veya bir grup insanın farklı amaç ve nedenlerle bir devlet içinde ya da uluslararası bir sınırı geçerek hareket etmesidir.¹ Geniş anlamda göç politikası, sadece yasal göçmenlerin ev sahibi ülkeye giriş, ikamet ve istihdamına ilişkin resmi kuralları değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik entegrasyon, kültürel uyum ve üçüncü tarafların hak ve yükümlülükleri gibi diğer birçok önemli konuyu da kapsamaktadır. Göçmenlerin entegrasyonu için ev sahibi ülke tarafından alınan tedbirler, bazı göçmenlerin radikalleşmesini ve yerel halk arasında ayrımcılık yapılmasını önlemeye yöneliktir.²

Eylül 2016'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu göç konusunda yasal bağlayıcılığı olmayan bir mutabakat kabul etmiştir. İki yıl süren müzakerelerin ardından bu mutabakat, 10 Aralık 2018 tarihinde Marakeş'te düzenlenen hükümetler arası konferansta "Güvenli, Düzenli ve Yasal Göç için Küresel İlkeler Sözleşmesi" olarak onaylanmıştır. Sözleşme, göçmenler için sosyal entegrasyon ve uyum koşullarının yaratılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlamda sözleşme, ulus devletlere istihdam, aile birleşimi, eğitim, fırsat eşitliği ve sağlık hizmetlerine erişim gibi alanlarda göçmenlerin sosyo-kültürel entegrasyonunu ve uyumunu kolaylaştırmak için hedefler koymaktadır.³

Birlik üyesi ülkeler gibi Rusya da "Güvenli, Düzenli ve Yasal Göç İçin Küresel Sözleşmesi'ni" kabul edilmesini desteklemektedir. Rusya, ABD ve Almanya'nın ardından göçmen kabulünde üçüncü sırada yer almaktadır. AB üyesi ülkeler arasında yer alan Fransa ve İspanya da bu sıralamada ev sahipliği yapan ilk on ülke arasındadır.⁴

AB sosyal, ekonomik ve hukuki koşullar açısından göç etmeye karar veren birey ya da grupların tercih ettiği güvenli bir bölgedir ve bundan dolayı göç hareketliliğine sürekli

¹ Uluslararası Göç Örgütü, "Göç Terimler Sözlüğü," No: 31, https://publications.iom.int/system/files/pdf/1ml31_turkish_2ndedition.pdf

² "Güvenli, Düzenli ve Düzenli Göç için Küresel İlkeler Sözleşmesi," Birleşmiş Milletler, 16, erişim 04.12.2023, <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/k%C3%BCresel%20g%C3%B6%C3%A7%20mutabakat%C4%B1.pdf>

³ "Güvenli, Düzenli ve Düzenli Göç için Küresel İlkeler Sözleşmesi."

⁴ International Organization for Migration, "World Migration Report 2018," *The UN Migration Agency* (2017), 19, erişim 04.12.2023, https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf

olarak maruz kalmaktadır.⁵ Göç meselesi bu bağlamda AB için genel olarak siyasi, ekonomik, kültürel, güvenlik gibi ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır.⁶ Ayrıca bu sorunların ortaya çıkmasında AB göç politikasının münhasır yetki kapsamında olmaması, başka bir deyişle paylaşılan yetki⁷ kapsamında olması da yatmaktadır.⁸ Bu konuyla bağlantılı olarak, Birlik üye ülkelerinin uygulaması gereken tek tip mülteci politikası bulunmamaktadır. Bundan dolayı Birlik üye ülkeler göç politikalarına ilişkin yasama faaliyetleri ve hukuki bağlayıcı tasarrufları tek taraflı olarak kabul edebilmektedir ve uygulayabilmektedir.⁹ Üye devletler içerisinde, bazı ülkeler tarihi ve coğrafi konumları nedeniyle esnek kurallara sahipken, diğerleri sıkı kontroller uygulamaktadır.¹⁰

Bu çalışmada, göç politikası çerçevesinde AB ve Rusya'nın göçmenlere yönelik politikaları analiz edilmektedir. Çalışmada "AB'nin antlaşmalarla oluşturduğu göç mevzuatı ve bu mevzuatların AB-Rusya ilişkileri ve iş birliğine etkisi nedir?" sorusuna cevap aranmaktadır. Araştırma sorusuna ilişkin varsayım, AB ile Rusya arasında birçok alanda sorunlar yaşansa da göç alanında belirli konularda uzlaşmanın sağlanmış olduğudur. OİA ile başlayan ve "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet" alanlarındaki yol haritaları ile devam eden belgeler analiz edilmiş ve bu belgeler ile daha sonra taraflar arasında imzalanan geri kabul ve vize rejiminin basitleştirilmesi gibi anlaşmalar arasında bağlantı kurulmuştur.

Araştırma sorusunu cevaplamak ve varsayımı kanıtlamak için yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak nitel araştırma tekniğinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede, başta Rus kaynakları olmak üzere kitap, makale ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Ayrıca AB'nin resmî belgeleri, anlaşmaları ve diğer yasal düzenlemeleri ile ilgili kaynaklar da kullanılmıştır. Veriler doküman analizi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. AB, 1951 yılından bu yana yürürlüğe koyduğu anlaşmalar ile göç konusunda çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler çalışmanın birinci bölümünde yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde AB ve Rusya'nın göçmenlere yönelik yaklaşımı ele alınmıştır. Son bölümde AB-Rusya ilişkileri ile göç ve göçmenler konusundaki iş birliği süreci OİA ve "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Üzerine Ortak Alan İçin Yol Haritası" üzerinden dönemsel olarak analiz edilmiştir.

1) AB Göç Mevzuatı

Üye devletler, AB içerisinde iç sınırları kontrol altına almak için ortak bir politika oluşturmasındaki temel nedenler; uluslararası organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı,

⁵ Orhan Koçak & R. Demet Gündüz, "Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi," *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (2016): 66-67.

⁶ Arif Köktaş, "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı," *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar* içinde, ed. Belgin Akçay, et al. (Ankara: Seçkin, 2016), 506.

⁷ Lizbon antlaşması ile AB'nin yetkili olduğu alanlar üç temel sınıflandırmaya ayrılmıştır: Münhasır, paylaşılan ve destekleyici, koordine edici ve tamamlayıcı yetkiler. Paylaşılan yetki, AB ve Birlik üye ülkelerin paylaşılan yetki kapsamındaki alanlarda yasama faaliyetinde bulunabilir ve hukuki bağlayıcı tasarrufları kabul edebilir. Bk. Sanem Baykal & İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku* (Ankara: Seçkin Yay., 2016), 251-266.

⁸ Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, 266.

⁹ Halil Günay, "Yunanistan Örneği Üzerinden Uluslararası Göç Meselesine ve Mevzuatına Dair Bir Değerlendirme," *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* 6/2 (2021): 58.

¹⁰ Köktaş, "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı," 506.

yasadışı göç ve terörizm gibi tehditlerin üst düzeyde hissedilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Birlik içerisinde iç sınırları kontrol altına almak için ilk adım üye ülkelerin içişleri bakanlarından oluşan hükümetlerarası TREVI (Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence, International) grubu 1975 yılında faaliyete başlamıştır. Grubun faaliyetleri, uluslararası hukuk normlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu normlara uygun olarak terörle mücadele, sınır kontrolü, göç akışlarının düzenlenmesi, yasadışı ulaşımın ve uyuşturucu ticaretinin engellenmesi de yer almaktadır.¹¹

TREVI, 1986 Avrupa Tek Senedi hükümleri ve bu senede ekli Siyasi Deklarasyon tarafından göç konusunda bir ad hoc çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubunun göç konusundaki iş birliği hükümetlerarası düzeyde kalmıştır.¹² Ancak AB kurumları ve üye ülkeler arasında yetkilerin net bir dağılımının olmaması, iş birliği sürecini karmaşıklaştırmıştır. Bu karmaşıklığı ortadan kaldırmak adına 1991'de Lüksemburg'daki ilk zirvede, göç ve sığınma politikasını ortaklaştırmak, yani göç politikasını üye ülkelerin yetki alanında ulusüstü düzeye aktarmak için öneriler getirilmiştir.¹³ Getirilen önerilere, Maastricht Antlaşmasının üçüncü sütunu¹⁴ içerisinde yer verilmiştir.¹⁵ Ayrıca gümrük kontrolünün kaldırılmasını kolaylaştıran Schengen Antlaşması ile göçmenler ve sığınmacıları denetlemek için oluşturulan Göç Grubu ve Dublin Konvansiyonunda da göç ile ilgili konular ele alınmıştır.¹⁶ Birlik üye devletlerarasında göç hususunda koordinasyonu ve iletişimi sağlamak ve güçlendirmek adına Europol (Avrupa Polis Ofisi) kurulması kararlaştırılmış ve faaliyete 1998 yılında geçmiştir.¹⁷

Maastricht Antlaşması'nda üçüncü sütun hükümetlerarası nitelik taşımaktadır. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile göç konusu üye ülkeler arasında ortak hareket etme hususunda birtakım adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımlardan en önemlisi göç konusu Birlik politikası kapsamına alınmış olmasıdır.¹⁸ Birlik politikasına alınan konular üye ülkeler tarafından ortaklaşa kabul edilen uygulamalar Nice Antlaşması ile desteklenmiştir.¹⁹

Maastricht Antlaşması ile gelen üçlü sütun yapısı, Lizbon Antlaşması ile ortadan kalkmıştır. Üçüncü sütun bu antlaşma ile ulus üstü boyuta aktarılmıştır.²⁰ Göç politikası oluşturulması sürecinde Komisyon, Parlamento ve Adalet Divanı'nın yetkileri arttırılmıştır.²¹

¹¹ John Benyon, "Policing the European Union: The Changing Basis of Cooperation on Law Enforcement," *International Affairs* 70/3 (1994): 499-501.

¹² Köktaş, "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı," 507.

¹³ Irina V. Potapenkova, "Migratsionnoye Regulirovaniye v YeS: Integratsionnyye Predposylki i Problemy Pravovogo o bespecheniya," *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii* 4 (2018): 177.

¹⁴ Maastricht Antlaşmasında üçlü sütun yapısı söz konusudur. Birinci sütun; Paris ve Roma Antlaşmasında kurulan topluluklar, ikinci sütun; "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" ve Üçüncü sütun: "Adalet ve İçişlerinde İşbirliği Politikası".

¹⁵ Official Journal of the European Union, "Consolidated Version of the Treaty On European Union," *Official Journal* 191 (1992): 29-42.

¹⁶ Mehlika Özlem Ultan, *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları* (Ankara: Nobel, 2016), 49-50.

¹⁷ "EUROPOL," erişim 13.09.2023, <https://www.europol.europa.eu/executive-director-of-europol>

¹⁸ Ultan, *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, 53-54.

¹⁹ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si* (Ankara: Sinemis, 2007), 122-123.

²⁰ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi* (Kocaeli: Umuttepe, 2015), 87.

²¹ Ultan, *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, 58.

2) AB'nin Göçmen Politikası

Göç ve İltica Konusunda Yeni Anlaşma (GİKA), AB için adil, etkili ve sürdürülebilir bir göç süreci oluşturmaya yönelik bir dizi düzenleme ve politikadan oluşmuştur. Eylül 2020'de önerilen ve Avrupa Parlamentosu ile Konsey arasında Aralık 2023'te kabul edilen GİKA, göçü uzun vadede yönetmek ve normalleştirmek, AB'ye gelen insanlara uygun koşullar sağlamak için tasarlanmıştır. Ayrıca göç konusunda dayanışmaya, sorumluluğa ve insan haklarına saygıya dayalı ortak bir yaklaşımı da kapsamıştır.²²

Ortak Avrupa İltica Sistemi, AB menşe ülkelerindeki zulümden veya siyasi, iç çatışma, savaş gibi nedenlerden kaçan insanlara yönelik bir koruma alanıdır.²³ Sadece kriz bölgelerinden gelen sığınmacıları değil aynı zamanda göçmen işçileri ve ailelerini de AB sınırlarında ağırlayan AB, üçüncü ülke vatandaşlarının varlığı geçici bir olgu olmaktan çıkıp gündelik hayatın bir gerçeğine dönüşmüştür. Bu gerçeklik, göçmen nüfusun AB nüfusuna oranının %4,1 olması ve bu nüfusun gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması nedeniyle özellikle Almanya, İtalya, İspanya ve Fransa'da ciddi derecede hissedilmiştir.²⁴

1990'lardan önce Birlik üye ülkelerde, göçmenlerin kendi ülkelerine geri dönecekleri düşüncesi hâkimdir. Ancak 1990'larda Sovyetler Birliği'nin lağvedilmesi ve Yugoslavya'da ortaya çıkan çatışma nedeniyle üye ülkelerde göç sorunu derinleşmiştir. Bu sorunlar, AB'yi göç alanını ulusüstü bir zemine taşımak adına adımlar atmaya itmiştir. Dolayısıyla AB, üye ülkelerin göç politikalarının önemli ölçüde yaklaşmasını ve ortak bir Avrupa göçmen politikası oluşturmasını hedef olarak belirlemiştir. 1990'ların sonlarından bu yana, doğum oranındaki düşüş, emeklilik sistemindeki kriz ve bir dizi istihdam alanındaki iş kıtlığı ve yasadışı göçün artması gibi olumsuz sosyal süreçler, Birlik üye ülkelerinin uzun süredir devlet düzenlemesi düzleminde yer alan entegrasyon politikalarına olan ilgisini artırma ihtiyacına katkıda bulunmuştur.²⁵

Roma Antlaşmaları (1957), Schengen Antlaşması (1985), Maastricht (1993), Amsterdam (1999) ve Lizbon antlaşmalarında (2009) yer alan ulus üstü göçmenlik politikası ile ilkeler, temel olarak uluslararası anlaşmalara dayanmaktadır. 1990'ların sonlarından bu yana, ortak bir Avrupa göç ve sığınma politikası, AB'de "özgürlük, güvenlik ve adalet alanı" yaratılmasının bir parçası haline gelmiş ve buna müteakip beş yıllık programlar çerçevesinde yeni bir ivme kazanmıştır.²⁶

Birlik üye ülkelerde eşgüdümlü bir göçmen politikasının oluşturulması, Avrupa Komisyonu'nun ana görevlerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede Birlik üye ülkeler temelinde AB, göçmen politikasının "uyumlaştırılması" adına göçmenler için entegrasyon

²² European Commission, "What is the New Pact on Migration and Asylum of the EU?," erişim 10.02.2024, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/new-pact-migration-and-asylum_en

²³ European Commission Migration and Home Affairs, "Common European Asylum System," erişim 09.02.2024, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system_en

²⁴ Irina Nikolaevna Molodikova, Lyalina Anna Valentinovna & Emelyanova Larisa Leonidovna, "Vzaimodeystviye c Diasporami i Diasporal'nymi Organizatsiyami Kak Klyuch k Uspeshnoy Politike Integratsii Migrantov v YeS," *Baltiyskiy Region* 10/3 (2018): 58-59.

²⁵ Bisson, "Integratsiya Immigrantov v YeS i Rossii: Raznitsa v Podkhodakh," *PAH* 6 (2018): 113-114.

²⁶ Proyekt Federal'nogo Zakona, "O Sotsial'noy i Kul'turnoy Adaptatsii i Integratsii Inostrannykh Grazhdan v Rossiyskoy Federatsii," *Federal'nyy Zakon*, erişim 19.11.2022, <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=PRJ&n=116341#c9uMeGUHX30kbZT>

programlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi hususunda adım atmıştır.²⁷ Bu bağlamda göçmenler ve onların çocukları için sosyal katılım sürecini hızlandırmak adına çocukların bakımı ve eğitimi de dâhil olmak üzere toplum içinde uyumlaşmayı desteklemiştir.²⁸

3) Rusya'nın Göçmen Politikası

Rusya'da, yabancı vatandaşlar genel olarak geçici ikamet statüsüne sahiptir. Bununla bağlantılı olarak, Rusya İçişleri Bakanlığı 2016-2018 verilerine göre geçici ikamet statüsüne sahip göçmenlerden 200 binden fazlası Rus vatandaşı olmuştur.²⁹ Rusya'ya daimî ikamet için gelen bu kişiler, çoğunlukla eski Sovyet ülkelerinden vizesiz olarak para kazanmak için gelmiştir ve ilk olarak geçici oturma izni ve daha sonra vatandaşlık almaya çalışmışlardır.³⁰

Rusya, 2016 yılında göçmenlerin sosyokültürel uyumu ve entegrasyonu için 2017-2025 dönemi kapsamında toplam bütçesi 695 milyon ruble olan bir alt programı kabul etmiştir. Ağustos 2017'de göçmenlerin sosyal ve kültürel adaptasyonu için yetki Federal Etnik İşler Ajansı (FADN)'na verilmiştir. FADN, 2017 yılında ilk kez sosyal ve kültürel adaptasyon ve entegrasyon tanımını sağlayan "Rusya Federasyonu'ndaki yabancı vatandaşların sosyal ve kültürel adaptasyonu ve entegrasyonu" hakkında bir federal yasa taslağı hazırlamıştır. Bu yasa taslağı, devlet yetkililerinin, yerel yetkililerin ve sivil toplum kuruluşlarının, yabancı bir vatandaşın Rus toplumunun sosyal ve kültürel alanına dâhil edilmesini amaçlayan bir dizi uyum eylemi planı içermektedir. Uyum eylem planı, entegrasyon ile işgücü faaliyetlerini yürütmek amacıyla Rusya topraklarında geçici olarak gelen yabancılar ile daimî ikamet için gelen üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamaktadır.³¹

Rusya'nın göçmenlerin entegrasyon ve uyumu için planlamış olduğu üç temel hedefi vardır. Bunlardan ilki, Rus dilinin öğretilmesidir. İkincisi Rus tarihi, gelenekleri ve göreneklere hakkında bilgi verilmesidir. Son olarak ise Rus toplumunda kabul edilen davranış kuralları ile ilgili bilinçlendirmektedir. Bu temel hedef çerçevesinde 2015'ten bu yana göçmenlere, Rusya'ya entegre etmek ve uyum sağlamalarını kolaylaştırmak adına, Rus dili, tarihi ve mevzuatın temelleri hakkında zorunlu bir sınav yapılmaktadır. Rusya ayrıca, göçmenlere göç politikası çerçevesinde birtakım haklar vermiştir. Bu haklar, Rus okullarında göçmen çocuklara ücretsiz eğitim ve acil durumlarda ücretsiz tıbbi yardım sağlanmaktadır. Göçmen kadınlara da ücretsiz doğum yapma olanağı tanınmaktadır.³²

Bu bağlamda, Rusya'da göçmenlerin entegrasyonuna yönelik yaklaşımda sosyo-

²⁷ Piet Hein Donner, Johan Remkes & Rita Verdonk, "Common Basic Principles Integration Policy in the European Union: Press Release. Council of the European Union Minister for Integration and Immigration," 2618th Council Meeting, 2004, erişim 11.03.2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_04_321

²⁸ "Immigrant Integration," Migration Policy Institute, erişim 04.12.2023, <https://www.migrationpolicy.org/topics/immigrant-integration>

²⁹ "Svodka Osnovnykh Pokazateley Deyatel'nosti Po Migratsionnoy Situatsii v Rossiyskoy Federatsii Za Yanvar'-Noyabr' 2018 Goda," MVD Rossii, erişim 21.11.2022, <https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/15252649/>

³⁰ S. G. Maximova, D. A. Omelchenko & O. E. Noyanzina, "International Migration in Border Regions of Russia: Structural Modeling of Public Attitudes," *RUDN Journal of Sociology* 19/4(2019): 740.

³¹ Proyekt Federal'nogo Zakona, "O Sotsial'noy I Kul'turnoy Adaptatsii i Integratsii Inostrannykh Grazhdan V Rossiyskoy Federatsii," Federal'nyy Zakon, erişim 19.11.2022, <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=PRJ&n=116341#c9uMeGUHX30kjbZT>

³² D. V. Poletaev, "Ot Nedoveriya K Solidarnostilli Novomu Nedoveriyu? Migratsionnyy Opyt Rossii v Mirovom Kontekste," *Valdai* 97 (2018): 11.

ekonomik boyuttan ziyade kültürel boyut hâkimdir. AB, göç politikasını oluştururken insan hakları kavramını ön plana çıkararak, üçüncü ülke vatandaşlarının aile hayatı, düzgün çalışma koşulları gibi temel haklarını güvence altına almaktadır. Rusya'da ise göç politikasında üçüncü ülke vatandaşlarının haklarından bahsedilmemektedir. Genel olarak göçmenlerin Rus kültürüne ve kimliğine aidiyet bağı ile bağlanmasına yönelik politikalar oluşturulmaktadır.³³

4) Avrupa Birliği ile Rusya Arasındaki İlişkiler ve Göç Konusunda İş Birliği

Rusya ve AB arasındaki ilişkiler, bölgesel ve küresel düzeyde iki büyük jeopolitik aktörün ilişkisini temsil etmektedir. Bunun başlıca nedeni coğrafi konumun yakınlığı, iş birliğine duyulan ilgi ve enerji sektöründeki etkileşiminden kaynaklanmaktadır.

Son dönemlerde Rusya ile AB arasındaki ilişkilerin konusu, Rusya'nın dünya sahnesindeki konumunun araştırılmasıdır. Bu durum, AB'nin stratejik bir ortak olarak Rusya için önemi ve her iki tarafın da başarılı bir şekilde gelişmesi için istikrarlı ilişkilere duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.³⁴ İki aktör arasında yaptırımlar ve karşı yaptırımlarla pekiştirilen ilişkilerdeki soğukluğun altında yatan temel nedenleri anlamak için ilişkilerin tarihsel sürecini geriye dönük olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Avrupa ülkelerinin birleşmesi düşüncesi orta çağ dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak bu düşünce 20. yüzyılın ortalarına kadar gerçekleşmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da savaştan dolayı yıkımların gerçekleşmesi ve bundan dolayı o dönemin konjonktür yapısı Avrupa entegrasyonunun kurulmasını zaruri hale getirmiştir. Monnet ve Schuman, Avrupa'daki olumsuz durumu tersine çevirmek için bir öneri hazırlamıştır. Bu öneri, 1951 Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nin 6³⁵ ülke ile kurulmasını ve orta çağdan beri hayal edilen Avrupa ülkelerini birleştirme düşüncesini somut hale getirmiştir.³⁶

AKÇT kurulmasının hemen ardından Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasi Topluluğu oluşturma girişimleri söz konusu olmuştur. Ancak o dönem içerisinde hazırlanmayan Avrupa ülkeleri bu iki topluluğun kurulmasını sağlayamamıştır.³⁷ Başarısızlıkla sonuçlanan iki girişimden sonra, Belçika Dışişleri Bakanı Paul-Henri Spaak başkanlığında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) 25 Mart 1957 tarihinde Roma Anlaşması ile kurulmuştur.³⁸ Ancak o dönemde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile SSCB arasındaki ilişkiler stratejik öneme sahip değildir. Bu durum Topluluğun dünya arenasında fazla ağırlığının olmaması ve Sovyetler Birliği ile Batılı ülkeler arasındaki Soğuk Savaş döneminin konjonktür yapısından dolayı farklı kutuplarda yer almasından kaynaklanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında lağvedilmesinin ardından kurulan 15 devletten biri olan Rusya, Sovyetlerin bıraktığı enkazı ortadan kaldırmak için siyasi, ekonomik ve

³³ Bisson, "Integratsiya Immigrantov v YeS i Rossii: Raznitsa v Podkhodakh," 114.

³⁴ Alekseeva Polina Mihaylovna & Naymoviç Yulia Arturovna, "Rossiya i Yevropeyskiy Soyuz: Istoriya i Perspektivy Razvitiya Otnosheniy," *Vestnik Nauki i Obrazovaniya* 3/57 (2019): 51-52.

³⁵ Almanya, Fransa İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda

³⁶ Karen Davies, *Understanding European Union Law* (New York: Routledge, 2013), 8.

³⁷ Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi*, 35-36.

³⁸ Mehmet Hanifi Bayram, *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri* (Ankara: Seçkin, 2019), 41-43.

sosyal alanlarda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Söz konusu bu yeniden yapılanma süreci dış politika alanında da görülmüştür. Özellikle ilk yıllarda Rusya'nın dış politikasında üç akım ön plana çıkmıştır: Slavofiller (Slavcılık), Avrasyacılar ve Zapadnikler (Batıcılık)'dir. Rusya'nın ilk başkanı Yeltsin, kendi başkanlığı döneminde batıcı ve özellikle AB ile yakın temas içine girmek isteyen bir yol izlemiştir.³⁹

AB, 1992 yılında Hollanda'da imzalanan ve adını imzalandığı şehir olan Maastricht'ten alan bir anlaşma ile kurulmuştur. Avrupa Topluluğu temelinde oluşturulan AB, sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir birlik haline gelmiş ve AB ülkelerinin ortak dış politikasını belirleyen kendi tüzel kişiliğini kazanmıştır.⁴⁰ Şu anda 27 üye ülkenin bulunduğu AB'nin, Rusya ile ilişkileri artık her zamankinden daha önemli bir karakter kazanmıştır.

AB ile Rusya arasındaki göç sorununu düzenleyen ilk belge, 1994 yılında imzalanan ve 1997 yılında yürürlüğe giren OİA'dır.⁴¹ Anlaşmanın standart olarak adlandırılabilmesine rağmen (neredeyse değişiklik olmadan, aynı anlaşmalar SSCB'nin on eski cumhuriyetiyle imzalandı), önemi büyüktür. Bu anlaşma, AB ile Rusya Federasyonu arasındaki, ortaklar arasındaki ilişkileri çok çeşitli konularda düzenleyen ilk temel anlaşmadır. Sovyetler Birliği ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu arasında, 18 Aralık 1989 tarihli Ticaret ve Ekonomik İşbirliğine ilişkin daha önce geçerli olan anlaşmanın tamamen yerini almıştır.⁴²

OİA ile iki aktör arasındaki ilişkiler gelişmiş ve bir "stratejik ortaklık" kurulmuştur. AB, Rusya ile "stratejik ortaklık" kavramını ilk olarak 2 Aralık 2009 tarihinde 2010-2014 yıllarını kapsayan adalet ve içişleri alanında iş birliğine yönelik "Stockholm Programı"nda tanımlamıştır.⁴³

OİA ile iki aktör arasında göç konusunda dört önemli önlem ortaya konulmuştur. Bu önlemlerden birincisi, yasadışı göçmenlerin menşe ülkelerine geri döndürülerek yasadışı faaliyetlerin önlenmesidir. İkincisi, bu yasadışı faaliyetlerin önlenmesi hususunun Rusya ulusal mevzuatına uyarlanmasıdır. Üçüncüsü, işçilerin eğitimi gibi sosyal önlemlerin dâhil edilmesidir. Son olarak ise vize politikası konularında hükümler öngörülmekte ve bu politika özellikle, iş adamları, işçiler ve sınır ötesi ticaretle uğraşan kişiler için geçerlilik içermektedir.⁴⁴

Rusya ile AB arasındaki göç sorununun durumunu düzenleyen bir sonraki belge, Rusya için "AB Genel Stratejisi"dir. Amsterdam Antlaşması ile birlikte oluşturulan bu belge, AB'nin Rusya ile olan etkileşimleri için öncelikler belirlemektedir. Buna karşılık

³⁹ Neziha Musaoğlu & Uğur Özgöker, "Rusya- AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona," *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 4/8 (2008): 78-79.

⁴⁰ Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinler* (Bursa: Dora, 2018), 35-36.

⁴¹ "Agreement on Partnership and Cooperation Establishing a Partnership Between the European Communities and Their Member States, of One Part, and the Russian Federation, of the Other Part," *Official Journal of the European Communities* 327/3 (1997): 1.

⁴² Mihaylovna & Arturovna, "Rossiya i Yevropeyskiy Soyuz," 53.

⁴³ Council of the European Union, "The Stockholm Programme – An Open And Secure Europe Serving and Protecting The Citizens," 17024/09 (2009): 78.

⁴⁴ Agreement on Partnership and Cooperation Establishing a Partnership Between the European Communities and Their Member States, of One Part, and The Russian Federation, of the Other Part. 21-24.

Rusya, AB'ye yönelik kendi ılımlı stratejisini geliştirmektedir.⁴⁵ Adı geçen bu stratejik belge, AB ile Rusya arasında geri kabul konularında ortak bir zeminde hareket etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu belge ile iki aktör arasında güvenlik alanındaki iş birliği konularında diyalogun serbestleştirilmesi için gerekli olan teknik reformların yapılması gibi göç konusunu doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren bir takım kilit noktalarda adımlar atılmıştır.⁴⁶

1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında Rusya'daki Çeçenistan krizi ve eski Yugoslavya'daki iç çatışmalar gibi bir dizi sorunlar, Rusya ve AB'yi yakından ilgilendirmiş ve bu sorunlar iki aktör arasındaki ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiş ve dolayısıyla. Dolayısıyla bu etkenler nedeniyle AB birçok yapısal reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, Amsterdam ve Nice anlaşmalarıdır. Anlaşmalar, kural koyma düzeyinde entegrasyonu güçlendirerek uluslararası bir varlık olarak potansiyel kazanmıştır.⁴⁷ Buna karşılık Rusya'da Yeltsin, sağlık sebeplerini beyan ederek görev süresi bitmeden 31 Aralık 1999 yılında Rusya başkanlığından çekilmiş ve görevi Putin'e bırakmıştır.⁴⁸ Putin, Yeltsin döneminden farklı olarak bir dış politika ortaya koymuştur. Bu dış politika Putin doktrini olarak adlandırılan Avrasyacılık veya Yeni Sovyetler Birliği inşa etmektir.⁴⁹

Putin dönemi içerisinde Rusya ile AB arasında ortak çıkar alanları çerçevesinde stratejik ortaklık olarak adlandırılan bir iş birliği söz konusudur. Bu iş birliği alanları içerisinde göç konusu da yer almaktadır.

AB ve Rusya arasındaki iş birliğinde, başlangıçta taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak iki aktör arasında siyasi iş birliğinin de tesis edilmesi konusunda birtakım adımlar atılmıştır. Bu çerçevede siyasi iş birliğin ilk önemli sonuçlarından biri, Litvanya üzerinden Rusya'nın ana topraklarına geçme fırsatı bulan Kaliningrad bölgesi sakinleri için ulaşımın kolaylaştırılmasıdır.⁵⁰ Akabinde AB ve Rusya arasında göç politikası alanında AB ve Doğu Avrupa ülkeleri için kilit öneme sahip anlaşmalar imzalanmıştır. Özellikle bu anlaşmalar geri kabul ve vize kolaylaştırma alanlarıyla ilgilidir. Ayrıca Finlandiya, Estonya ve Letonya'nın AB'ye katılımı ve 2004'te AB'nin genişlemesi nedeniyle 1995'ten bu yana Brüksel ile Moskova arasında bir "ortak sınır" oluşmuştur. Dahası, OAI'nin 1997'de yürürlüğe girmesinden bu yana, her iki taraf da göç konularında olduğu kadar adalet ve içişleri alanında da aktif yardım politikasına bağlı kalmıştır.⁵¹

Rusya ve AB'nin göç politikasını OİA bağlamında ilgili normlar ve standartlar

⁴⁵ Council of the European Union, "Decision of 30 October 1997 on the Conclusion of the Partnership and Cooperation Agreement Between the European Communities and its Member States, on the One Part, and the Russian Federation," *Official Journal* 327 (1997):1.

⁴⁶ Nils Philip Coleman, *European Readmission Policy: Third Country Interests and Refugee Rights* (Boston: Martinus Nijhoff. Publishers, 2009), 349-350.

⁴⁷ Cenap Çakmak, *Avrupa Birliği Hukuku* (İstanbul: On İki Levha, 2017), 101-105.

⁴⁸ İlyas Kamalov, *Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 30-32.

⁴⁹ Elnur İsmayilov, "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi," *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi* 1/1(2013): 93-97.

⁵⁰ Common Strategy of the European Union, "Common Strategy of the European Union Russia (1999/414/CFSP)," *Official Journal of the European Communities* 157 (1999): 6.

⁵¹ Hernandez Sagrera Raul, "Ustanovleniye Sotrudnichestva Mezhd u Yevropeyskim Soyuzom i Rossiyye Po Voprosu Migratsii: Ot «Obshchikh Prostranstv» K Fakticheskoy Realizatsii," *Baltiyskiy Zhurnal* (2011): 114.

çerçevesinde AB'nin üçüncü ülkelerle iş birliğinin teorik temeli, "Avrupalılaşmadır".⁵² Avrupalılaşma konusundaki teorik gelişmeler, Doğu Ortaklığı Girişiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵³

Rusya ile AB arasında 2003 yılında Petersburg'da bir zirve düzenlenmiştir. Bu zirvede iki aktör arasında özgürlük, güvenlik ve adalet alanlarında "yol haritası" olarak da anılacak olan göç politikalarını koordine eden ortaklık tesis edilmiştir.⁵⁴ Ayrıca adı geçen bu zirvede, iki aktör arasında bir sonraki zirvenin 2005 yılında Moskova'da yapılması planlanmıştır. Rusya Federasyonu Başkanı Putin'in, Baltık ülkeleri ile ilgili politikaları sebebiyle Moskova zirvesi düzenleme planı tehlikeye düşmüştür.⁵⁵ Ancak iki taraf arasında yaşanan sorunlara yeni alanlar yaratılmaması için Moskova zirvesi, 10 Mayıs 2005 tarihinde Lüksemburg Başbakanı Jean-Claude Juncker, Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Durao Barroso ve Avrupa Birliği Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın katılımları ile gerçekleşmiştir.

2003 yılında Petersburg zirvesiyle ortaya konulan "yol haritası" politikası, Rusya ile AB arasındaki ilişkileri çerçevesinde göç alanını tanımlayan ana belgedir. Yol haritası çerçevesinde geri kabul, sınır geçişi ve vize konularına ilişkin ana hükümler şunlardır:

Daha önce belirtildiği gibi, Rusya ile geri kabul konusunda bir anlaşmanın imzalanması, Genel Strateji tarafından önceden belirlenmiş ve ayrıca yol haritalarının ana hükümlerinden biri olarak düşünülmüştür. Geri kabul, yani ülkede yasa dışı olarak ikamet eden göçmenlerin anavatanlarına dönüşü, uluslararası kamu hukukunun bir ilkesidir. AB ayrıca, üçüncü ülkelerden Rusya üzerinden buraya gelen bir AB üye devletinin topraklarında yasa dışı olarak kalan göçmenlere ilişkin bir hükmü anlaşmaya dâhil etmiştir. Bu durum vatansız kişiler için de geçerlidir. Başka bir deyişle bu hüküm, AB'nin Rusya üzerinden Birlik üye ülkelerinden birine yasadışı yollardan giren göçmenler için kayıt misyonu prosedürünün uygulanması için Moskova'ya sorumluluk yüklemeye arzusunun kanıtıdır. Bu teklif başlangıçta Rusya tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Brüksel'den Moskova'ya vize rejiminin gevşetilmesi ile ilgili cezbedici bir teklifin gelmesi ile Rusya yönetimi önceden reddetmiş olduğu prosedürü kabul etmiştir.⁵⁶

Rusya ile AB arasındaki geri kabul anlaşması Haziran 2007'de yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Yürürlüğe giren bu belgede, yasadışı göçmenlerin ve vatansız kişilerin anavatanlarına dönüş konusu ve dış sınırlarda operasyonel iş birliğinin yönetimi için Frontex⁵⁸ ve Rus sınır yetkilileri ile koordine edilen göç akışlarına ilişkin bilgi alışverişi

⁵² Maarten Vink & Paolo Graziano, "Europeanization: Challenges of a New Research Agenda," *Palgrave Macmillan*, (2007): 19.

⁵³ Michael Bauer, Christoph Knill & Diana Pitschel, "Differential Europeanisation in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns," *Journal of European Integration* 29/4 (2007): 420.

⁵⁴ Russia-EU Summit, "300th Anniversary of St.-Petersburg - Celebrating Three Centuries of Common European History and Culture," erişim 08.03.2022, <http://en.kremlin.ru/supplement/1674/print>.

⁵⁵ Riegert, Bernd, "AB- Rusya Zirvesi öncesinde Baltık krizi," erişim 21.07.2022, <https://www.dw.com/tr/ab-rusya-zirvesi-%C3%B6ncesinde-balt%C4%B1k-krizi/a-2524940>

⁵⁶ Raul, "Ustanovleniye Sotrudnichestva Mezhdru Yevropeyskim Soyuzom i Rossiiyey po Voprosu Migratsii: Ot «Obshchikh Prostranstv» k Fakticheskoy Realizatsii," 117.

⁵⁷ Council of the European Union, "The Stockholm Programme - An Open and Secure Europe Serving and Protecting the Citizens," 17024/09 (2009): 2.

⁵⁸ Üye devletlerin bazılarında oluşturulan merkezlerden yürütülen Frontex, AB üye ülkelerine gelebilecek yasadışı göçü önlemek adına 3 Ekim 2005 tarihinde Varşova da faaliyete başlamıştır.

ile ilgili hükümler yer almıştır.⁵⁹

Ülkeye özgü Schengen vize istatistiklerine göre 2020 yılında en fazla Schengen vizesi alan ülke Rusya'dır.⁶⁰ Bundan dolayı vize konusu, Rusya ve AB arasındaki iş birliğinin ana temalarından biridir. İki aktör arasında vize konusunun ana faktörlerden biri olmasının temelinde göç politikası yatmaktadır. AB açısından tarihsel olarak vize konusu Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika ve Lüksemburg arasında 14 Haziran 1985 yılında imzalan Schengen Anlaşması ile tesis edilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu anlaşma 1990 yılında onaylanmış ve onaylandıktan beş yıl sonra yürürlüğe girmiştir.⁶¹ AB müktesebatına dâhil edilmesi ise 1997 Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiş⁶² ve bu dâhil edilme süreci sonucunda 1999 yılında Tampere'deki zirvede AB göç politikası kapsamına, Schengen dâhil edilmiştir.⁶³

AB'nin 2004 yılında Orta Avrupa ülkelerini ve Baltık ülkelerini kapsayan geniş çaplı doğu genişlemesinin arifesinde, 27 Ağustos 2002'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, AB Komisyonu Başkanı ve Birlik üye ülkeleri başkanlarına bir mesaj göndermiştir. Putin, AB üye devletlerinin Kaliningrad bölgesinin yaşam desteği sorunları hakkında, uzun vadede karşılıklı seyahatler için vizesiz bir rejime geçişi önermiştir. Bu durum dönem içerisinde Rusya ile AB arasında fiilen vizesiz bir diyalogun başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

AB, Rusya ile vizesiz bir rejim olasılığını reddetmemiş, aksine devlet başkanlarının 2003 yılında St. Petersburg'da yapılan zirvede hareket özgürlüğü konusunda yaptıkları ortak açıklamada, insanlar arasında doğrudan temasın öneminin teyit edildiğini belirtmiştir.⁶⁵ Yol haritalarında bu niyet, uzun vadede vizesiz bir rejim getirilmesi ihtiyacına yansımıştır. Ayrıca AB ile Rusya arasında vize rejiminin serbestleştirilmesi, AB ile Doğu Ortaklığı ülkeleri arasındaki göç sorunlarının çözülmesinde ilk adım olması konusunda önemli adım olmuştur.⁶⁶

AB geri kabul konularında Rusya tarafından daha net ve somut adımlar beklediğinden, vize alanında iş birliği Petersburg'daki zirvede ana tartışma konularından biri olmuştur. Bu adımların fark edilebilir olması için AB ile Rusya arasındaki serbest dolaşımın kolaylaştırılması sorununun mutlaka çözülmesi hedeflenmiştir.⁶⁷ Rusya, vize rejimini kaldırmaya hazır olduğunu daha önce beyan etmiştir. Ancak birçok AB üyesi ülke bu fikre karşı çıkmıştır. Vize rejiminin kaldırılması konusunda anlaşma sağlanamaması nedeniyle, AB en azından vize verme sürecinin kolaylaştırılması önerilmiştir. Bu öneri üzerine 19 Nisan 2007 tarihinde Avrupa Topluluğu ile Rusya arasında kısa süreli vizelerin

⁵⁹ Council of the European Union, "The Stockholm Programme," 24.

⁶⁰ Schengen Visa Info. "2020 Country-Specific Schengen Visa Statistics," erişim 10.03.2022, <https://statistics.schengenvisa.info/>

⁶¹ Köktaş, "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı," 497.

⁶² Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi*, 69.

⁶³ European Parliament, "Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions," erişim 11.03.2022, https://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm

⁶⁴ Vadim Valentinoviç Voinikov & Oleg Korneev, "Problemy i Perspektivy Bezzvizovogo Dialoga Rossii i YeS," *Baltiyskiy Region* (2013): 21.

⁶⁵ "300th Anniversary of St.-Petersburg."

⁶⁶ Derek Averre, "Russia And The European Union: Convergence or Divergence?," *European Security* 14/2(2005): 181.

⁶⁷ "300th Anniversary of St.-Petersburg."

verilmesinin kolaylaştırılmasına ilişkin anlaşma imzalamıştır.⁶⁸ Bu anlaşmaya göre yeni vize prosedürü bilimsel araştırmacılar, kamyon şoförleri gibi bazı meslek grupları vize ücretlerinden muaf tutulmuştur. Nüfusun geri kalanı için vize ücretinde bir düşüş olmuştur. Ayrıca vize verme süresi kısaltılmış ve birden fazla vize başvurusu yapma fırsatı doğmuştur.⁶⁹ Vize rejiminin kolaylaştırılmasına ilişkin anlaşmanın tartışılması ve imzalanması, bu konular ile Rusya ve AB'nin bu tür alanlardaki ortak çıkarları arasındaki bağlantıyı gösteren geri kabul anlaşmasına paralel olarak gerçekleşmiştir.⁷⁰

Eski Avrupa Komisyonu başkanı Barroso Aralık 2010'da Brüksel'de yapılan Rusya-AB zirvesinde her iki tarafa da yol haritasında belirlenen koşullara uyduğunu belirtmiş ve ona göre; "Vize politikası konularında önemli ilerleme kaydedildi. Vize rejimi uygulanması Rusya ile AB arasında kaldırılmasına ilişkin anlaşmanın yolunu açacak olan bu genel adımları ve somut önlemleri geliştirmeye başlayacağız." ifadelerini kullanmıştır.⁷¹ Avrupa Konseyi Başkanı Rompuy, Barroso'nun görüşlerine destek vererek, Brüksel'deki aynı zirvede, Rusya ile AB arasındaki vize rejiminin serbestleştirilmesi olasılığına duyduğu güveni dile getirmiş ve "Şu anda, vizelerin kaldırılması konusunda ortak tutumlar geliştirdik." ifadesini kullanmıştır.⁷²

Sonuç

AB göç politikasının oluşumu hem kendi ulusal ve bölgesel yaklaşımlarının geliştirilmesinde hem de Avrupa'da ortak bir Avrupa politikasına yönelik ulus üstü nitelikte önlemler arayışında olan Birlik üye devletleri arasındaki önemli farklı bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu farklı bakış açıları, Rusya ile olan göç konusundaki ilişkilerde görülmemiştir.

AB ve Rusya'nın göç yönünde üzerinde anlaştığı prosedürler, karşılıklı adımlarla atılmıştır. Bu adımlar, AB müktesebatı hukuku ve taraflar arasındaki doğrudan anlaşmanın sonucudur. Brüksel ve Moskova arasındaki maksatlı müzakerelerin sonucu olan vize rejiminin basitleştirilmesi ve "Geri Kabul Anlaşması" bir istisna değildir. Bu anlamda transit göçmenlerin ve vatansız kişilerin geri kabulüne ilişkin hüküm, AB'nin Rusya ile ilgili bir yeniliği haline gelmiştir.

AB ve Rusya arasında göçmenlere yönelik yaklaşımlarda farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bağlamda Doğu Avrupa'dan AB ve Rusya'ya çok sayıda sığınmacı göç etmektedir. Rusya kültür, kimlik, dil gibi değerler üzerinden göçmenlere yaklaşmıştır. Rusya'nın bu yaklaşımının temelinde, Rusya'ya göç eden göçmenlerin çoğunluğunun eski Sovyet sistemini bilmeleri ve bu sisteme entegre olmaları yatmaktadır. Bunun sonucunda, göçmenler Rusya'da yabancılaşmamış ve kimlik sorunu yaşamamıştır. Ancak AB,

⁶⁸ "Council Decision of 19 April 2007 on the Conclusion of the Agreement Between the European Community and the Russian Federation on the Facilitation of Issuance of Short-Stay Visas," *Official Journal of the European Communities* 129/25 (2007): 29.

⁶⁹ "Council Decision of 19 April 2007," 27-35.

⁷⁰ Hernandez Sagrera Raul, "The EU — Russia Readmission-Visa Facilitation Nexus: An Exportable Model For Eastern Europe?," *European Security* 19/4 (2010): 578.

⁷¹ José Manuel Durão Barroso, "Statement by the President of the European Commission Following the EU — Russia Summit," SPEECH 10/734 (2010): 2, erişim 08.03.2022, https://www.academia.edu/80056360/Multiple_Dental_Abnormalities_in_a_Geriatric_Horse?uc-g-sw=76028140

⁷² Herman Van Rompuy, "President of the European Council, at the Press Conference Following the EU — Russia Summit," PCE 301/10 (2010): 1, erişim 08.03.2022, https://journals.kantiana.ru/eng/baltic_region/723/1937/

göçmenlerin haklarını ve onların ev sahibi toplumların yaşamına sosyo-ekonomik katılımlarını güvence altına alan ilkeler ve normlar üzerinden yaklaşmıştır. AB'nin bu şekilde yaklaşması, sosyo-kültür başta olmak üzere sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu sorunlar AB'nin göç yönetimindeki eksikliklerin siyasallaşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla göç, bireyleri, grupları ve toplumu bir bütün olarak etkileyen istikrarsızlığa ve öngörülemez durumlara yol açan bir olgudur. Bu nedenle Rusya ve AB, göçmenlere kendi iç dinamikleri ve iç/dış güvenlik çerçevesinde yaklaşmıştır.

Tarihsel olarak bakıldığında AB ile Rusya arasındaki ilişkilerde birçok alanda sorun yaşandığı görülmektedir. Son olarak Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya saldırması taraflar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Ancak tüm bu sorunlara rağmen bu iki aktör Şubat 2022'ye kadar göç ve göçmenler konusunda sorun yaşamamıştır.

Ukrayna savaşı sırasında hem Ukrayna'dan hem de Rusya'dan çok sayıda sivil başta Avrupa olmak üzere birçok bölgeye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler, Ukrayna savaşının sona ermesinin veya dondurulmasının ardından AB ve Rusya arasında çözülmesi gereken bir sorun olarak beklemektedir. Dolayısıyla Ukrayna savaşı sonrasında iki aktörün göç ve göçmen meselesinin çözümü adına atacağı adımlar yakından takip edilmesi gerekmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Averre, Derek. "Russia and the European Union: Convergence or Divergence?." *European Security* 14 /2(2005): 175-202.

Barroso, J. M. Durão. "Statement by the President of the European Commission Following the EU — Russia Summit." SPEECH 10/734, 2010. Erişim 08.03.2022. https://www.academia.edu/80056360/Multiple_Dental_Abnormalities_in_a_Geriatric_Horse?uc-g-sw=76028140

Bauer, Michael, Christoph Knill & Diana Pitschel. "Differential Europeanisation in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns." *Journal of European Integration* 29/4(2007): 405-423.

Baykal, Sanem & İlke Göçmen. *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.

Bayram, Mehmet Hanifi. *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri*. Ankara: Seçkin, 2019.

- Benyon, John. "Policing the European Union: The Changing Basis of Cooperation on Law Enforcement." *International Affairs* 70/3 (1994): 497-517.
- Bisson, Lyubov Sergejevna. "Integratsiya Immigrantov v YeS i Rossii: Raznitsa v Podkhodakh." *PAH* 6 (2018): 112-118.
- Coleman, Nils Philip. *European Readmission Policy: Third Country Interests and Refugee Rights*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Common Strategy of the European Union. "Common Strategy of the European Union Russia (1999/ 414/CFSP)." *Official Journal of the European Communities* 157 (1999): 1-14.
- Council of the European Union. "The Stockholm Programme – An Open and Secure Europe Serving and Protecting the Citizens." 17024/09 (2009): 1-82.
- Council of the European Union. "Decision of 30 October 1997 on the Conclusion of the Partnership and Cooperation Agreement Between the European Communities and its Member States, on the One Part, and the Russian Federation." *Official Journal* 327 (1997).
- Çakmak, Cenap. *Avrupa Birliği Hukuku*. İstanbul: On İki Levha, 2017.
- Davies, Karen. *Understanding European Union Law*. New York: Routledge, 2013.
- Hein Donner, Piet, Johan Remkes & Rita Verdonk, "Common Basic Principles Integration Policy in the European Union: Press Release. Council of the European Union Minister for Integration and Immigration." 2618th Council Meeting. 2004. Erişim 11.03.2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_04_321
- European Commission. "What is the New Pact on Migration and Asylum of the EU?" Erişim 10.02.2024, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/new-pact-migration-and-asylum_en
- European Commission Migration and Home Affairs, "Common European Asylum System." Erişim 09.02.2024, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system_en
- European Parliament. "Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions." Erişim 11.03.2022. https://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm
- "EUROPOL," Erişim 13.09.2023. <https://www.europol.europa.eu/executive-director-of-europol>
- Günay, Halil. "Yunanistan Örneği Üzerinden Uluslararası Göç Meselesine ve Mevzuatına Dair Bir Değerlendirme." *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* 6/2 (2021): 58-74.
- "Güvenli, Düzenli ve Düzenli Göç için Küresel İlkeler Sözleşmesi." Birleşmiş Milletler. Erişim 04.12.2023. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/k%C3%BCresel%20g%C3%B6%C3%A7%20mutabakat%C4%B1.pdf>
- "Immigrant Integration." Migration Policy Institute. Erişim 04.12.2023. <https://www.migrationpolicy.org/topics/immigrant-integration>
- International Organization for Migration. "World Migration Report 2018." The UN Migration Agency (2017). 19. Erişim 04.12.2023.

https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/country/docs/china/r5_world_migration_report_2018_en.pdf

Ülger, İrfan Kaya. *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, Ankara: Sinemis, 2007.

İsmayilov, Elnur. "21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi." *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi* 1/1(2013): 87-106.

Kamalov, İlyas. *Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

Koçak, Orhan & R. Demet Gündüz. "Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi." *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (2016): 66-91.

Köktaş, Arif. "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı." *Avrupa Birliği Tarihi, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar içinde*, ed. Belgin Akçay & İlke Göçmen, 491-521. Ankara: Seçkin, 2016.

Maximova S. G., D. A. Omelchenko & O. E. Noyanzina. "International Migration in Border Regions of Russia: Structural Modeling of Public Attitudes." *RUDN Journal of Sociology* 19/4 (2019): 737-755.

Mihaylovna, Alekseeva Polina & Naymoviç Yulia Arturovna. "Rossiya i Yevropeyskiy Soyuz: Istoriya i Perspektivy Razvitiya Otnosheniy." *Vestnik Nauki i Obrazovaniya* 3/57 (2019): 51-56.

Nikolaevna Molodikova Irina, Lyalina Anna Valentinovna & Emelyanova Larisa Leonidovna. "Vzaimodeystviye c Diasporami i Diasporal'nymi Organizatsiyami Kak Klyuch k Uspeshnoy Politike Integratsii Migrantov v YeS." *Baltiyskiy Region* 10/3 (2018): 58-79.

Musaoğlu Nezih & Uğur Özgöker. "Rusya-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 4/8 (2008): 73-98.

"Council Decision of 19 April 2007 on the Conclusion of the Agreement Between the European Community and the Russian Federation on the Facilitation of Issuance of Short-Stay Visas." *Official Journal of the European Communities* 129/25 (2007): 1-68.

"Agreement on Partnership and Cooperation Establishing a Partnership Between the European Communities and Their Member States, of One Part, and the Russian Federation, of the Other Part." *Official Journal of the European Communities* 327/3 (1997): 1-44.

Official Journal of the European Union. "Consolidated Version of the Treaty on European Union." *Official Journal* 191 (1992): 29-42.

Poletaev, D. V. "Ot Nedoveriya K Solidarnostilli Novomu Nedoveriyu? Migratsionnyy Opyt Rossii v Mirovom Kontekste." *Valdai* 97 (2018): 1-23.

Proyekt Federal'nogo Zakona. "O Sotsial'noy i Kul'turnoy Adaptatsii i Integratsii Inostrannykh Grazhdan v Rossiyskoy Federatsii." Federal'nyy Zakon. Erişim 19.11.2022. <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=PRJ&n=116341#c9uMeGUHX30kjbZT>

Potapenkova, Irina V. "Migratsionnoye Regulyrovaniye v YeS: Integratsionnyye Predposylki i Problemy Pravovogo Obespecheniya." *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii* 4 (2018): 176-178.

Raul, Hernandezi Sagrera. "The EU — Russia Readmission-Visa Facilitation Nexus: An Exportable Model for Eastern Europe?." *European Security* 19/4 (2010): 569-584.

- Raul, Hernandezi Sagrera. "Ustanovleniye Sotrudnichestva Mezhdru Yevropeyskim Soyuzom i Rossiiyey po Voprosu Migratsii: Ot «Obshchikh Prostranstv» k Fakticheskoy Realizatsii." *Baltiyskiy Zhurnal* (2011): 114-121.
- Reçber, Kamuran. *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinler*. Bursa: Dora, 2018.
- Riegert, Bernd. "AB-Rusya Zirvesi öncesinde Baltık krizi." Erişim 21.07.2022. <https://www.dw.com/tr/ab-rusya-zirvesi-%C3%B6ncesinde-balt%C4%B1k-krizi/a-2524940>
- Rompuy, Herman Van. "President of the European Council, at the Press Conference Following the EU — Russia Summit." PCE 301/10. 2010. Erişim 08.03.2022. https://journals.kantiana.ru/eng/baltic_region/723/1937/
- Russia-EU Summit. "Road Map on the Common Space of External Security." Erişim 02.03.2022. <http://en.kremlin.ru/supplement/3589/print>
- Russia-EU Summit. "300th Anniversary of St.-Petersburg – Celebrating Tree Centuries of Common European History and Culture." Erişim 08.03.2022. <http://en.kremlin.ru/supplement/1674/print>
- "Svodka Osnovnykh Pokazateley Deyatel'nosti po Migratsionnoy Situatsii v Rossiyskoy Federatsii Za Yanvar'—Noyabr' 2018 Goda." MVD Rossii. Erişim 21.11.2022. <https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/15252649/>
- Schengen Visa Info. "2020 Country-Specific Schengen Visa Statistics." Erişim 10.03.2022. <https://statistics.schengenvisainfo.com/>
- Ulan, Mehlika Özlem. *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*. Ankara: Nobel, 2016.
- Uluslararası Göç Örgütü. "Göç Terimler Sözlüğü." No: 31, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Ülger, İrfan Kaya. *Avrupa Birliği Rehberi*. Kocaeli: Umuttepe, 2015.
- Valentinoviç, Voinikov Vadim & Oleg Korneev. "Problemy i Perspektivy Bevizovogo Dialoga Rossii i YeS." *Baltiyskiy Region* (2013): 20-37.
- Vink, Maarten & Paolo Graziano. "Europeanization: Challenges of a New Research Agenda." *Palgrave Macmillan* (2007): 3-20.

ГЕОПОЭТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И РУССКОЙ ПРОЗЫ РУБЕЖА XX-XXI ВЕКОВ (ОБРАЗЫ ДОМА, ГОРОДА И ПУТИ)

 Tamilla ALİEVA^a

Аннотация

В статье рассмотрены типологические особенности и элементы геопоэтики азербайджанской и русской прозы шестидесятников. Затронуты исторический контекст и поэтические особенности прозы соответствующего периода. Проанализированы геопоэтические коллизии «открытость и замкнутость» и их роль в отображении социальных конфликтов эпохи, поэтическая семантика образов дома, города и пути в прозе шестидесятников и их роль в становлении городской и деревенской прозы в азербайджанской и русской литературе. В сравнительном и историко-типологическом аспекте рассмотрены соответствующие мотивы, символы и персонажи. Охарактеризованы обусловленные социальными процессами направления художественной прозы шестидесятников и в целом литературного процесса – деревенская и городская проза, которые отражали негативные общественные, этнокультурные процессы и являлись одними из первых в мировом литературном процессе проявлений геопоэтических процессов в эстетическом сознании и литературной практике.

Охарактеризованы особенности основного объекта изображения – художественное пространство и в целом хронотоп, которые в произведениях шестидесятников распались на остро противоположные геопоэтические локусы, связанные как с происходящими в обществе социальными процессами – обезличивающей национальные культуры урбанизацией и с философско-идеологическими мотивами, такими как поиск смысла жизни, свобода личности, сохранение национального характера и этнических ценностей.

Исследованы, художественное пространство и в целом хронотоп, которые распались на остро противоположные локусы, с одной стороны, связанные с социальной средой – процессами безудержной и обезличивающей национальные культуры урбанизацией.

Изучены мифопоэтические элементы, служащие выражению указанных социально-

^a Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylul University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Russian Language and Literature, İzmir/Türkiye, E-mail: tamilla.aliyeva@deu.edu.tr

нравственных категорий, в частности геопозитическая парная оппозиция «открытость-замкнутость», генетически связанная с архаическими представлениями о мироздании, мифологемами «даритель-хранитель», «верх-низ», «свой-чужой», «далекое-близкое», а также символическими образами «дом», «дом на песке», «город», «путь», «дорога» и т.п. С этой точки зрения рассмотрены произведения ярких представителей прозы шестидесятников Анара «Цейтнот», «Шестой этаж пятиэтажного дома», «Контакт», М. Сулейманлы «Кочевье», «Шайтан», «Мельница», С. Ахмедова «Зеленый театр», «Станция переливания крови», «К Азыху», Р.Ибрагимбекова «Дом на песке», Эльчина «Кумган», «Серебристый фургон», а также русских и советских прозаиков Ф. Абрамова «Дом», Ю. Трифонова «Предварительные итоги», «Опрокинутый дом», «Дом на набережной», В.Распутина «Последний срок», «Прощание с Матерой», Й. Авижюса «Потерянный кров», Д. Танасоглу «Долгий караван». В статье также обозначены направления дальнейших геопозитических исследований современной прозы в сравнительно-типологическом и сравнительно-историческом аспектах.

Ключевые слова: Русская литература, мифопоэтика, хронотоп, художественное пространство, образ дома, геопозитика, шестидесятники.

XX-XXI YÜZYILLARIN BAŞINDA AZERBAIJAN VE RUS NESRİNİN JEPOETİĞİNE BİR BAKIŞ: EV, ŞEHİR VE YOL GÖRÜNÜMLERİ

Öz

Bu çalışmada altmışlı yıllarda kaleme alınmış olan nesir tarzındaki Azerbaycan ve Rus edebiyat ürünlerinin tipolojik özellikleri ve jeopoetik unsurları incelenmektedir. İlgili dönemin nesrinin tarihsel bağlamına ve şiirsel özelliklerine değinilmektedir. Jeopoetik çerçevesi içerisinde; “açıklık ve kapalılık” karşıtlığı ve bunların dönemin toplumsal çatışmalarını sergilemedeki rolü, altmışlıların düzyazısındaki ev, kent ve yol imgelerinin şiirsel anlambilimi ve bunların Azerbaycan ve Rus edebiyatında kent ve kır düzyazısının oluşumundaki rolü analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı ve tarihsel-tipolojik açıdan ilgili motifler, semboller ve karakterler de ele alınmaktadır. Altmışlılar olarak anılan ve bu yıllarda eser vermiş olan yazarlar, sanatsal düzyazının toplumsal (sosyal) süreçler tarafından koşullandırılan yönleri ve genel olarak edebi süreç, olumsuz sosyal durumu yansıtan kırsal ve kentsel nesir, olumsuz sosyal, etnokültürel süreçleri yansıtmışlardır. Dünya edebiyatında jeopoetik süreçler, estetik bilinç tezahürlerinde ve edebi pratikte ilk karakterize edilmiştir.

Altmışlıların eserlerinde tasvir edilen sanatsal mekân ve genel olarak kronotop, birbirine tamamen zıt jeopoetik konumlara ayrılır. Toplumda meydana gelen sosyal süreçlerin yanı sıra ulusal kültürleri insansızlaştıran kentleşme, aynı zamanda, felsefi ve ideolojik motiflerle bağlantılı olan yaşamın anlamı arayışı; kişisel özgürlük, ulusal karakterin ve etnik değerlerin korunması gibi görüntünün ana nesnesinin özellikleri karakterize edilir. Sanatsal mekân ve genel olarak kronotop tamamen zıt bölgelere bölünür. Bir taraftan sosyal çevreyle ilgili, diğer taraftan kontrolsüz süreçler ve ulusal kültürleri kişisizleştiren kentleşme görülür.

Çalışmamızda karşılaştırmalı-tipolojik ve karşılaştırmalı-tarihsel bakımdan modern düzyazının jeopoetik unsurları tarihsel bağlamda irdelenmiştir. Çalışmada sosyal ve ahlaki kategorileri ifade etmeye hizmet eden mito-şiirsel unsurlar incelenmiş, özellikle jeopoetik “açıklık-kapalılık” karşıtlığı, genetik olarak evrenle ilgili arkaik fikirlerle bağlantıları

irdelenmiştir. Eserlerdeki mitik söylemler (küresellik, evrensellik ile karakterize edilen ve dünya halklarının kültürlerinde yaygın olan benzer, yinelenen tema, detay, karakter, motif, sahne, görüntüler “hayat veren-koruyan”, “yukarı-aşağı”, “dost ya da düşman”, “uzak ve yakın”, ve ayrıca “ev”, “kumdaki ev”, “şehir”, “yol”, “tarik” vb. sembolik imgelerle görüntü bulduğu tespit edilmiştir. İncelenen eserler; Anar’ın “Tzeitnot”, “Beş Katlı Binanın Altıncı Katı”, “İletişim”, M. Süleymanlı’nın “Göçebe”, “Şeytan”, “Değirmen”, S. Akhmedov’un “Yeşil Tiyatro”, “Kan nakli istasyonu”, “Azıh’a”, R. İbragimbekov’un “Kumdaki Ev”, Elçin’in “Kumgan”, “Gümüş Van”, F. Abramov’un “Ev”, Y. Trifonov’un “Ön sonuçlar”, “Devrilmiş Ev”, “Setteki Ev”, V. Rasputin’in “Son Teslim Tarihi”, “Matera ile veda”, J. Aviziusun’un “Kayıp barınak”, D. Tanasoğlu’nun “Uzun Kervan” eserleri merkeze alınmakla birlikte Sovyet ve Çağdaş Rus nesir yazarlarının eserleri de incelememize dâhil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rus edebiyatı, mitopoetik, kronotop, sanatsal mekân, ev imgesi, jeopoetik, Altmışlılar.

GEOPOETICS OF AZERBAIJANI AND RUSSIAN PROSE POETRY OF THE TURN OF THE XX-XXI CENTURIES: IMAGES OF HOME, CITY AND WAY

Abstract

The article considers typological features and elements of geopoetics of Azerbaijani and Russian prose of the sixties. The historical context and poetic features of the prose of the corresponding period are touched upon. The geopoetic collisions “openness and closedness” and their role in displaying social conflicts of the epoch, poetic semantics of images of house, city and way in the prose of sixties and their role in formation of urban and rural prose in Azerbaijani and Russian literature are analysed. The relevant motifs, symbols and characters are examined from a comparative and historical-typological perspective. The directions of the sixties’ artistic prose and the literary process as a whole - rural and urban prose, which reflected negative social and ethno-cultural processes and were among the first manifestations of geopoetic processes in aesthetic consciousness and literary practice in the world literary process - are characterised.

The peculiarities of the main object of representation - artistic space and chronotope in general - are characterised, which in the works of the sixties broke down into sharply opposite geopoetic loci, connected both with the social processes taking place in society - urbanisation dehumanising national cultures - and with philosophical and ideological motives, such as the search for the meaning of life and the preservation of national character and ethnic values. The artistic space and the chronotope in general are divided into completely opposite zones. On the one hand, there is the social environment, on the other, uncontrolled processes and urbanisation that depersonalise national cultures.

In our study, the geopoetic elements of modern prose are analysed in a historical context from a comparative-typological and comparative-historical point of view. The study analyses mytho-poetic elements that serve to express social and moral categories, in particular the geopoetic “openness-closedness” opposition and its genetic connections with archaic ideas about the universe. The mythic discourses in the works (similar, recurring themes, details, characters, motifs, scenes, images characterised by globality, universality and common in the cultures of the peoples of the world, such as “life-giver-protector”, “up-down”, “friend or foe”,

“far and near”, as well as symbolic images such as “house”, “house in the sand”, “city”, “road”, “tarik”, etc.) have been identified. The works examined are Anar’s “Tzeitnot”, “Sixth floor of a five-story building”, “Contact”, M. Suleymanli’s “Nomad”, “Satan”, “Mill”, S. Akhmedov’s “Green Theatre”, “Blood transfusion station”, “Azikh’a”, R. Ibragimbekov’s “House in the sand”, Elchin’s “Kumgan”, “Silver Van”, F. Abramov’s “House”, Y. Trifonov’s “Preliminary conclusions”, “Overturned house”, “House on the set”, V. Rasputin’s “Deadline”, “Farewell with Matera”, J. Aviziusun’s “Lost shelter”, D. Tanasoglu’s “Long caravan”, as well as the works of Soviet and contemporary Russian prose writers.

Keywords: Russian literature, mythopoetics, chronotope, artistic space, image of home, geopoetics, Sixties.

Введение

В литературе бывших советских народов второй половины XX века одной из основных форм выражения эмоционального и идейного протеста тоталитаризму стало противопоставление в художественной литературе обезличенной урбанистической среды и традиционного образа жизни, в частности города и деревни, которые соответственно олицетворяли национальные ценности и космополитическую мораль советского общества. Масштаб этого художественно-эстетического явления подтверждается тем, что образы и мотивы «деревни и города», в частности конфликт между городом и деревней, отчим домом и безликим городским обиталищем как текстообразующие геопозитические элементы прозы шестидесятников привели к глубинным изменениям в философско-эстетической мысли и в литературном процессе. Это объясняется двумя факторами – во-первых, масштабной урбанизацией и вызванной ею социально-культурными процессами, нивелировкой национального своеобразия культур, во-вторых, ответной реакцией представителей интеллигенции советских народов, в первую очередь писателей, филологов, историков, которые вынуждены были обратиться к национально-культурным истокам, к мифологии и фольклору, архетипическим основам национальной картины мира.

Подтекстовая глубина символической оппозиции привела к тому, что в литературе постсоветских народов появились обусловленные социальными процессами два направления прозы и в целом литературного процесса – деревенская и городская проза, которые можно считать одними из первых в мировом литературном процессе проявлений геопозитических процессов в эстетическом сознании и литературной практике. Этот подспудный процесс выразался в том, что в творчестве шестидесятников основной объект изображения – художественное пространство и в целом хронотоп распадались на остро противоположные локусы, с одной стороны, связанные с социальной средой – процессами безудержной и обезличивающей национальные культуры урбанизацией, а с другой стороны – с философско-идеологическими мотивами, важнейшим из которых являлся бинарный архетипический конфликт «открытость-замкнутость», который служил как сохранению и выражению

демократических ценностей, национального и личного в характерах персонажей, мотивов свободы и равенства, так и восприятию передовых духовных ценностей, новых явлений культуры и искусства.

1) Мифологемы хронотопа в прозе рубежа XX и XXI веков

Геопоэтическая парная оппозиция «открытость-замкнутость», генетически связанная с архаическими представлениями о мироздании, мифологемами «даритель-хранитель», «верх-низ», «свой-чужой», «далекое-близкое» и т. д. имела широкую поэтическую семантику. Мотив открытости в прозе шестидесятников был связан с идеями движения, новизны, бесструктурности, хаоса, мужского начала. А замкнутость, наоборот, имел значения женского начала, хранения, консервативности, стабильности. Ясно, что подтекстовый смысл этих мотивов отражал процессы социально-политической среды советского общества и суть коммунистической идеологии. Однако эти пространственные образы находили свое воплощение в соответствующих их смыслу традиционных символах.

Мотив замкнутости в прозе шестидесятников выражался с помощью таких традиционных образов, как земля, дом, очаг, мать, возлюбленная; мотив открытости – путь, путник, небо, отец, ветер, дождь и т.п. В деревенской прозе особенно часто использовались такие символы, как дом, поле, деревня, город, путь, ветер, дождь, очаг, огород, ночь, пустота, порог, песок, остров и т.д. С этой точки зрения как в деревенской, так и в городской прозе особое значение имел символ дома, который во всех традиционных культурах являл собой глобальный «образ вселенной.» Как известно, в древнетюркской и славянской мифологии дом воспринимался как своеобразный символ мифологической картины мира, а с другой стороны дом (в тюркской традиции – войлочной юрты) рассматривается как метафора мифологического мира, это «метафорическое тождество дома и космоса – дом как мир, мир как дом – определял всю систему традиционного мировосприятия».¹

Таким образом, потеря дома воспринималась как вселенская трагедия, как разрушение мифологической и этнопоэтической картины мира. Этот мифологический мотив встречается и в религиозных традициях, в том числе в исламе и христианстве.

Писатели шестидесятники, представители деревенской и городской прозы также часто обращались к образу дома как символу общества, и теме потери дома, ухода из родной среды, деревни. В прозе В. Шукшина, А. Айлисли, Р. Ибрагимбекова, И. Меликзаде, С. Ахмедова противопоставление отчего дома, родной деревни и городского дома, в целом урбанистического города представляется как своеобразный вариант религиозного мотива бездомности. Герой деревенской прозы повторяет судьбу классической религиозной притчи о блудном сыне, который потеряв веру, теряет и свой дом и обрекается на мучительные поиски смысла жизни. Он попадает в традиционную мифопоэтическую и библейско-

¹ E. L. L'vov, *Tradicionnoe mirovozzrenie tyurkov Yuzhnoj Sibiri: Prostranstvo i vremya* (Novosibirsk: Nauka, 1988), 61.

кораническую ситуацию покинутого, либо разрушенного дома. «Мотив бездомности, покинутого и вновь обретенного дома восходит к универсальной мифологеме о строительстве или разрушении дома-храма, ухода и возвращения, характерная для современной реалистической прозы, она типологически родственна древневосточной народной и евангельско-коранической притче о блудном сыне».²

Таким образом, герой деревенской прозы повторяет судьбу классической религиозной притчи о блудном сыне, который потеряв веру, теряет и свой дом и обрекается на мучительные поиски смысла жизни. Также шестидесятники часто обращались к инациональным и инокультурным геопозитическим мотивам, символам и образам. С этой точки зрения представляет интерес творчество русскоязычного азербайджанского писателя Рустама Ибрагимбекова, который в рассказе «Дом на песке» обращается к известному ближневосточному мотиву «дома на песке.» Автор преднамеренно использовал библейский мотив в названии рассказа, придав этим содержанию текста обобщенный, вне социальный смысл. Вместе с тем, писатель осовременил тематику рассказа, смысловой подтекст произведения связан с драматической ситуацией уничтожения традиционного образа жизни безудержной урбанизацией, потерей связей с нравственными истоками национальной ментальности, одиночеством массы людей, покинувших отчий дом и отчужденных от новой среды и от самого себя.

В соответствии с этой установкой дом, семья, родина выступают в произведениях Ч. Айтматова, И. Гусейнова, А. Айлисли, Ч. Гусейнова, И. Меликзаде, М. Сулейманлы, Т. Пулатова, а также В. Шукшина, Ф. Абрамова, Ю. Трифонова, Н. Думбадзе, Й. Авижюса как духовно-нравственные ценности, отражающие коллизии соответствующей эпохи, как трагедия целых народов, оказавшихся перед угрозой потери этнической идентичности, и трагедии личности.

К мифологеме дом-песок можно свести, например, метафорический образ «дома на песке» из одноименного рассказа Рустама Ибрагимбекова «Дом на песке». Архетипичность данной темы можно доказать интересными параллелями из Евангелия от Матвея: «А всякий, кто слушает сии слова Мои и не исполняет их, уподобится человеку безрассудному, который построил свой дом на п е с к е; и пошел дождь, и разлились реки, и подули ветры, и налегли на д о м тот; и он упал, и было падение его великое».³

В рассказе шестидесятника Рустама Ибрагимбекова тема дома отвечает современным задачам, то есть показу внутренней драмы людей, которые оторвались от своих корней, а это попытка человека, отчужденного от своих истоков, уйти от наказания Бога и найти покой. «Но неизбежно наказание за подобный совершенный грех, и страшным одиночеством, щемящей тоской расплачиваются люди, отступившие от вечных нравственных императивов, веры,

² В. А. Ribakov, *Yazychestvo drevney Rusi* (Moskva: Nauka, 1988), 460-517.

³ "Tolkovaniya na Mf. 7:26," erişim 05.05.2023, <https://bible.optina.ru/new:mf:07:26>.

забывшие дом, родину, разорвавшие узы кровного и духовного родства»⁴, – в этом, как раз таки, глубинный смысл этого внешне простого, бытового рассказа.

Таким образом, эти композиционно-смысловые параллели служат изображению драматической ситуации переходного периода, трагедию целого поколения людей, потерявших духовную опору, оторвавшихся от жизненных истоков и этим обрекших себя на одиночество, мучительную отчужденность от окружающей среды и от самого себя.

Таковую же системную роль играют символы и притчи, особенно библейско-кораническая легенда о Юсуфе Прекрасном в повести узбекского писателя Т. Пулатова «Хор мальчиков.»⁵ В произведении легенда о Юсуфе Прекрасном повторяется несколько раз – о нем рассказывает герою повести Душану его бабушка, ритуальную песню о Юсуфе каждый год в месяце рамазана поет хор мальчиков. Стихийно собиравшийся хор мальчиков, поющий все тридцать дней рамазана одну и ту же песню, символизирует вечность круговорота жизни, бесконечность времени, возвращает людей к началу, детским годам.

Благодаря настойчивому повторению легенда об Иосифе-Юсуфе приобретает особый смысл, ассоциативно связывается с днем сегодняшним. Библейско-коранический образ Юсуфа Прекрасного как символ доброты и любви, терпеливости и кротости, честности и благородства, преданности и страданий противостоит всему обыденному и прагматическому, житейскому и преходящему. Особенно значительно звучит духовная победа Юсуфа. Побеждает он, брошенный завистливыми братьями в замкнутый мир – колодец, а затем заточенный египетским царем в тюрьму, благодаря своим страданиям и доброте. Этот путь от унижения до возвышения, от заточения до свободы, чувства сострадания и доброты переживаются маленьким Душаном – одним из участников хора мальчиков, которого за необыкновенный характер нарекли «маленьким имамом.» Душану противопоставлен его брат Амон («хозяин жизни»), который был сильным, простым и в отличие от Душана «легко сходился и с мальчиками и со взрослыми и не выделялся ничем в своей компании учащихся, местом сборищ и игр которых был тот самый пустырь за домом, где рождались песчаные смерчи, эти ловко скрытые дьяволы. Об Амоне отец любил говорить: “хозяин жизни”, Душан же своей впечатлительностью себя утомляет и всех вокруг. И может быть, из-за этого различия Амон очень рано почувствовал неприязнь к брату...»⁶

В этой оппозиции двух братьев – «маленького имама» Душана (современного Юсуфа) и «хозяина жизни» Амона заново повторяется, актуализируется сюжетная схема притчи о Юсуфе Прекрасном, т.е. сюжет о добром младшем брате и злых старших братьях, инвариант которого, как это показано в работах В. Я. Проппа и др., связан с древнейшими обрядами инициации. Сюжетно-фабульное действие повести «Хор мальчиков» также охватывает три инициальных периода от

⁴ L'vov, *Tradicionnoe mirovozzrenie tyurkov Yuzhnoj Sibiri*, 73.

⁵ Т. Пулатов, *Впечатлительный Аlisho. Хор мальчиков. Повести* (Москва: Sovetskiy Pisatel, 1978), 272.

⁶ Пулатов, *Впечатлительный Аlisho*, 224.

рождения до взросления Душана и приобретения им своего лица. Первым можно считать этап отделения от начально-младенческого состояния. На этом этапе жизнь героя проходит в пространстве родного дома и двора. Здесь ему все знакомо, поступки его регламентированы запретами-наставлениями бабушки, ему неведомы другие миры. Потом Душан попадает на улицу, где начинается переходный период, время символично-ритуальных испытаний. Постепенно он сомневается в абсолютности бабушкиных запретов, приобретает самостоятельную позицию, возникает чувство ответственности – так начинается «второй его возраст»:

«Истинная жизнь начинается с этого возраста, а первый до семи лет, был как учеба, где прощаются великодушно ошибки, глупости, злоба и грех, хотя считается: от того, как с рождения человек поймет этот мир и как мир примет его, многое зависит во второй жизни, но с той самой первой минуты после семи, когда слышится внутренний предупредительный звон, начинается бесстрастный подсчет всего - и дурного и хорошего.»⁷

Переходный период достигает своей кульминации в деревне, у «деревенского деда», который в отличие от «городской бабушки» воспитывает, снимая ритуально-моралистские запреты. «Полная воля и хитроумие! Хотя, впрочем, запрещать и разрешать – это одно и то же. Запрет бабушки воспитывает душу, мое разрешение – тело, набирайтесь соков!»⁸ Именно здесь, в деревенском доме, Душану открывается его внутреннее родство «этому неразгаданному деду», живущему в мире древнетюркских языческих представлений, отличающихся от религиозно-книжной среды «городской» бабушки.

Загадочный деревенский мир предстает как символ изначальной жизненной силы, этнического менталитета. Именно здесь Душан постигает глубокую философию деда, заключающуюся в том, что «все, что еще не стало, а желает стать, – богато и интересно, а все ставшее и успокоившееся – бедно и банально, ибо там, где природа устала и нет у нее желания менять форму, все разлагается изнутри и панцирь снова делается каменным, возвращаясь к изначальному своему низшему состоянию.»⁹

Душан понимает, что обитатели их городской «тупиковой» улицы и собственного двора, в первую очередь бабушка, живут в атмосфере самодовольного благодушия и покоя. Лишь он, Душан, как Юсуф Прекрасный, отличается от других своей обращенностью к неизведанному, новому, сокровенному. Однако сильный контраст между двумя мирами в какой-то момент вынуждает его притворяться, стать похожим на существо, как подчеркивает рассказчик, хотя и «близкой, но другой формы», на брата Амона, например.

«Перевоплотившись» в брата Амона, Душан совершает первое в своей жизни ужасное зло - Душан, поддавшись настроению брата, убивает

⁷ Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 228.

⁸ Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 257.

⁹ Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 260.

стрижа. («Да, ты убил, - спокойно и упрямо сказал Душан, и такой его тон всегда выводил брата из себя. – Я сидел, а в тебя бес вселился. И я побежал, как ты, сделался таким, каким был ты... Еще раньше я подумал, что, когда мне будет семь и начнется вторая жизнь, я сделаюсь как ты и буду носить твоё имя. Решил перевоплотиться в Амона. И утром я был Амоном, – значит, ты убил...»¹⁰

И в этот момент в его сознании всплывают слова бабушки об ответственности человека после семи лет за совершенное им зло. Душан мучительно осознает, что человек, перевоплотившийся в другого, не способен к самостоятельному шагу, не может быть сдержанным, добрым, великодушным. Для этого прежде всего необходимо быть самим собою, личностью, и нельзя «записать зло» другим: «Глупо уходить в других, чтобы они отвечали за твои проделки, жестоко», – подумал Душан. Из этих мучительных переживаний рождается личность, Душан переходит в совершенно новое состояние, утверждается в новом качестве: «А теперь я выйду из тебя и буду сам по себе, каким родился...»¹¹ Ему, как Юсуфу Прекрасному, на «заколдованном месте» у ворот деревенского отчего дома открывается и это сострадание и эта радость ко всему в роду – и к маме, и к неразгаданному деду, и к Амону...»¹²

2) Геопоэтика современной прозы: мотивы дома и города

В тюркской, индоевропейской и других моделях мира дом носит в себе понятие как средоточие культуры и знак замкнутого культурного места, порядка, устойчивости составлял оппозитивную пару с образами пути, простора природы, воплощающими идеи открытости, движения, неупорядоченности. Эти главные для установленных форм мира элементы рассматривались в творчестве представителей шестидесятников–азербайджанских писателей Анара («Цейтнот», «Шестой этаж пятиэтажного дома», «Контакт»), А. Айлисли («Люди и деревья», «Над Курой в теплых лесах»), М. Сулейманлы («Кочевье», «Шайтан», «Мельница»), С. Ахмедова («Зеленый театр», «Станция переливания крови», «К Азыху»), Р. Ибрагимбекова («Дом на песке»), Эльчина («Кумган», «Серебристый фургон»), а также русских и советских прозаиков Ф. Абрамова («Дом»), Ю. Трифонова («Предварительные итоги», «Опрокинутый дом», «Дом на набережной»), В. Распутина («Последний срок», «Прощание с Матерой»), Й. Авижюса («Потерянный кров»), Д. Танасоглу («Долгий караван») и др.

Отметим, что символизация и мифологизация пространства не ограничивается временными рамками и наблюдается как в прозе шестидесятников, так и современных остмодернистов. Хотя и фантастика, мифологизм наблюдаются в прозе Анара («Контакт», «Комната в отеле», «Белый овень, черный овень»), Эльчина («Желтый пиджак»), Анатолия Кима («Белка»), однако изображаемые в их произведениях как поформальным признакам, так и по подтекстовой семантике связаны с реальностью, часто с историческими

¹⁰ Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 265.

¹¹ Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 265.

¹² Pulatov, *Vpechatlitel'nyj Alisho*, 261.

событиями.

В романе, формально состоящем из сказок, повествуется о реальных событиях и персонажах советской истории. И в этом контексте автор отмечает один из символов политических репрессий: «Остров включили в состав территории Бакинской коммуны. Теперь там соорудили мощный концлагерь. Не будь у меня этой специальности, не будь у них нужды во мне – кормил бы сейчас рыбок или в лучшем случае сидел бы в лагере. Почему бы и не сидеть? Отец – в Турции, мать и сестра – во враждебных зонах...»¹³

Такое же реалистическое описание характерно для творчества Эльчина. Как отмечает автор предисловия к сборнику писателя Марк Пейзелъ, все герои Эльчина, для которых «конкретны, наполнены смыслом такие понятия, как честь, как верность в любви и дружбе, святость домашнего очага, уважение к старшему... они не плод писательской мечты, они взяты из жизни, находятся рядом с нами, и тут нет никакого авторского произвола, никакого смещения акцентов и перспективы, и каждый из нас, бакинцев, да только ли бакинцев, хорошо знает Агабаджи, и разделит ее радости и печали, и неутомимого труженика Агабабу знает, и чистых душой детей их, и поймет мотивы, которые движут их поступками, и поспешит подать им руку за то, что честью не поступились, на сделку с совестью не пошли».¹⁴ И продолжая свою мысль, автор подчеркивает: «Все это произведения о наших с вами современниках. Они сильны нравственным своим зарядом, и читатель не может не услышать этого страстного писательского призыва к человеку, чтобы он оставался человеком и жил по высшим законам совести».¹⁵

Так же реалистичны образы и события в «Серебристом фургоне» Эльчина. Порой реализм достигает натуралистической достоверности, однако глубокий лиризм придает поэтической картине мира, в частности быта Апшеронского полуострова пронзительную поэтичность и обобщенность. Примечание к тексту также усиливает ощущение достоверности, реальности сюжетных событий: «- Надо, чтобы повезло! Бывает, парень и девчонка и живут-то в разных районах, и встретятся бог весть где, а вдруг оказывается, будто они как нарочно друг для друга рождены... (Из высказываний Баладжаханум, жены мясника Ага-наджафа, когда она, лузгая семечки, беседовала с молоденькими девчатами у ворот).»¹⁶ Как видно, обычная сцена из жизни апшеронской деревни благодаря уточнению автором места, обстоятельств и субъектов диалога приобретает определенную значимость, настраивающую читателя на более внимательное отношение к повествованию. Эта окружающая Баладжаханум домашняя обыденность находится в контрасте с серебристым фургоном Мамедаги, знакомство с которыми и их друзьями занимает всю первую главу. В отличие от дома, «алюминиевым фургоном, который в лунном свете сверкает как серебряный» необычен и с ним

¹³ Anar, "Belyj oven', chernyj oven'. Skazki o budushhem," perevod Sijavusha Mamedzade, erişim 05.05.2023, <https://magazines.gorky.media/druzhiba/2006/3/belyj-oven-chnyj-oven.html>.

¹⁴ El'chin Efendiev, *Mahmud i Mariam* (Baku: Gjandzhlik, 1985), 4.

¹⁵ El'chin Efendiev, *Mahmud i Mariam*, 3-5.

¹⁶ El'chin Efendiev, *Mahmud i Mariam*, 143.

связаны странные события:

«Это был странный вечер. Нет, на Апшероне таких вечеров сколько угодно было и еще будет, но когда из-за алюминиевого Фургона вдруг вышло ярко-красное кучевое облако, Мамедага подумал, что вечер сегодня какой-то удивительный, хотя и сам не донял, чему тут удивляться. И тогда он удивился своей мысли, прищурил глаза и некоторое время смотрел снизу вверх на ярко-красное облако, потом, задумчиво проведя ладонью по голове, взглянул на море, но все равно ничего не понял- ни в себе, ни в этом облаке.»¹⁷

В целом, Эльчин в образе апшеронской природы, ландшафта, обитателей этого края милиционера Сафара, соседа Мамедаги по кварталу в детские годы Мирзоппы, Мамедтаги и Месмеханум создает мир «сердца и души», мир простых, обычных людей, которые не соответствуют правилам городской жизни, они чем то сродни необычным персонажам Шукшина, и своими типологическими чертами отвергают нормативных, стандартных обитателей больших городов – пространства отчуждения, безликости и одиночества.

Однако функции мифологизма в современной прозе, в том числе в творчестве русских и азербайджанских писателей по своим типологическим характеристикам гораздо шире:

«Освоение и переосмысление мифологического контекста в произведениях В. Пелевина, Д. Липскерова, Ника Перумова, Т. Толстой, Л. Улицкой, Бориса Акунина и др., безусловно, гораздо шире – от “мифологичности” художественного построения, реализуемого в переплетении повторов и параллелей, наращивании однотипных эпизодов, структурированных по инвариантной модели (фэнтези, детективы, авантурные романы) до обыгрывания мифологических образов, архетипов и архетипических сюжетов.»¹⁸

Ответив, что «в прозе Д. Липскерова важная функциональная роль принадлежит архетипу матери, причем образ женщины в целом получает у прозаика сакральную трактовку: женщина ассоциируется с материнством, порождением не только будущей жизни в «оболочке» человека, но и рождением стихий, бытия вообще. Так, в романе «Сорок лет Чанжоэ» женщина рождает городу и всем его жителям ветер: «Незнакомка в нечеловеческих муках родила небольшой вихрь, который завис посреди комнаты, втягивая в свою воронку мелкие предметы... На следующее утро жители Чанжоэ проснулись и обнаружили в природе некоторые изменения. В городе появился ветер...».¹⁹ О. Ю. Осьмухина подчеркивает также наличие в произведении Липскерова аллюзий на древнегреческую Гею как прародительницу, одну из четырех первоначальных сил.²⁰

¹⁷ Efendiev, *Mahmud i Mariam*, 143.

¹⁸ О. Ю. Ос'мухина, "Мифологическое пространство отечественного романа рубежа XX-XXI вв. (на материале прозы В. Пелевина и Д. Липскерова)," *Литературоведение (Вестник Низнегородского университета им. Н. И. Лобачевского)* 4/2 (2013): 123.

¹⁹ D. M. Lipskerov, *Sorok let Chanjoye* (Moskva: Va-grius, 1997), 123.

²⁰ Os'muhina, "Мифологическое пространство," 123-126.

В прозе постсоветских авторов конца XX – XXI веков мотив городского дома как замкнутое и обезличенное пространство противопоставляется образу пути и выражает отчужденное мироощущение современника и нравственно-этические катаклизмы эпохи.

В произведениях городской, урбанистической прозы, коллизии общества рассматриваются в художественном пространстве конкретного дома, являющегося символом общества. Изображаемые авторами, в частности ярким представителем шестидесятников Анара образ города, дома в его романе «Шестой этаж пятиэтажного дома» предстает как большой дом, как особый микромир, аналог города, внутренний мир, уклад жизни которого настолько же ортодоксальны, как и характер советского общества соответствующего периода.

Таким образом, в этом микросоциуме существуют соответствующие бюрократическим нормам морали правила общежития, которым беспрекословно подчиняются жильцы этой своеобразной модели общества. Мир этот построен по принципу социальной градации населения города и чужие, не соответствующие моральному кодексу этого пятиэтажного дома, отличающиеся люди в этом замкнутом мирке нежелательны. Эти порядки и правила устраивают всех обитателей этого дома, и они ревностно берегут привычные порядки, правила, главным из которых являются подчинение и служение этому застойному, изолированному от живой внешней среды микромиру.

Герой известного романа Анара «Шестой этаж пятиэтажного дома» Заур в начале сюжета – один из представителей советской мещанской среды, завидный жених, которому гарантированы успешная карьера и удачная женитьба.

Заур – сын добропорядочного интеллигента, представитель так называемой «золотой молодежи» советского общества. Однако эта идиллическая атмосфера, устойчивый порядок жизни разрушается появлением Тахмины, уклад жизни которой противоположна моральному кодексу стандартного «пятиэтажного дома» советского периода истории. Он влюбляется в чуждую, «аморальную» с точки зрения порядочного сообщества женщину с сомнительной репутацией, которая увлекает Заура в свой мир, который выше, чем среда пятиэтажного дома – в мир «шестого этажа пятиэтажного дома».

В этом мире отсутствуют поведенческие стереотипы и нравственные ценности, которые не соответствуют «моральному кодексу советского человека». Появление Тахмины – это угроза существованию традиционного уклада жизни и принципам морали обывателя, «хомо-советикуса». Любовь Заура к Тахмине может разрушить устойчивый порядок «пятиэтажного дома», уничтожить привычный уклад жизни этого замкнутого мирка.

Угрозу представляет не только и не столько сама по себе любовь Заура к Тахмине, которую можно было бы считать шалостью избалованного сына авторитетных членов общества, а то, что в мире Тахмины человек подчиняется не социальным запретам и канонам морали, а зову своего сердца, живет как личность, как самостоятельная величина, имеющая свои ценностные приоритеты и

собственное мнение.

Этот драматический дуализм характера, объясняется трагической двойственностью Заура, который внутренне стал свободным от предрассудков и уже порвал с правилами «пятиэтажного дома», но и не примкнул к свободному от пересудов мир Тахмины, что объясняется драматическим переходным характером соответствующего периода советской истории – оттепели и периода шестидесятников.

С оригинальной авторской интерпретацией понятия дома встречаемся и в романе Сабира Ахмедли «К Азыху». В отличие от Анара, Сабира Ахмедли интерпретирует этот символ в социально-общественном аспекте. Сюжетный мотив текста заключается в увлекательной интриге – главный персонаж романа собирается за честно заработанные средства построить дом. Но каким бы принципиальным он не был, осуществить свою мечту ему не удастся. Его окружают далекие от понятий чести, совести персонажи, которые создают ему непреодолимые преграды. Поняв, что в этой среде все решается, попирая честь, нарушив закон, он понимает, что проиграл в этой неравной схватке с системой и отправляется к доисторической Азыхской пещере, которая не была осквернена бюрократическим современным обществом.

В другом романе С.Ахмедли «Зеленый театр» центральная фигура романа Каинат (Вселенная) характеризуется особой философией жизни. Во всем, что происходит во дворе – доме – символическом топосе романа – она находит определенную логику, особый смысл. Жизнь для нее со всеми ее тяготами и радостями является единым движением. Все в этом едином движении, по мнению Каинат, взаимосвязано и взаимообусловлено. Такая философия придает образу Каинат определенную устойчивость и силу. Для нее нет в жизни неожиданностей и невосполненных катастроф – трагедии близких и родных являются для нее проблемами, хотя и мучительными, но все же разрешимыми. И благодаря ей люди, пройдя через все этапы жизненного круговорота, вновь возвращаются к своим истокам, первозданности, чистоте. Однако этот замкнутый мир приводит в застою и деградации этого маленького сообщества.

В этот же семантический блок входит мифопоэтическое содержание произведений В. Распутина, Ю. Трифонова, В. Шукшина, Ф. Абрамова. В прозе этих и других представителей шестидесятников нравственно-этические, социально-психологические конфликты эпохи также изображаются в пространстве дома, деревни, города, острова. Эти геопоэтические образы изображаются Ю. Трифоновым в виде символа жизненного разлада, современных нравственных коллизий, социальных антагонизмов. Дом, таким образом, оказывается антидомом, своим антиподом. В этом антидоме, точнее, «опрокинутом доме» (так назвал писатель одно из своих произведений), происходят трагические метаморфозы, вырождение традиционных ценностей, разрыв связей между людьми, понятия дом, семья, родство теряют свой изначальный смысл и таким образом, главный символ текста писателя «дом», в частности «отчий дом»

становится враждебным пространством.

3) Геопоэтические образы пути и приграничья

Центральными элементами художественной модели мира в прозе шестидесятников, в частности представителей «деревенской прозы» являются мотивы пути, дороги, путешествия, кочевья. Композиционно-смысловую основу романа известного азербайджанского писателя Мовлуда Сулейманлы «Кочевье» и его рассказа «Ахмед – ветрогон становится беком» также составляют геопоэтические мотивы, в частности, концепты открытого и замкнутого пространства. Автором использованы традиционные для тюркской мифопоэтики символы дороги и пути, которые воплощают концепты открытости.

В «Кочевье» изображаются многовековые скитания представителей рода Каракелле, что преподносится автором не как бесцельное путешествие, а как поиск высшей истины, смысла истории рода и человеческой жизни. Однако эти поиски не приводят народ к ответу и в какой-то момент они прекращаются, что приводит к вырождению изначального единого этнического целого, состоящего из родов Каракелле и Каныг оглу. Более того, представители этих родов, вкушившие вкус земных благ и золота, разлагаются на две враждебные части и враждуют между собой, что доводит их почти до взаимного истребления. Трагизм этой иррациональной вражды между двумя братскими племенами осознается лишь в сознании маленького Имир-предтечи и народного мудреца Орал-скитальца. Смысловое завершение этой исторической коллизии происходит в контексте свойственной тюркской геопоэтической традиции концепта кочевья. После долгих скитаний, искупив грехи народа возвращается род Орала и появляется надежда на восстановление изначальной этнопоэтической гармонии картины мира.

В рассказе Сулейманлы «Ахмед-ветрогон становится беком» тема пути раскрывается в ином, духовно-религиозном ключе. Основные персонажи рассказа, представители рода Ахмеда, периодически отправляются в путь, в чем-то схожий с паломничеством суфийских пилигримов. Эти внешне бесцельные, алогичные похождения, однако, в конце вырождаются и превращаются в погоню за богатством.

Такая трактовка связана с традиционными народными представлениями об образе пути. В народной философии отправление в путь, жизнь, проведенная в дороге, воспринимаются как уход в «открытое», неупорядоченное, опасное и вместе с тем спасительное пространство. Образ дороги как открытого, хаотичного и вместе с тем жизнедарующего символа свойствен различным мифологическим и религиозным традициям.

В традиционном мировоззрении древних тюрков «отправление в путь... выступает метафорой ухода в иной мир, мир смерти»²¹ во имя нового возрождения. Образ человеческой жизни как пути, то есть отправления человека в путь, неустойчивого, непрочного существования – странничества перед ликом Бога во

²¹ L'vov, *Tradicionnoe mirovozzrenie tyurkov Yuzhnoj Sibiri*, 73.

имя нового возрождения характерен и для библейской традиции: «Потому что странники мы пред Тобою и пришельцы, как и все отцы наши; как тень дни наши на земле, и нет ничего прочного.»²²

В повестях Мовлуда Сулейманлы «Шайтан» и «Мельница» использованы традиционные, связанные мотивом приграничья образы мельницы и мельника, которые как представители «пограничной зоны между сферами «открытости» и «замкнутости», т. е. космоса и хаоса, строительства и разрушения дома характеризуются признаками мифологического символа границы. Поэтому мельница воплощает в себе признаки добра и зла, хаоса и порядка, и в изображаемой автором среде пространство мельница становится доступным и шайтану, который через этот микромир вторгается в жизнь деревни, властвует над людьми, разрушает их покой.

В современной прозе раскрывается также трагизм образов, являющихся абсолютными выразителями идеи открытости. К этому типу персонажей относятся образы Гадира («Над Курой в теплых лесах» А. Айлисли) и Гуськова («Живи и помни» В. Распутина), «странные» герои В. Шукшина. Основная функция этих персонажей заключается в выражении гипертрофированного, абсолютного чувства неповторимости, полного разрыва с окружающим миром, общей памятью, извечно повторяющимися законами жизни. Трагическая обреченность этих характеров, таким образом, обусловлена полным разрывом между обособленным, изолированным в своей «неповторимости» индивидом и всеобщим, повторяемым. Однако эти образы, мифологичные и, значит, комплексные по своей сути, выражают и другие мотивы. Эти неповторимые личности не только выпали из повторяющегося временного цикла родного социума, общей памяти, но также вышли из родной пространственной сферы: они вне родного социокультурного топоса, являются чужими, враждебными, звериными, неплодотворными персонажами, выродившимися «дарителями» – еще до отъезда Гадира в материнской утробе погибает его ребенок, вместе с будущим ребенком погибает беременная жена Гуськова.

Таким образом, образы Гадира и Гуськова как символы мужского начала атрофируются, лишаются своей главной функции – функции дарителя. Поэтому они, потерявшие прошлое, не имеющие будущего, навечно лишаются и спасительного замкнутого пространства, родного берега – жену, семью от Гуськова отнимает могучая Ангара, Гадир также навсегда теряет семью, родину, родное пространство.

Отметим и то, что рассмотренные поэтические явления происходили и в реалистической прозе и поэтому преподносились авторами – шестидесятниками как «воображаемая, имажинативная действительность, выражающая смысл всего существующего с его чаяниями, страстями, мыслями, вещами и процессами при латентности его целей».²³

²² "Tolkovaniya na Par. 29:15," erişim 05.05.2023, <https://bible.optina.ru/old:1par:29:15>.

²³ Y. E. Golosovker, *Logika Mifa* (Moskva: 1987), 18.

Историко-типологическое изучение архетипических смыслов, в частности, двоичных оппозитивных мотивов переходности-стабильности, неповторимости-повторяемости, открытости-замкнутости, содержащихся в семантике реалистических образов, раскрытие их глубинной мифо-фольклорной символики позволяет по-новому истолковать содержание многих известных произведений современных писателей.

Заключение

В азербайджанской и русской прозе рубежа XX-XXI веков геопозитические образы дома, города и пути выполняют важную смысловую, художественно-типологическую и жанрообразующую функцию. Дом, город и путь являясь выразителями архетипической бинарной оппозиции «замкнутость и открытость» предстают как семантическая основа реалистических, мифопоэтических, постмодернистических произведений и отражают социальные-политические, нравственно-этические коллизии советской и постсоветской действительности. Эти образы и мотивы сыграли важную роль и в жанрово-стилевом развитии прозы указанного периода, в частности в формировании двух основных направлений литературного процесса – деревенской и городской прозы. Противоположные геопозитические локусы, в частности мотивы дома, пути, приграничья, города и деревни также способствовали подтекстовому изображению и художественному анализу глубинных негативных процессов, происходящих в обществе, таких как обезличивание национальных культур, тоталитаризм поэтического мировосприятия, ограничение свободы личности и слова и т.п.

Эти цели достигались благодаря актуализации мифопоэтической парной оппозиции «открытость-замкнутость», генетически связанной с архаическими представлениями о мироздании, мифологемами «даритель-хранитель», «верх-низ», «свой-чужой», «далекое-близкое» и т. д., которые имела широкую поэтическую семантику. Подтекстовый смысл этих мотивов отражал процессы социально-политической среды советского общества и изжившей себя коммунистической идеологии. Эти пространственные образы находили свое воплощение в соответствующих их смыслу вышеотмеченных геопозитических символах, которые позволяли авторам избежать политической репрессии.

Рассмотренные материалы и результаты их анализа, таким образом, подтверждают важность дальнейших геопозитических исследований постсоветской прозы в сравнительно – типологическом и сравнительно-историческом аспектах.

Beyanname:

- Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- Ethics approval:** Not applicable.

2. Author contribution: The author declares no one has contributed to the article.

3. Competing interests: The author declares no competing interests.

ЛИТЕРАТУРА

Anar. "Belyj oven', chernyj oven'. Skazki o budushhem." perevod Sijavusha Mamedzade. Erişim 05.05.2023. <https://magazines.gorky.media/druzhba/2006/3/belyj-oven-chernyj-oven.html>

Efendiev, El'chin. *Mahmud i Mariam*. Baku: Gjandzhlik, 1985.

Golosovker, Y. E. *Logika Mifa*. Moskva: Nauka, 1987.

L'vov, E. L. *Tradicionnoe mirovozzrenie tyurkov Yuzhnoj Sibiri: Prostranstvo i vremya*. Novosibirsk: Nauka, 1988.

Lipskerov, D. M. *Sorok let Çanjo*. Moskva: Va-grius, 1997.

Os'muhina, O. Yu. "Mifopoyeticheskoe prostranstvo otechestvennogo romana rubeja XX-XXI vv. (na materiale prozy V. Pelevina i D. Lipskerova)." *Literaturovedenie (Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. İ. Lobachevskogo)* 4/2 (2013): 123-126.

Pulatov, T. *Vpechatlitel'nyj Alisho. Hor malchikov. Povesti*. Moskva: Sovetskiy Pisatel, 1978.

Ribakov, B. A. *Yazycestvo drevney Rusi*. Moskva: Hayka, 1988.

"Tolkovaniya na Mf. 7:26." Erişim 05.05.2023. <https://bible.optina.ru/new:mf:07:26>.

"Tolkovaniya na Par. 29:15." Erişim 05.05.2023. <https://bible.optina.ru/old:1par:29:15>.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ СЛОВА «ДОМ» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ)

 Derya ARICAN^a

Аннотация

Слово «дом» является одной из старейших и наиболее употребительных лексем в русском языке, олицетворяя понятия семьи, безопасности и исторических трансформаций общества. Настоящее исследование направлено на прослеживание семантической истории данной лексемы, уделяя внимание лексикографическим и культурно-историческим аспектам, чтобы более глубоко понять её эволюцию и значение в русском языке. Для достижения поставленной цели предпринимается ряд шагов. Во-первых, обращается внимание на этимологические словари, которые раскрывают корни слова и его связь с другими языками. Это позволяет увидеть исторический контекст и развитие значения слова «дом». Во-вторых, выявляются значения, указанные в толковых словарях. Анализируются основные номинативные значения, отражающие обозначение физического строения, служащего жилищем. Также обращается внимание на экспрессивно-синонимические значения, где слово «дом» приобретает эмоционально-оценочный характер, особенно в контексте детских игр. В-третьих, с помощью исторических словарей определяется динамика употребления слова «дом» на протяжении времени. Рассматривается эволюция семантики слова от древности до наших дней, выявляются изменения в контексте употребления, связанные с социокультурными и историческими процессами. Работа предоставляет комплексный обзор развития семантики лексемы «дом» в русском языке. Она охватывает период от древности до настоящего времени, позволяя более глубоко понять эволюцию значения этого слова в контексте его лексикографического развития и культурной истории. Исследование позволяет увидеть, как слово «дом» претерпело изменения в своем восприятии: от изначального обозначения жилого строения к более абстрактным концепциям, таким как «семья» или «сообщество». Этот процесс отражает не только языковые, но и культурные трансформации, отмечая влияние исторических событий и социокультурных изменений на восприятие термина. Исследование слова «дом» представляет интерес для понимания его значений в различных исторических и культурных контекстах, а также для анализа его

^a PhD student, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg/Russian Federation, deryaarican962@gmail.com

роли в языковом развитии русского языка. Для исследования применяются методы концептуального анализа, историко-сопоставительного анализа, дефиниционной интерпретации, компонентного анализа и стилистической интерпретации.

Ключевые слова: Русская литература, русский язык, семантика, лексема, история, дом.

RUS DİLİNDE "EV" KELİMESİNİN ANLAMSAL TARİHİ (LEKSİKOĞRAFİK VE KÜLTÜREL-TARİHSEL BAKIŞ AÇISIYLA)

Öz

"Ev" kelimesi, Rusçada en eski ve en yaygın kullanılan kelimelerden biri olup aile, güvenlik ve toplumun tarihsel dönüşümlerini simgeler. Bu çalışma, bu kelimenin anlamsal tarihini izlemeyi amaçlayarak, leksikografik ve kültürel-tarihsel yönlerine odaklanmaktadır, böylece kelimenin Rusçadaki evrimi ve anlamının daha derinlemesine aktarılması hedeflenmektedir. Belirlenen hedefe ulaşmak için şu adımlar izlenmiştir: İlk olarak, kelimenin köklerini ve diğer dillerle bağlantısını ortaya koyan etimolojik sözlüklere dikkat edilmiştir. Bu, kelimenin tarihî bağlamını ve anlamının gelişimini ortaya koymuştur. İkinci olarak, açıklamalı sözlüklerde belirtilen anlamların belirlenmesine dikkat çekilmiştir. "Ev" kelimesi, bir konut olarak hizmet eden fiziksel işleviyle birlikte, özellikle çocuk oyunları bağlamında duygusal ve değerlendirici boyutlar kazanan ifade ve eş anlamlı kavramlar incelenmektedir. Üçüncü olarak, "ev" kelimesinin zaman içindeki kullanım dinamiği, tarihsel sözlüklerin yardımıyla belirlenmiştir. Kelimenin anlam evrimi antik çağlardan günümüze kadar incelenmekte ve kullanım bağlamındaki değişiklikler, sosyokültürel ve tarihsel süreçlerle ilişkilendirilmiştir.

Çalışma, "ev" kelimesinin anlamının tarih içindeki evrimini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Kelimenin algısında nasıl değişiklikler yaşandığını görmeyi mümkün kılar: ilk başta bir konut yapısını ifade ederken daha soyut "aile, topluluk" gibi kavramlara, geçiş yapar. Bu süreç, sadece dilbilimsel değil, aynı zamanda kültürel dönüşümleri de yansıtırken, terimin algılanmasındaki tarihsel olayların ve sosyokültürel değişimlerin etkisini vurgular. "Ev" kavramı, bir dilin ve toplumun gelişimini anlama açısından büyük öneme sahiptir. Dilbilimsel açıdan evin evrimini anlamaya ek olarak, dilin bir toplumun kültürü ve tarihiyle nasıl ilişkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu kavramın sadece kelime anlamıyla değil, insanların düşünceleri, değerleri ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri ile ilgili de önemli ipuçları sunar. Bu da dilin sadece bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek, kültürel ve sosyal dokunun ta kendisi olduğunu gösterir. Bu anlamda, "ev" kelimesinin analizi, dilbilimin yanı sıra linguistik antropoloji ve kültürel çalışmalar açısından da büyük önem taşımaktadır. Çalışmada kavramsal analiz, tarihsel-karşılaştırmalı analiz, tanımsal yorumlama, bileşen analizi ve stilistik yorumlama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Rus edebiyatı, Rus dili, anlambilim, sözcükbirim, tarih, ev.

SEMANTIC HISTORY OF THE WORD "HOUSE" IN THE RUSSIAN LANGUAGE (LEXICOGRAPHIC AND CULTURAL-HISTORICAL ASPECTS)

Abstract

The word "home" is one of the oldest and most used lexemes in the Russian language, embodying the concepts of family, security and historical transformations of society. The

present study aims to trace the semantic history of this lexeme, paying attention to lexicographical and cultural-historical aspects in order to understand its evolution and meaning in Russian more deeply.

A number of steps are taken in order to achieve the set goal. Firstly, attention is paid to etymological dictionaries, which reveal the roots of the word and its connection with other languages. This allows us to see the historical context and the development of the meaning of the word “house”. Secondly, the meanings indicated in explanatory dictionaries are identified. The main nominative meanings reflecting the designation of physical structure serving as a dwelling are analysed. Attention is also paid to expressive-synonymous meanings, where the word “house” acquires an emotional-evaluative character, especially in the context of children’s games. Thirdly, with the help of historical dictionaries the dynamics of the use of the word “house” over time is determined. The evolution of the semantics of the word from antiquity to the present day is considered, and changes in the context of use associated with socio-cultural and historical processes are revealed. The paper provides a comprehensive overview of the development of the semantics of the lexeme “house” in the Russian language. It covers the period from antiquity to the present, allowing a deeper understanding of the evolution of the meaning of this word in the context of its lexicographical development and cultural history. The study allows us to see how the word “house” has undergone changes in its perception: from the original designation of a residential structure to more abstract concepts such as “family” or “community”. This process reflects not only linguistic but also cultural transformations, noting the influence of historical events and socio-cultural changes on the perception of the term. Thus, the study of the word “home” is of interest for understanding its meanings in different historical and cultural contexts, as well as for analysing its role in the linguistic development of the Russian language.

Keywords: Russian literature, Russian language, semantics, lexeme, history, house.

Введение

Лексема «дом» в русском языке, являющаяся одной из древнейших и наиболее употребительных, богата не только лингвистическими оттенками, но и культурной значимостью. Слово, сопровождающее человечество на протяжении веков, не ограничивается только обозначением физического строения, служащего жилищем, но также олицетворяет понятия семьи, безопасности и исторических трансформаций общества. Видно, что столь глубокая история понятия дома разнообразила значения, придаваемые дому в процессе времени. Чтобы осознать множественность значений, придаваемых дому, можно обратиться к сложным и производным словам, связанным с домом, а также к культурным элементам, таким как идиомы и пословицы. Можно сказать, что одной из причин различных интерпретаций понятий дом в историческом процессе является культура. Кроме того, возникающие новшества также формируют общества и их верования. Понятие дома является весьма динамичным, так как формируется в зависимости от времени, контекста и опыта людей. Таким образом, с течением времени изменились отношения людей с домом и их определения дома. Глубокая история дома также привела к разнообразию ситуаций и эмоций, которые вызывает это

понятие. В этом отношении Г. Уста говорит, что дома являются субъективными и личными местами, и добавляет, что место, которое можно определить как значимое пространство, с которым люди вступают в отношения, привязываются и переживают опыт, важна для описания роли домов в жизни человека.¹ В результате понятие дома, ставшее многозначным вследствие временных и мыслительных изменений, является динамичным понятием, сформированным под влиянием личного опыта и культуры.

1) Методы исследования

Для достижения цели настоящего исследования используются несколько ключевых методов: Концептуальный анализ для глубокого понимания изменения концепции «дом» в культурном и историческом контексте («Домá Левиных и Щербацких были старые дворянские московские домá и всегда были между собою в близких и дружеских отношениях» (Л. Толстой, Анна Каренина)); Историко-составительный анализ для выявления динамики изменений в значениях и использовании слова «дом» на протяжении разных эпох («Въ Володимери потрясея земля... и иконы подвизашася по стѣнамъ... Бысть же се во многахъ церквахъ и въ домѣхъ господьскихъ» (Ник. лет. X, 99)); Дефиниционная интерпретация для изучения того, как разные словари интерпретируют одно и то же слово, что помогает воссоздать полную картину его значений (в словаре Даля: «Строение для житья; в городе, жилое строение; хоромы; в деревне, изба со всеми ухажаями и хозяйством»; в словаре Ушакова: «Жилое помещение, квартира; жильё»); Компонентный анализ для разбора сложных значений на простые составляющие, что упрощает понимание и классификацию разных аспектов значений слова («Александр Волгин живет на четвертом этаже нового дома» (Макаренко, Книга для родителей)); Стилистическая интерпретация для раскрытия, как слово используется в различных литературных жанрах и стилях, что помогает понять его эмоциональную и образную нагрузку («Машины подъехали к дому краевого комитета партии, большому шестиэтажному серому зданию» (Ажаев, Далеко от Москвы)).

2) Основная часть

Согласно «Этимологическому словарю русского языка» под ред. Н. М. Шанского, русская лексема «дом» восходит к индоевропейскому языку, относится к общеславянским словам индоевропейского характера и является производным от *demi «строить» (ср. греч. *demo* «строю»). Дом буквально «строение, построенное (руками человека) жилище».² Аналогичная точка зрения представлена в «Этимологическом словаре современного русского языка» (составитель А. К. Шапошников). В данном словаре также отмечается, что лексема «дом» впервые зафиксирована в письменных памятниках XI–XVII вв. в значении

¹ G. Usta, "Mekân ve yer kavramlarının anlamsal açıdan irdelenmesi," *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 10/1 (2020): 28.

² Н. М. Шанский, *Этимологический словарь русского языка* (М.: Изд-во МГУ 1979), дата доступа 21.12.2021, <https://lexicography.online/etymology/shansky/%D0%B4/%D0%B4%D0%BE%D0%BC>

«жилище, домохозяйство, семья». Примеры:

«Въ Володимери потрясея земля... и иконы подвизашася по стѣнамъ... Бысть же се во многахъ церквахъ и въ домѣхъ господьскихъ (Ник. лет. X, 99); Аже кто умирая раздѣлитъ домъ свои дѣтемъ, на томъ же стояти; паки ли безъ ряду умереть, то всѣмъ дѣтемъ, а на самого часть дати души (Правда Рус. (пр.), 114); Господину и брату моему милому, пану Кузьмъ, обычное и добротное поздравление, со женою и с чады и со всѣмъ домою твоимъ (Курб. Пис., 421)».

Автор словаря указывает и на использование в этот период производных от слова «дом» существительных: «божидомъ», «поустодомъ», а также прилагательных «домовьныи», «домовыи», «домачьныи», «домашньи», «домашнии».³

Практически в таком же значении лексема «дом» упоминается в «Словаре Академии Российской». Данный словарь предлагает два значения лексемы: домъ – 1) «Строение для житья сделанное, жилище»; 2) «В виде имени собирательного означает всех людей к одному семейству, принадлежащих» (пунктуация источника). Например, *«върова самъ и весь домъ его (Иоан. 14. 53); дочь своего отдали въ знатной, еъ богатой, въ хорошей домъ»*.⁴ В качестве иллюстраций для каждого значения авторы используют цитаты из Библии, Евангелия и, возможно, документов того времени.

Подробную характеристику выбранной нами языковой единицы можно найти в словаре В. И. Даля. Но лексикограф выделяет уже три значения слова домъ. Первые два повторяют формулировки «Словаря Академии Российской»: Первое значение: «Строение для житья; в городе, жилое строение; хоромы; в деревне, изба со всеми ухажаями и хозяйством»: *«Если къ дому, гдѣ больной лежитъ, бабы проторять дорогу, то ему умереть; Ни у одного вора нѣтъ каменнаго дома; Домъ хорошъ, да хозяинъ не ложь»*, и второе: «Семейство, семья, хозяева с домочадцами», например, *«весь домъ выбѣжалъ на улицу; домъ этотъ княжить уже три вѣка; просимъ къ намъ всѣмъ домкомъ, oprичъ хоромъ»*.⁵

В. И. Даль добавляет и третье, диалектное, значение: «Домовище, домовина, гроб». Иллюстративный материал, используемый В. И. Далем, характеризуется наибольшим богатством и разнообразием в сравнении с материалами прочих, в том числе поздних, словарей. Это цитаты из художественных произведений, пословицы, поговорки, фразеологизмы, примеры из живой народной речи, письменных документов и т.д.

Если проследить развитие семантики слова «дом» в более поздних толковых словарях русского языка, то можно наблюдать, что в целом на протяжении всей

³ А. К. Şapoşnikov, *Etimoloģičeskiy slovar' sovremennogo russkogo yazıka 2*, Т. 1 (М.: Flinta/Nauka 2010), 584, дата доступа 24.01.2022. http://www.slovorod.ru/etym/shaposhnikov/_pdf/russ-etym-shaposhnikov-1.pdf

⁴ *Slovar' Akademii Rossiyskoy, po azbučnomu poryadku raspolojenny, Čast' II* (Sankt-Peterburg: İmparatorskaya Akademiya Nauk, 1809), 172-173, дата доступа 23.12.2021, https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003193036?page=88&rotate=0&theme=white

⁵ В. І. Dal, *Tolkoviy slovar' Jivogo velikorusskogo yazıka, čast' 1. A-Z* (Moskva: 1863), 414–415, дата доступа 23.12.2021. https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003833539?page=416&rotate=0&theme=white

истории существования у слова «дом» сохраняются два основных значения: 1. Жилое здание, строение. Жилище. (с вариантами) – во всех словарях это основное значение слова; 2. Семья, люди, живущие вместе, одним хозяйством. Род. Династия: «Король испанской съ своими приятели, которые живут у цесаря изъ дому Аустръйского, держатъ къ еъ величеству великую недружбу (Англ. д., 259. 1598 г.); Дома Левиных и Щербицких были старые дворянские московские дома (Толстой)» (с вариантами) (в словаре Ушакова, БАС и МАС это значение разделяется на два отдельных: 1. Жилое здание, строение, 2. Жилое помещение, квартира).⁶

В словаре Грота (1895), видимо, в связи с развитием капиталистических отношений в России после отмены крепостного права, впервые появляется понятие «нежилого» дома: «Торговая, финансовая фирма». Также в связи с расширением международных связей России у слова «дом» появляется иноязычный омоним в значении «Почетный титул, придаваемый знатным лицам в Португалии (соотв. титулу донъ)».⁷

Начиная с толкового словаря Д. Н. Ушакова, слово «дом» утрачивает смысл отдельно стоящего строения и начинает означать практически любую часть здания, предназначенную для проживания. Первое, основное, значение слова «дом» разделяется на два отдельных: 1. Жилое здание, строение: «Дома новы, но предрассудки стары» (Грибоедов); *Мне жаль, что дома наши новы* (Пушкин) 2. Жилое помещение, квартира: «в доме он [слепой] не казался вовсе беспомощным, ходил всюду очень уверенно, сам убирал свою комнату. (Короленко, Слепой музыкант)». Это может быть связано, во-первых, с миграцией значительной части населения в города и, как следствие, укрупнения жилых строений, в которых стали проживать не одно, а несколько семейств, во-вторых, с изменением жилищной политики в России после 2017 года многие люди стали проживать даже не в отдельной квартире, а в ее части или даже комнате. Также типичным явлением государства СССР стали различные социальные «дома»: «Учреждение для обслуживания культурно-бытовых нужд трудящихся или отдельного круга лиц, помещающееся обычно в отдельном здании (неол. офиц.). Дом крестьянина. Дом искусств. Дом Красной армии».⁸

Количество значений слова «дом» с 1895 года (словарь Грота) практически осталось неизменным. Во всех более поздних словарях их остается от 5 до 6. Количество варьируется в основном за счет того, что отдельные лексикографы объединяют некоторые значения в одно.

Порядок расположения значений также в основном одинаков: на первых местах расположились два основных значения (в трех последних словарях их

⁶ D. N. Uşakov, *Tolkoviy slovar' russkogo yazika* (M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nyh slov, 1935-1940), дата доступа 23.12.2021, <https://ushakov.slovaronline.com/13509-DOM>; S. A. Kuznetsov, *Boļşoy tolkoviy slovar russkogo yazika*, Çast II, дата доступа 23.12.2021, <https://gufo.me/dict/kuznetsov/%D0%B4%D0%BE%D0%BC>; A. P. Yevgen'yeva, *Maly akademicheskiy slovar'*, дата доступа 23.12.2021, <https://rus-academic-dict.slovaronline.com/12910-%D0%B4%D0%BE%D0%BC>

⁷ Ya. K. Grot, *Slovar' russkogo yazika sostavlenniy Vtorim otdeleniyem Imperatorskoy Akademii nauk* (Spb.: Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, 1895), дата доступа 24.01.2021, <https://www.prlib.ru/node/366012/source>

⁸ Uşakov, *Tolkoviy slovar' russkogo yazika*; Kuznetsov, *Boļşoy tolkoviy slovar russkogo yazika*.

становится три), затем следуют производные, переносные значения. От словаря к словарю в основном меняется только последовательность производных, переносных значений (очевидно, в зависимости от важности того или иного понятия в данный исторический период). Например, в словаре Ушакова значение «Учреждение для обслуживания культурно-бытовых нужд трудящихся или отдельного круга лиц...» расположилось на 4-м месте (роль таких учреждений в тот период была чрезвычайно важна), в БАС и МАС это значение видоизменяется и переходит на 5-ю позицию.

Во всех словарях первое значение является прямым (в трех последних – первое и второе прямые), остальные – переносные, в том числе и использование слова «дом» для обозначения семьи основано на метонимическом переносе. Также, например, в словаре Д. Н. Ушакова упоминается такое значение слова «дом»: «В детских играх, основанных на преследовании (пятнашки, прятки и др.) - место, где по правилам игры нельзя преследовать».⁹ Какие-либо указания на переносность значений в словарях отсутствуют.

Во всех словарях представлены в основном номинативные значения, назначение которых – номинация, называние явлений, предметов, их качеств. Экспрессивно-синонимическим значением, у которого преобладающим является эмоционально-оценочный (коннотативный) признак, можно назвать разве что упомянутое ранее, используемое в детских играх.

Самая богатая стилистическая характеристика значений слова, различных его вариантов и грамматических форм представлена в словаре В. И. Даля. Например: юж. хата (указывается диалектный вариант слова), умал., увел. (указываются уменьшительные и увеличительные формы слова), нар., стар, арх. (характеристика вариантов слова по происхождению, степени распространения и т.п.). В словаре Д. Н. Ушакова даны стилистические пометы устар., истор., неол. (характеристика значения по времени возникновения, актуальности), неол. офиц. (характеристика по сфере употребления).

В словарях БАС и МАС стилистической характеристике значений слов придается эпизодическое значение: в БАС есть только одна стилистическая помета «разг.» (характеристика по сфере употребления, принадлежности к сфере разговорной речи), в МАС – устар. (характеристика значения по времени возникновения и степени актуальности значения).

С точки зрения грамматической характеристики слова «дом», от словаря к словарю к 1957—1984 годам постепенно стирается форма «в дому», однако сохраняется «на дому». Форма множественного числа «домы» признается устаревшей уже в словаре Д. Н. Ушакова (1935).

Содержательно в «Словаре Академии Российской» указываются только формы именительного и родительного падежей с ударением, уменьшительная форма «доми́к» с родительным падежом, указаны род и склонение слова. В словаре

⁹ Ушаков, *Tolkoviy slovar' russkogo yazyka*.

В. И. Даля указан род слова (мужской). Внимание автора более сосредоточено на словообразовании, а не на грамматических формах. В словаре Ушакова дополнительно даны синонимичные формы родительного падежа единственного и множественного числа. БАС кроме синонимичных форм родительного падежа дополнительно указывает на их стилистическую характеристику, которая в дальнейшем исключается из МАС.

Иллюстративный материал к значениям слова «дом» во всех толковых словарях как правило заимствован из произведений художественной литературы, реже из официальной (Ушаков) и народной речи (Даль). В «Словаре Академии Российской», как уже упоминалось, приводится множество примеров из Библии, Евангелия. При этом при иллюстрировании значений слова «дом» в этом словаре совсем не используются фразеологизмы, пословицы или поговорки. В остальных словарях фразеологизмы и пословицы даны после основного иллюстративного материала по отдельным значениям. А в словаре Ушакова фразеологизмы даже вынесены в отдельный раздел под знаком ❖ в конце словарной статьи.

Исторические и этимологические справки в основном есть только в словаре В. И. Даля. Они сопровождают иллюстративный материал в виде кратких комментариев, уточнений, для которых уменьшен размер шрифта.

В «Материалах для словаря древне-русского языка по письменным памятникам» в основном даны те же значения слова «дом», что и в толковых словарях русского языка, но автор приводит также языковой материал латинского, греческого и церковно-славянского языков в сравнении, прослеживает хронологию упоминаний и использований слова в разных значениях.¹⁰ В «Словаре русского языка XI-XVII веков» приводится значение еще одно значение слова «дом»: «Храм, церковь» например, «*а в дому святого Ивана великого не держати никому ничегоже, развьѣ свѣчь и тѣмиана* (Рукописание Всеволода)».¹¹

В «Словаре русского языка XVIII века» кроме цитат из Библии использован богатый иллюстративный материал, заимствованный из художественной литературы и реальных документов той эпохи: «*Женщина, в которую Милон был влюблен,.. сама любила его; но имѣла твердость отказать ему от дому, для того, что он был женат*» (Н. М. Карамзин).¹² Мы осознаем, что слово «дом» простирается гораздо дальше, чем просто физическое строение. Оно становится своеобразным зеркалом общественных, культурных и исторических перемен. Используя обширный иллюстративный материал из различных периодов, видим, как это слово пронизывает не только язык, но и представления о семье, обители, и принадлежности. Эта лексема, словно древний свиток, продолжает раскрывать перед нами богатство смыслов и истории, сохраняя свою актуальность на

¹⁰ Í. Í. Sreznevskiy, *Materiali dlya slovarya drevne-russkogo yazika po pis'mennim pamyatnikam*, Tom 1, A-K (Spb.: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk, 1893), 699-700, дата доступа 23.12.2022, <https://viewer.rusneb.ru/ru/000199>

¹¹ *Slovar' russkogo yazika XI-XVII vekov* (M.: Izdatel'stvo Nauka, 1977), дата доступа 23.12.2022, http://etymolog.ruslang.ru/doc/xi-xvii_4.pdf

¹² Yu. S. Sorokin, *Slovar' russkogo yazika XVIII veka* (L.: Nauka Leningr. otd-niye 1984-1991), 264.

протяжении веков.

Вывод

Таким образом исследование предоставляло обширный анализ этимологии и семантики слова «дом» в русском языке. Основная фокусировка на номинативных значениях слова «дом» толковых словарях, по существу, приводит к детальному описанию лексемы в контексте обозначения строения для проживания. Экспрессивно-синонимические значения, такие как использование слова в детских играх, остаются относительно малозначительными в представленном материале. Словарные статьи В. И. Даля выделяются богатой стилистической характеристикой, где указываются диалектные варианты, уменьшительные и увеличительные формы, а также характеристики по времени возникновения и сфере употребления. Иллюстративный материал, взятый из художественной литературы, создает наиболее живописное представление о значениях слова «дом».

Грамматический аспект также подвергается анализу, выявляя изменения формы употребления слова «дом» в различных временных периодах. Исторические и этимологические справки предоставлены в словаре В. И. Даля, что добавляет контекстуальное понимание развития слова во времени.

Работа позволяла увидеть, как слово «дом» претерпевало изменения в своем восприятии: от изначального обозначения жилого строения к более абстрактным концепциям, таким как «семья» или «сообщество» и дать глубокое понимание того, как слово «дом» становился неотъемлемой частью русской языковой и культурной истории, отражая ее разнообразие и динамику на протяжении веков.

Beyanname:

- Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- Ethics approval:** Not applicable.
- Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- Competing interests:** The author declares no competing interests.

ЛИТЕРАТУРА

- Dal, V. İ. *Tolkoviy slovar' jivogo velikorussskogo yazıka. Çast' 1. A-Z.* Moskva: 1863. Дата доступа 23.12.2021. https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003833539?page=416&rotate=0&theme=white
- Grot, Ya. K. *Slovar' russkogo yazıka, sostavlenniy Vtorim otdeleniyem Imperatorskoy Akademii nauk.* Spb.: Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, 1895. Дата доступа 24.01.2021. <https://www.prilib.ru/node/366012/source>

- Kuznetsov, S. A. *Bol'soy tolkoviy slovar' russkogo yazıka*. Дата доступа 23.12.2021. <https://gufo.me/dict/kuznetsov/%D0%B4%D0%BE%D0%BC>
- Slovar' Akademii Rossiyskoy, po azbuçnomu poryadku raspolojennyi*. Çast' II. Sankt-Peterburg: İmparatorskaya Akademiya Nauk, 1809, 172-173. Дата доступа 23.12.2021. https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003193036?page=88&rotate=0&theme=white
- Slovar' russkogo yazıka XI-XVII vekov*. M.: İzdatel'stvo Nauka, 1977. Дата доступа 23.12.2022. http://etymolog.ruslang.ru/doc/xi-xvii_4.pdf
- Sorokin, Yu. S. *Slovar' russkogo yazıka XVIII veka*. L.: Nauka Leningr. otd-niye, 1984-1991.
- Sreznevskiy, İ. İ. *Materialı dlya slovarya drevne-russkogo yazıka po pis'mennım pamyatnikam*, Tom 1. A-K. Spb.: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk 1893. Дата доступа 23.12.2022. https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_004012018?page=363&rotate=0&theme=white
- Şanskiy, N. M. *Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka*. M.: İzd-vo MGU, 1979. Дата доступа 21.12.2021. <https://lexicography.online/etymology/shansky/%D0%B4/%D0%B4%D0%BE%D0%BC>
- Şapoşnikov, A. K. *Etimologiçeskiy slovar' sovremennogo russkogo yazıka* 2. T. 1. M.: Flinta/Nauka 2010. Дата доступа 24.01.2022. http://www.slovorod.ru/etymshaposhnikov/_pdf/russ-etym-shaposhnikov-1.pdf
- Usta, G. "Mekân ve yer kavramlarının anlamsal açıdan irdelenmesi." *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 10/1 (2020): 25-30.
- Uşakov, D. N. *Tolkoviy slovar' russkogo yazıka*. M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannih i natsional'nih slov, 1935-1940. Дата доступа 23.12.2021. <https://ushakov.slovaronline.com/13509-DOM>
- Yevgen'yeva, A. P. *Maliy akademiçeskiy slovar'*. Дата доступа 23.12.2021. <https://rus-academic-dict.slovaronline.com/12910-%D0%B4%D0%BE%D0%BC>.

TÜRK SİYASİ VE DÜŞÜNCE HAYATINDA RUSYA TÜRKLERİ

Sibel Demirci, Türk Siyasi ve Düşünce Hayatında Rusya Türkleri, Post Yayın Dağıtım, İstanbul, 2020, 296 s., ISBN: 978-605-7682-28-4

 Merve BAĞCI ŞENGÜL^a

1800'lü yıllarda hem Osmanlı hem de Rusya Türkleri için Türklük bilinci ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı'daki fikir akımlarının Rus egemenliği altında bulunan Türk topluluklarında bulunduğu karşılık emperyalizme karşı ortak bir mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve izlenen denge siyaseti bu mücadelede Rusya Türklerini yalnız bırakmış gibi gözükse de Türk aydınlarının gündeminden hiç düşmemiştir. Türkiye'nin yanı sıra bu dönemde komünizmin yayılmasını engellemek birincil dış politika düsturu olan Amerika Birleşik Devletleri de Avrupa'da Rusya Türklerinin örgütlenmesine destek olmuş, çıkarları doğrultusunda uluslararası politikada onları görünür kılmaya çalışmıştır. Sibel Demirci'nin Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi bilim dalında Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu danışmanlığında 2018 yılında tamamlanan "1945-1960 Arası Türk Siyasi ve Düşünce Hayatında Rusya Türkleri Olgusu" adlı doktora tezinin genişletilmesi ile 2020 yılında yayımlanan eser arşiv belgeleri ve süreli yayınların yanı sıra telif ve tetkik eserlerin de ışığında konuyu derinlemesine analiz etmiştir.

Giriş bölümünde Türkçülüğün tarihi seyrini anlamının Rusya Türkleri meselesinin anlaşılması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Türkiye Türklerinin Rusya Türkleri ile olan ilişkisi Türkistan Hanlıkları dönemine dayanır. Hanlıkların harici ve dahili düşmanlara karşı Osmanlı Devleti ile iş birliği içerisinde olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılda Türkçülük, Batıcılık ve Osmanlılık akımlarının ışığında Rusya Türklerinin fikri varlığı tartışılmıştır. XX. yüzyılın başında Osmanlılık, Türkçülük ve Pantürkizm'in siyasi alandaki uygulanabilirliğini tetkik eden Yusuf Akçura ve Panslavizm'e karşı Rusya'daki Türk aydınları arasında doğan Turan fikrinin bir mefkûre olarak yaygınlaşmasında rol alan Ziya Gökalp dönemin önemli mütefekkirleridir. 1912 yılında kurulan Türk Ocakları da Türkçülüğün gelişiminde rol oynamıştır. Demirci, Osmanlıdaki fikri dönüşüm ile Rusya Türklerinin aydınlanma süreçlerinin birbirine olan tesiri ve zamanlamasının da ilişkileri

^a Dr. Herhangi bir kuruma bağlı değildir. Ankara/Türkiye, mervebagci87@gmail.com

anlamak manasında önemli olduğuna dikkat çeker. *Tercüman* gazetesinin İstanbul'a gelmesi, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali, Ahmet Ağaoğlu gibi öncü Türkçülerin İstanbul'da yaşaması ve buradaki Türkçüler ile kurduğu irtibatı karşılıklı etkileşimin bir kanıtı olarak görür. Rus Çarlığı'nın yayılmacı siyaseti başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin Türk coğrafyasına ve Türkçülüğe olan ilgisini görünür kılmıştır. Balkan Savaşları döneminde Türkçülük için yeni bir seyir açıldığı, Türkçülüğün siyasal ve sosyal olarak gerçekliğini ve gerekliliğini savunanların güçlendiği, özellikle Ziya Gökalp'in ön plana çıktığı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla millet tanımı şekil değiştirerek Atatürk'ün çizdiği dil, kültür ve ülkü birliği şiarı içerisinde bir arada bulunan vatandaşları ifade etmeye başlamıştır. Devrim ve inkılaplar milli devlet ilkesine dayanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak dış politikada da uluslararası dengelerin sağlanmasına yönelik bir tutum sergilenmiş, Pantürkizm ve Turan düşüncesi yerini realist bir yaklaşıma bırakmıştır. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri 1925-1945 yılları arasında geçerli olan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ile içişlerine karışmama ilkesi gözetilerek düzenlenmişse de Türk Müslümanlara karşı izlenen politikadan Türk hükümetinin hoşnutsuz olduğu dönemin gazetecileri tarafından yazılmıştır. Bu dönemin önemli olayları arasında 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılması ve 1932 yılında Halkevlerinin açılması bulunmaktadır. Yazar, iç siyasi karar olarak görülen her hamlenin dış politik bir altyapısının olduğu bu dönemde Türk Ocaklarının Halkevlerine dönüştürülmesi kararına bir de bu veçheden bakılması gerektiğini vurgulamıştır.

Sınırları Misak-ı Milli ilkeleri ile belirlenen Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlığının ilk yıllarında Osmanlı'nın iskân siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Yunanistan ile yapılan antlaşma neticesinde Balkanlardaki Türkler ile bilhassa Ege bölgesinde yaşayan Rumlar mübadele edilmiştir. Bunun yanı sıra yine jeopolitik gayeler taşınarak Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Kafkasya, İran, Suriye ve Irak'tan göç alınmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye yerleşen Kafkas gruplarının İstanbul'da Mehmet Emin Resulzâde öncülüğünde siyasi, sosyal ve edebi amaçlarla *Yeni Kafkasya* dergisini çıkardığı görülür. Sovyet karşıtı söylemleri nedeniyle Sovyet-Türk ilişkilerinde gerilmeye yol açan dergi, 1926 yılında geçici olarak kapatılsa da daha sonra *Azeri Türk* adıyla yayımlanmaya başlayacaktır.

Türk dış politikasının yeniden oluşturulduğu İkinci Dünya Savaşı yılları "dış Türkler" için baskı ve zulüm dolu bir dönem olmuştur. Repressiya politikasının etkileri devam ederken Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslarda Almanlarla iş birliği yapmakla suçlanan Kırım ve Ahıska Türklerinin de bulunduğu bazı halklar bir gecede yurtlarından sürgün edilerek Türkistan coğrafyasının çeşitli şehirlerine iskân edilmişlerdir. Aynı yıllarda hükümet ve sol cenah Türkiye'deki Türkçüleri Almanlarla iş birliği yapmak ve Turancılık ile suçlamışlardır. Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Teşkilat Sekreteri Reşat Fuat Baraner'in kaleme aldığı *En Büyük Tehlike* adlı kitapçıkta Türkçüler ve Rusya Türkleri aleyhine bilinçli ve açık bir dezenformasyon yapılmış, buna karşılık Reha Oğuz Türkkan *Solcular ve Kızıklar*, Orhan Seyfi Orhon *Maskeler Aşağı* adlı broşürler ve Hüseyin Nihal Atsız *En Sinsi Tehlike* adlı eserle karşı cevaplar vermiştir. Bunun yanı sıra dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve hükümet de Türkçü-Turancı hareketin tasfiyesine yönelik politikalar üretmişlerdir. Atsız ve Sabahattin Ali Davası ve Irkçılık

Turancılık Davası sürecin sembol davaları haline gelmiştir. Yazar, birinci bölümün sonuç kısmında bu siyasal ve tarihi olayların sonucunda 1944 yılından sonra “dış Türkler” kavramının dışarıdan göçlerle Anadolu’da toplanan nüfusu bir millet bilinciyle kaynaştırmak amacı dışında yayılımcı görünümünden mümkün olduğunca uzak bir olgu olarak yeniden kurgulandığını ifade eder. Sovyetler Birliği ile sürdürülmüş olan siyasetin Türklük karşıtı bir akıma sebep olduğu ve Türkçü cenahın bu karşıtlığı mağduriyet olarak değerlendirenler hafızalarını bu yönde oluşturdukları tezini öne sürmektedir.

Eserin ikinci bölümünde 1945-1960 yılları arasında Türkiye’nin dış siyaseti ve Rusya Türkleri ele alınmıştır. Rusya Türklerinin bu dönemki durumu şüphesiz ki Türk-Sovyet ilişkilerinden ve iki kutuplu dünya düzeninin zorunluluklarından bağımsız düşünülemez. Savaş sonrasında, Sovyetler Birliği Potsdam Konferansı’nda Boğazlardan üs istemiş, Kars ve Ardahan’ın kendilerine verilmesini talep etmiş ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa’da oluşan Demir Perde ve Amerika Birleşik Devletleri’nin sosyalizme karşı açtığı savaş Türk dış politikasına yön veren ana etmenleri oluşturmuştur. ABD ile olan ilişkilerin komünizmle mücadele ile paralel sürdürüldüğü görülmektedir. 1944 yargılamaları ile Türk milliyetçilerinin yaşadığı süreci bu defa sol fraksiyondan grupların yaşadığı görülmekte, yazar, bu süreç sonucunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin iç kamuoyundaki siyasal ve düşünsel grupları, dengeleri manipüle ederek, öncelikleri ve aktörleri değiştirerek dış politikasına yön vermeye çalıştığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye-ABD ilişkileri’nin tüm dış dengelerin yanı sıra Rusya Türkleri ile ilişkilerine de etki ettiği tespitinde bulunmuştur. Bir tesirin varlığı dolaylı da olsa kesin gözükmemektedir. Sadece Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilgili kaygıları değil aynı zamanda Türkiye’nin iç ve dış siyasetine etki eden Amerika’nın da dış politika stratejisi, bölgesel merakı veya endişesi Türkiye’nin “dış Türklerle” karşı devlet politikası oluşturması anlamında hareket alanını kapatmıştır.

Bu dönemde ABD’nin Rusya Türkleri ile görünür bir ilişkisi bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman lejyonlarında Sovyetlere karşı taraf değiştiren Türkistanlı ve Kafkasyalı Türklerin bir kısmı savaş bitiminde Sovyetlere teslim edilirken bir kısmı özellikle Almanya’da kalarak Türk coğrafyasında bağımsız devletler için örgütlenmiş ve siyasi mücadeleler içerisine girmişlerdir. Bu mücadelenin merkezi Münih şehri olmuştur. Demirci, ABD’nin çevreleme politikası dahilinde, Rusya Türklerinin bilhassa Münih’teki örgütlenme faaliyetlerine olan katkı ve desteklerini, kurulan komite ve organizasyonları, çıkarılan yayın organları temelinde incelemiştir. Bu kapsamda kurulan Amerikan Kurtuluş Komitesi tarafından desteklenen önemli kuruluşlardan biri olan Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü 8 Temmuz 1950 tarihinde kurulmuştur. Enstitünün Türkçe yayın organı *Dergi* dergisidir. 1955-1971 yılları arasında Münih’te çıkarılan bu yayın Soğuk Savaş Dönemi’nde Türk Dünyası Tarihi’ne bir bakış sunmaktadır. *Dergi*’nin sorumlu müdürlüğünü Kırım Türkü Dr. Edige Mustafa Kırimal yaparken başyazarlığını Azerbaycan Türkü Mirza Bala Mehmetzâde yapmıştır. *Dergi*’de Sovyetler Birliği’nin ekonomik ve sosyal yapısına dair ayrıntılı, istatistikî verilere dayalı bilimsel makaleler yer almıştır. Öne çıkan komitelerden biri de Kafkasya Milli Komitesi’dir. Bu komitenin de 1951 yılından itibaren Türkçe-İngilizce-Rusça olarak çıkarılan *Der Kaukasus (Kafkasya*

dergisi) ve 1953'ten itibaren *Veremigtes Kaukasien* (*Birleşik Kafkasya* dergisi) adlı yayın organına Ali Han Kantemir mesul müdürlük ve yazı kurulu başkanlığı yapmıştır. Dergide Mehmet Emin Resulzâde, Ahmet Magoma gibi liderlerin yazıları da yayınlanmıştır.

1955 yılında yapılan Bandung Konferansı'nda *Bağlantısızlar* grubunun ortaya çıkması ile Amerika'nın Asya'ya yönelik dış politikası değişmiş ve Nikita Hruşyov'un 1959 yılında ABD'yi ziyaretiyle Soğuk Savaş *Detent* (*Yumuşama*) dönemine girmiştir. Aynı yıl ABD Başkanı Eisenhower Temmuz ayının üçüncü haftasını *Esir Milletler Haftası* olarak ilan etmiştir. Rus ve Çin egemenliğindeki milletler ile komünizm ile yönetilen Avrupa devletlerinde yaşayan milletler bu tanım içinde yer almıştır. 1960'larda Türkiye'de bu konu meclis gündemine taşındığı halde ilan gündeme gelmemiştir. 1950'lerde Sovyetler Birliği'nde yer alan milletlere yalnızca Amerika değil İngiltere de dikkat kesilmiştir. Yazar, Antikomünist Milletler Kongresi'ni Mirza Bala'nın *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan 22 Temmuz 1950 tarihli makalesini kaynak göstererek değerlendirir. İngiltere'nin ilgisi *Kafkasya* dergisinin Eylül 1952 sayısındaki habere de konu olmuştur. Haberde Amerika'nın Türklerin bulunduğu bölgelere ilişkin politikalarının İngiltere'nin onayından geçtiği ortaya konmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde Soğuk Savaş Döneminde "Dış Türkler" algısını anlamak için Türk milliyetçiliğinin seyrini anlamanın önemine dikkat çekilmektedir. Akraba ve soydaş topluluklarla tarihsel ve kültürel bağların yanı sıra Rusya'ya karşı yüzyıllardır devam eden düşmanlık ve jeostratejik kaygıları Türk milliyetçilerini bu bölgelerdeki "dış Türklerle" her zaman karşı duyarlı kılmıştır. Bu siyasete ve algıya Türkiye'ye göç etmiş olan aydın Rusya Türklerinin de etkisi muhakkaktır. Savaşın sona ermesiyle Türkiye'de mevcut siyasi akımların yerini din ve vicdan hürriyeti temelinde liberallik ve muhafazakârlık almaya başlamıştır. Milliyetçi muhafazakâr düşüncenin yükselişi ile ırk temelli dış Türkler tanımı ve İslam dinine mensubiyet *Milli Türk Talebe Birliği* gibi yeni kurulan dernek ve sivil toplum kuruluşlarının nezdinde tartışılmıştır. Bu yıllarda Türk milliyetçilerinin imkânsızlıklara rağmen çıkardığı yayınlarda Rusya Türklerine yoğun ilgi devam etmiştir. Yazar, eserde bunlardan başlıcalarını *Türk'e Doğru*, *Bucak*, *Toprak*, *Özleyiş*, *Altın Işık*, *Kür-Şad*, *Kalem*, *Tanrıdağı*, *Komünizme Karşı Mücadele*, *Türkeli*, *Orkun*, *Büyük Dava*, *Türklük ve Mukaddesat Düşmanlarıyla Savaş*, *Mefkûre*, *Aras*, *Oğuz*, *Türk Düşüncesi*, *Gurbet*, *Türk Dünyası*, *Kopuz* ve *Ocak* olarak sıralamıştır. Hüseyin Nihal Atsız'ın eserleri *Türk Ülküsü* ve *Ötüken* dergisinde çıkan yazıları ile Reha Oğuz Türkkan'ın *Bozkurt*, *Gökbörü* gibi mühim dergilerde çıkan yazılarını ve Nejdet Sançar, Remzi Oğuz Arık, Hüseyin Namık Orkun, Selahattin Ertürk, Mehmet Emin Erişirgil, Ali Nüzhet Göksel, Abdülkadir İnan, Hikmet Tanyu gibi yazarlar ile "dış Türklerden" Muharrem Feyzi Togay, Abdülvahap Oktay, Tahir Çağatay, Sadri Maksudi Arsal, Abdullah Battal Taymas ve Cengiz Dağcı'nın Türkçülük ve Türk Dünyasını anlatan eserlerini dönemin konjonktürü içerisinde değerlendirmiştir.

Milliyetçiler tarafından çıkarılan süreli yayınlarda anti-komünist ve Turancı yaklaşımın yanında dönemin siyasal eğiliminin etkisiyle milliyetçi muhafazakâr bakış açısının da yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde milliyetçi muhafazakâr cenah Turan fikrinden uzaklaşıp ve "Türklerin İslamiyet'i Kabulü" gibi sorunsallar üzerinde durarak İslamiyet'i ön plana çıkarmıştır. Demirci, bu dönem dergilerinin saldırgan bir anti-

komünist söylem ile Türklük vurgusu yapılmadan desteklenen “dış Türkler” gerçekliğinin çoğu zaman Turan suçlamasıyla gölgelendiğini, “Rusya Müslümanları” ve “Esir Milletler” tanımlarının milliyetçi olmayan basın tarafından Sovyetler ve Amerikan politikalarına uygun olarak kullanıldığını, “Esir Türkler”, “Rusya Türkleri”, “Kardeşlerimiz”, “Soydaşlarımız” gibi kullanımların ise Türkçü yayınlarda dikkat çektiğini ifade eder. *Yeni Bozkurt*, *Serdengeçti*, *Tanrıdağı*, *Orkun*, *Türk Yurdu* ve *Toprak* dergilerini ve *Cumhuriyet* gazetesini bu kapsamda inceler. Rusya Türkleri hakkında sol cenahın önemli temsilcilerinden olan Şevket Süreyya Aydemir’in *Suyu Arayan Adam* eserini ve Etienne Copeaux’un fikirlerini analiz eder. (Özne yok) Muhafazakârların Rusya Türklerine bakışını *Millet* dergisi örneği üzerinden anlatır.

1945-1960 yılları arasında Türkiye’ye göçen Kırımlılar, Kafkasyalılar ve Türkistanlıların kurduğu dernekler ve bu derneklerin yayın organları da Rusya Türklerine dair politikaları hususunda bize önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmada, 1949 yılında Mehmet Emin Resulzâde tarafından kurulan *Azerbaycan Kültür Derneği* ve yayın organı *Azerbaycan* dergisi, 1951 yılında Kadircan Kafli tarafından kurulan *Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Dayanışma Derneği*, 1950 yılında kurulan *Türkistanlı Mücahitler Yardımlaşma Derneği*, 1951 yılında kurulan *Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği* ve 1959 yılında çıkardıkları *Bulak* dergisi ve Kırım Türklerinin kurduğu derneklere yer verilmiştir. Döneme damga vuran Azerbaycan, Kırım ve Türkistan Türkü şahsiyetleri ve Türkiye’deki faaliyetlerini de yorumlayan yazar, Rusya Türklerinin Türkiye’de temsili hakkında bakış açısı sunmaktadır.

Sibel Demirci söz konusu eserinde Türkçülük ve Turancılık akımının Rusya Türklerinin hariçte ve Türkiye dâhilinde tanınması için verdiği ilmi ve siyasi mücadeleye vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra Rusya Türklerinin Türk siyasi hayatındaki yerini yalnızca 1945-1960 arası yıllar içerisinde değil, kavramın ortaya çıkışından itibaren farklı açılardan incelemiştir. Çalışma bu yönleriyle benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Eserde “Dış Türkler”, “Sovyet Müslümanları”, “Rusya Müslümanları”, “Rusya Türkleri” kavramlarının kullanımının iç ve dış siyasetle doğrudan bağlantılı olarak değişimi, dönemin mütefekkirlerinin makale ve kitaplarına atıfla sunulmaktadır. İncelenen yayınlarla Rusya Türkleri olgusunun Türk düşünce hayatına yapmış olduğu katkı tüm veçheleri ile tartışılmış, hâkim ideoloji olan Türkçülük dışındaki fikirlerin olguya yaklaşımı bilimsel bir metot ile okuyucuya aktarılmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, Kitap İncelemesine başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the book review.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

